

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 889

TAKÁCS ZSUZSA versei 892

TANDORI DEZSŐ verse 894

JÓNÁS CSABA: A fajfenntartásról (*esszé*) 899

LJUDMILA ULICKAJA: Buhara lánya (*novella*) 909

VIKTORIA TOKAREVA: Rózsaszínű rózsák (*novella*) 922

BOGDÁN LÁSZLÓ versei 940

CSOBÁNKA ZSUZSA verse 943

SZOLCSÁNYI ÁKOS verse 944

KÁNTOR ZSOLT versei 945

ÁGOSTON ZOLTÁN: A hal karácsonya (*Laudáció Németh Gáborról*) 946

KOLLÁR LAJOS: Ezt a szakmát nehéz órával mérni (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 950

*

JACQUES DERRIDA: Írásra vagyok ítélve (*Franz-Olivier Giesbert beszélgetése*) 957

JACQUES DERRIDA: Kosok (*A félbeszakítatlan párbeszéd: két végtelen között, a költemény*) 962

ORBÁN JOLÁN: Les mots Hongroises de Derrida – Derrida magyar szavai 974

*

RÁCZ PÉTER: Szorongató és fenséges (*Takács Zsuzsa: Üdvözlégy, utazás!*) 985

WERNITZER JULIANNA: A földi visszaemlékezés rejtelseiről (*Földényi F. László három könyve kapcsán*) 989

KALAVSZKY ZSÓFIA: A fából faragott Puskin (*Tatyjana Tolstajna: Kssz!*) 995

SCHEIBNER TAMÁS: Egészséges erotika, avagy esszék Európa ágyékából (*Andrzej Stasiuk–Jurij Andruhovics: Az én Európám. Két esszé az úgynevezett Közép-Európáról*) 1001

PÁLFALVI LAJOS: A biedermeier és a bolsevizmus között (*Berkes Tamás: A cseh eszmetörténet antinómiái*) 1006

2005

OKTÓBER

A 949. oldalon látható képet Tóth László készítette.

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrassy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvesbolt, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtár – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegben:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Százdvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

500,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVIII. ÉVFOLYAM

10. szám

**Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN**

*

**Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA**

**Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS**

**Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN**

A szerkesztőség munkatársai

**BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs**

**BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ**

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felölös kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(1089 Bp., Orczy tér 1., Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900.).

További információ és telefonos megrendelés: 06 80/444-444;

hirlapelofizetes@posta.hu

Valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3000,- Ft, a II. félévre 2500,- Ft,
egy évre belföldre: 5500,- Ft; a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12100,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA 2010 – A *Jelenkor* szeptemberi, az Európa Kulturális Fővárosa pályázathoz kapcsolódó számának budapesti bemutatójára került sor szeptember 9-én a Nyugati téren, az Alexandra Könyvesházban. A lapszám szerzői közül Esterházy Péter, Kukorelly Endre és Németh Gábor olvastak fel írásaikból, Takács Józseffel, a Pályázati Kabinet vezetőjével Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett. – A lapszám pécsi bemutatója szeptember 20-án a Dante Kávéházban zajlott, ahol Garaczi László, Németh Gábor, Kukorelly Endre és Kőrösi Zoltán olvasott fel. A bemutatóhoz kapcsolódva aznap délután a PMFC-pályán nagypályás labdarúgómérkőzést játszott a Magyar Íróválogatott és a pécsi Pályázati Kabinet csapata.

*

CSORBA GYŐZŐ halálának 10. évfordulóján, szeptember 13-án koszorúzást tartott a költő sírjánál Csorba Győző özvegye és családja, a Csorba Győző Megyei Könyvtár, illetve a *Jelenkor* irodalmi és művészeti folyóirat. A lapot Bertók László főmunkatárs és Keresztesi József szerkesztő képviselte.

NÉMETH GÁBOR *Zsidó vagy?* című kötetének bemutatóját rendezte meg szeptember 13-án a pécsi Művészetek Háza és az Izrael Pécsi Barátainak Köre. A szerzővel Ágoston Zoltán, a *Jelenkor* főszerkesztője beszélgetett.

*

EURÓPAI KULTÚRVÁROSOK címmel a *Magyar Lettre Internationale* folyóirat estjére került sor szeptember 29-én a Művészetek Házában. Az esten közreműködött Lovas Ildikó, Mézős Sándor, Németh Gábor és Parti Nagy Lajos, a házigazda Karádi Éva, a lap főszerkesztője volt.

*

A SZIGNATÚRA KÖNYVEKNEK, a pécsi Alexandra Kiadó és a *Jelenkor* folyóirat közös könyvsorozatának három kötete mutatkozott be október 7-én a budapesti Alexandra Könyvesházban. Tolnai Ottó Szög a *nadirban* című könyvét Ágoston Zoltán, a sorozat szerkesztője, Mikola Gyöngyi A Nagy Konstelláció című Tolnai-monográfiáját Nagy Boglárka kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Szakács István *Törtétek dolgok* című regényét pedig Závada Pál író mutatta be a szerzőkkel beszélgetve.

Szerzőink

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Jónás Csaba (1968) – költő, esszéista, Szegeden él.
Ljudmila Ulickaja (1943) – orosz író.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Viktoria Tokareva (1937) – orosz író.
Hrotkó Gábor (1943) – műfordító, Budapesten él.
Bogdán László (1948) – író, költő, Sepsiszentgyörgyön él.
Csobánka Zsuzsa (1983) – költő, Miskolcon él.
Szolcsányi Ákos (1984) – költő, Budapesten él.
Kántor Zsolt (1958) – költő, író, Szarvason él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Kollár Lajos (1948) – sebészprofesszor, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsen él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.
Jacques Derrida (1930–2004) – francia filozófus.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi *Jelenkor* Kiadó igazgatója, Pécsen él.
Orbán Jolán (1962) – irodalom- és művészettörténész, Pécsen él.
Rác Péter (1948) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wernitzer Julianna (1959) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Kalavszky Zsófia (1977) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Scheibner Tamás (1980) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Kavafisz-átiratok

Gyászkórusok

*Mint a nagyszerű, bölcs Themisztoklész,
mint a páratlan, hős, szép Alkibiadész
vagy mint a jó, merész beszédű Xenophón.*

Mind olyanok, görögök, vagyunk mi!

*Nagyszerűek, páratlanok, merészek:
tán vakmerők is olykor, ám megfontoltak,
nagylelkűek, jók, bölcsek, szépek, s hősök is.
Kis hiúság, csel, tettekész hamiskodás,
kivárárs vagy csak némi lágy időnyerés,
kis taktikázás, csélcsep árulás, adás-vevés
cseppet sem árthat meg nekünk, hiszen mi mind
hírünkhöz és szavunkhoz is méltók vagyunk.*

*Mint Themisztoklész, a gyors hajóhad atyja,
mint Alkibiadész, a hullámok sztratégosza,
vagy mint Xenophón, ki a Pontoszig hatolt.*

Mind olyanok, görögök, vagyunk mi!

*Nagyszerűek, páratlanok, merészek:
mozgékonyak, példátlanul magasba illanók,
megfoghatatlanok, miként a tűz s a víz,
vagy fölvonagló füst a városok felett.*

*Mind olyanok, görögök, vagyunk mi:
nagyserűek, páratlanok, merészek!*

*Mint Themisztoklész a szatrápiában,
száműzetésben, perzsa köntösében,
Magnésziában várakozva folyton,
mint Alkibiadész is Phrügiában,
száműzetésben, perzsa oltalomban,
mindig futásban, váltig váltakozva,
vagy taktikázva is, mint Xenophón
nagy, általános visszahőkölésben.*

*Mind olyanok, görögök, vagyunk mi:
nagyserűek, páratlanok, merészek!*

*Előretörve, vagy hátrálva mindig,
vereségekből újabb diadalba,
diadalmakból váltig vereségbe,
száműzetésből számkivettetésbe,
szembeszegülve, vagy cselezve mindig,
vendégségekbe menekülve folyton,
mind hazafiak, mind honárulók is:
spártabarátok, perzsabarátok,
spártai bérenc médvezetők mind!
Mi, athéni hazánk legdrágább, leghűségesebb,
hűtlen halálba hajsolt ellenségei –
dicsően élünk, s néha még meg is halunk.*

*Mint Themisztoklész rég, száműzetésben,
várakozásban, rongy szomorúságban,
mint Alkibiadész is Phrügiában,
vagyakozásban, orv fegyverek által,
de szembefutva velük, mint a felszél,
vagy úgy, akár a bölcs, fakult beszédű vén,
mint Xenophón a visszavonulásban –
nagyserűen, páratlanul, merészen.*

Mert görögök, görögök vagyunk mi.

(1922. november–december)

Görög rögtönzések

*Figyeld a tenger ősi rögtönzéseit!
(Szólott Karneadész, Athén felé hajózáván
tanítványához, imbolygó fedélzetén.)*

*Figyeld a tengert: nyílt, szabad, fénylő, nyugodt,
erős, szelíd, s tán boldog is, hisz rengeteg
habot ragyogtat, hordoz izmos vállain,
csodákat ringat, rezget rajta át a szél,
ha kedvező, ni, hogy mutatja játszi felszínét,
de mélye is van, s néma, mély haragja is –
olykor veszett hullámokat vet, égre tör,
uralkodik, s a torka bármit elnyelőn süvölt,
mint részegült, hatalmas, éjsötét tömeg,
ha népgyűlésre tódul újra hujgatón,
vak gyűlöletre szítva, ám különben épp olyan
különvaló egyén s személyiség, akár
a népvezérek, szónokok, sztratégoszok
s türannoszok, mert állhatatlan és mohó
a tenger is, bár szép, szabad, s tán boldog is –
hiú, szeszélyes, nyughatatlan és ravasz,
követhetetlen, mint a hátán harcba szállt
hős flottahad cikázó főparancsnoka,
ki mindhiába győz, ha futni kényszerül,
mert nyomban újra csak leváltatik, száműzetik,
halálra szánatik, ha nem vigyáz, rögtön
nem menti bőrét, nem rohan megint, s rögtön
a régi ellenséghez át nem áll vérig
sértetten ő, a jó görög, ki szent görög,
de tőle hűtlenül honát, a drága hont
momentán és drágábban épp a többi jó
görögnek adja el, de jó vevő a perzsa is,
ha kell, s ha nem, hát visszatér majd győztesen, megint
kijátszva mást, a hadvezér, mert gőgös ő, hiszékeny, önfejjű
s görög, miképp a démosz is – valószerűtlen, állhatatlan, ő
görög, miképp a tenger... És miképp mi is, fiacskám.
(Fordult Karneadész tanítványához, épp
Athénba tartva, imbolygó fedélzetén...)*

*Fiam, figyeld, tajtékait hogy hányja szét –
hogy tékozolja önmagát örökkön és keservesen,
s tán boldog is, ha rögtönöz, csak rögtönöz.*

(1925. július)

Éjszakai kirándulók tavasszal

*A hidegre forduló áprilisi estén
zöldellő rétre vetődsz egy szinte
ismeretlen férfival, akire bosszankodva
gondoltál még nemrég, de most*

*kiengesztelődsz iránta, sőt: lánggra
lobbansz. Mintha véletlen volna,
egymás kezét fogva haladtok a veszélyes
hegyoldalban. Helyet kerestek ti is*

*a zsenge, fagyos fűbe telepedett, rengeteg
éjszakai kirándulót kerülgetve. Közben*

*szüntelen érkeznek a szerelmespárok
zsúfolt ötvenkilences villamosok.*

2.

*– Kitartani a képtelen állítás mellett,
hogy van remény, kibontakozás,
ígéret a rideg tavaszban. Hogy
izzásától elsápad az ész, és
diadalt arat a személyektől
független, puszta lényeg: a szerelem,
és ennek bizonyítására
éppen a te eseted szolgál –*

3.

*Hegy tetején, sötétedés után, kettesben
maradni egy szinte ismeretlennel.
Majd, alig érintve egymást,
leereszkedni egy erdei tisztásra,
ahol a vadak gyülekeznek. Kör
közepén, gyűrűjükbe szorítva
dermedten várakozni. Am, mielőtt*

*támadna vágyatok, játszik még
veletek, szépségét mutatja,
végigszáguld az erdőszélen.
Rohanása fergetegében remegtek.*

4.

*A színre gördülő mikrobuszból
közben trópusi öltözékben angolok
bukkannak elő, térkép a kezükben
– egy elsüllyedt város romjain
járunk –, mutatnak körbe hidegen.*

Tükröm

*Így fogtam a gyufát. Itt
állt a két selyemripsz bevonatú
karosszék, a tölgyfa ebédlőasztal
körül a magas támlájú, réz-
gombbal kivert székek. Egy férfi
nemezkalapban, egy gyújtogató
magsötétedett képmása bölintott
a tapéta szalmaszál-özönében,
értette indítékomat.*

---

* Rajzai között fölvezetve már
a lecsupasztott váz.
Talán a tervezés hibáját kereste.

„Ami eldől, nem áll”

Aranyi-jegyben, mire, mi ketten.
(Ismeretlen Ambrose Bierce-vers)

Filozófia, halál s konkrétum összeér.
Csak a kifejezés mindig ösztövé,
vagy átlagos, vagy túl kövér.
Mind többször elveszítem magamat,
sajnos, még többször megtalálom aztán –
s mi után. Nem jó, de jobb híján a legjobb,
már csak az elmúlt jövő időt kívánom vissza – – –
s itt kezdem dolgom, már csak azt se.
Ki-ki égesse el a maga lombját,
vagy más fordításban, kinek-kinek
a maga füstje, mondta az öreg regényalak,
s minél előbbre halad
a kifejezés, jönnek a részletek,
melyek annyira egyek már veled
(„Nem vagyunk? Egyek?” idézte Főmedvéd Rilket.
„Én vagyok. Minek egyek?” s más fogyókúrák) – – –
hogy ahol érdemleges volna számodra a megértés,
hogy értsenek (Ady etc., látva lá...),
ott e szolmizálás csak olcsó viccel
dőtva, rétvé, mítve, fátva, szótva stb., nem látva,
annyira te magad vagy már, hogy igencsak hiába
vonatkozol akárkire másra,
a reláció reáliája
sem elegendő,
mert a megértés egyre csak idegsejt, izom, agy, nyak, bendő.
S öltözete, ha kendő – nem sorolom. Például bendőkendő.

Ez a bökkenő, ez a hökkentő.
Hogy minden támadás-védekezés,
minden megértés, ha sok, ha kevés,
oly étek, mely gyomorkorgató, ha, böffentő,
ha, hashorpasztó, vagy horpasz-hasalás,
bölcselem-elbizakodás... hagyom.
Nagyon
(hahaha, ez a költészet hagyományévada)

*hagyom. S letörölgetem a viaszos vásznat,
melyre gyertya csöppent viaszolásnak.*

*De hiába a szomszédban a gyertya-
láng-okozta tüzet hogy kivédted,
s megmenekült két élet, kutyátok s utolsó madarad,
mára mindkettő rég halott,
és kutya van új, de mint aki nem hagyod,
hogy szárnyak folytatása neked szívesen lehessen,
teszel róla, hogy még minden emberkapcsolat is elhessenjen,
megértést tett ne követhessen,
rajtad senki ne segíthessen,
magad se magadon.*

*Lenne élő elmúlás-lábnym ez a nyom,
s ahogy vasúti sín és patanyom,
és múzeumcsodálás, sarkokon
befordulás, bármi dedikálás, előadás,
de még bekapcsolva tartott telefon is elmaradt
neked, valahogy úgy nem akarsz madarat,
ahogy a szád nem a valagad,
igen, már ne csinálj belőle segget,
ha annyit idézgetted
a rigorózus regény végét,
hallani a rigli nyekergését,
ahogy rácsavarodik az egyszerű deszkaajtóra,
s a főszereplő ott meg így nyüszít mögüle-alóla:
istenem, eleget adtál, barátságot-szerelmet,
megbűnhődtem múltat, jövődöt,
rab többé ne legyek, talpon szabad
lehessek, esetleg egy bőrrákot behúzhassak,
egy májzsugort, két vesetágulást,
lábkörmöm hulljon egyenest tudómba,
vért hadd köpüljek belőle,
hagyj végre örökre békén,
ahogy mikor 1977-ben úgy dőlt el, belőlem
nem lesz folytatás, csak madár-szilánkra
tépetett szét, kisöpretett, lecsorgott,
mit tudom én, Tandori Adorján, Tandori Damján,
és jöttek helyette madarak, mind a maga jó szárnyán,
csonka szárnyán vagy kacska lábán, vakságán,
hatra-vakra,
ó, jött Szpéro (pl.),
hát ne sírjak,
újra ilyet írjak,*

ami eldől, nem áll,
tegyem próbára türelmét a papírnak – – –

Ahogy már máshol, és még vagy tízszer ezt is,
hogyan a képeslaposdit, mely csak Totyié volt,
Schwitters-Merz-épület a szobában,
sok köbméter dosszié, képeslapborításban,
és a színes téglalapok,
leporellőcskák, mondom, képeslapok,
mind öröm voltak, mert a Totyinak alkották a terek,
aki szőlőverébként öt éven át velem élhetett,
de vele ez kihalt,
ne, senki, dalt,
potyirtos bügöryéjét fel nem hozhatja tengerakna,
táptányér fél lábát szakasztja kankalin,
harcol lelkem, minden hiába, és senki ember lányára-fiára
nem nézhetek másképp, képeslap az árva, kín,
ez lett 27 és 2/3 év után lelkem végső magáraszabadulása,
már madár-szilánkra se, istenem, hagyj el
madaraiddal is, levezekelttem, török-szakadásra,
hogyan nem akartam utódlással részt venni Életemben.

Nem az, hogy legyen elég, az nem állna,
mert eldőlné, akarok valamit. De senki emberlányára-fiára
nem nézhetek másképp, csak mint képeslap-ábrára,
nem köpöm le, nem tépem szét
(a képeslapot), csak azt mondom:

„Nem én
mondom, hogy elég, csak elég
volt a jelek szerint...”
És jel sem int,
képeslapot rendszerbe nem ágyaz s nem girejkán,
hasonlat ormán
nem állunk a Győzelem vagy a Vereség hülye vagy nem hülye
napján,
nem vagyunk önmagunk ellene-híve,
hív-ellene,
csak többet senki ne,
munkaadókon és publikálókon kívül
ember se, madár se, már madár se,
se szárnya, se combja nekem, se szíve.

És hozzáteszem nyomban,
hogyan ezt még akkor nem is a halálról mondtam.
Se hittal, se hitetlen,

*élettel így teliüresedetten
maradtam még valamié.*

*S Főmedvémeék folytatják kártyabajnokságukat rendben,
készül egy-két fordításkötet, részt veszek a zúrzaravokban
(más úgy szélről, beljebb kilobban),
s ezt a verset is, íme,
az esztétika szabályai szerint filozófiátlan befejeztem.*

*S lehet ez rajtam szégyenfolt,
de érdemben elegendő volt.*

*(Volt, de hogy aztán
megint mi lesz aztán...?
Ha áll, nem dőlhet el, ha
eldől, nem is állhatott
tétéle;
üres-vagyok-tele.)*

*És-ó-jaj-nem-tétova-tév.
Rettenetes huszonnyolcadik év!*

(2005. V. 10.)

Utóvers – Az elébbihez –

*Csak a pontos megértésért küzdök ezzel is.
Szakasztott „azt akarom mondani”.
Hogy nem kéne leszakasztani
virágját, attól lesz a remény is hamis?
Ó, igen, bármit mondok, az akkor már hajdani.*

*Az már a másik, mondta a regényalak,
másik vagyok nekik, s másikkal ki törődne,
mindenkinek megvan keresztzsákjában a bőjtje,
a szél, enyhén hoz hideget-meleget,
miért akarnám épp ezzel, hogy megértve legyek.*

*Mit vádolgatom magamat?
Máris az Egytelen legyek, sőt, világ-egytelenebb,
hogy ne több madarak,*

*ezen mit értsenek azok az emberek,
kikből csak Főmedvém s társasága maradt?*

*Jó vagyok, jónak mondom.
Ha nem lenne, amikor szépszerén lehetnék,
magam csinálom gondom,
magam, bolondom,
ki tudtam már s tudom a semmi teljét.*

Mit keresem, „tudni”, hogy DE MI VAN MÉG??

Még egy utószó

*Toty halála azért fért bele az összképbe,
mert az összképet egy nagy szarnak tartom,
és Totyi (a legtöbben azt se tudják, ki volt ő,
miért is tudnák; azt se tudják, ki vagyok én, mik*

*„ezek a verebek”) halála is egy legalább akkora
nagy szarság volt. Mindegy, megvolt. Beleillik
az összképbe. Teljesen értelmetlen élet, hagytam
meg egy telefonüzenetrögzítőbe tegnap, megint ez:*

*hogy vagy beomlok, elvackolom, elüldögélem (még csak
el se iszom / eszem / csatangolom) a délutánt, delet,
vagy pedig hajnalban nekiugrom, csinállok csomó
oldalt, leszaladok, megveszem a szükségeseket,*

*jövök haza, dolgozom este hétig, fordítok. Rendben
van, ez szabadság is, nem kell pult mögött állni,
hivatalban prosperálni, nem kell – ha valaki
tudja, mi az – Prosperónak se lenni, de ez,*

*hagytam meg az üzenetrögzítőben, egynek sok élet,
kettőnek kevés, egy szarnak két szar, mondjak-e többet.
S nincs az a pénz, ami segíthetne. Csak a háztartási
növekszik egyre. De van pár ismerősöm, kollégák, Lotti kutyánk,*

*itt a feleségem, Főmedvémék, van-e okom a panaszra?
Lesz-e veréb még, meglátjuk. Kaktuszokkal foglalkoztatok.*

A FAJFENNTARTÁSRÓL

*Philip Roth új regényét olvasom pocsek fordításban. Így jár persze, aki szereti az anyanyelvét, vagy egyszerűen lusta. A regény a baszásról szól, és ezen belül mindarról, amit bevett szóval perverzióknak nevezünk: szimbolikus tárgyak és helyzetek képzése a baszás intenzitásának fokozására, vagy jelen esetben, hogy az élet, a köznapi élet is átítatódjék a közösülésre utaló jelekkel, másként a kedves jelenlétével. A gyanútlan olvasót talán készületlenül éri, ahogy bizonytalan körvonalú fogalmakat kétes érvényű egyenletekbe helyettesítve oda lyukadok ki, hogy *baszás* és *kedves* egymás szinonimái. De mi másra gondolhatnék, amikor azt olvasom, hogy Sabbath, a nyugalmazott bábművész, kézügyességét és képzeletét összehangolva, „tragikus hirtelenséggel” elhunyt kedvese fagyott sírján, kesztyűben onanizál? Mi ez, ha nem a síron túli szerelem *in concreto*? Vagy mi más magyarázhatná azt a hallatlan tapintatot, ahogyan Sabbath a gyászoló férjjel találkozva egyetlen szóval sem árulja el, hogy az asszony csak őt, a szexvirtuóz bábművészt szerette, és a férjtől a szó szoros értelmében hányingere volt?*

Távol Amerikától és a regényektől megannyi közönséges és köznapi dolog jut az eszembe. Például, hogy miért olvasom, ha nem tetszik? Nem tetszik, de érdekel? Érdekel, de szégyellem? (Ha már ennyire belegabalyodtam a kérdésbe, illik válaszolnom. Az ok gyanúsán egyszerű: Roth lekötelezettje vagyok. Úgy tíz évvel ezelőtt, amikor a kitalált dolgokban már ritkán leltem örömet, sőt többnyire bosszantottak, néhány napra „beleéltem” magam Roth egyik regényébe. Félig betegem, ágyban feküdtem, de asztráltstem ide-oda cikázott New York, London és Izrael között. A feloldódás hasonló élménye anyanyelven már szinte soha nem adatik meg, Rothnak tehát bőven van nálam negyvenoldalmi hitele.) Aztán jön az elháríthatatlan és egyben menthetetlen ugrás a főhősről a szerzőre: Roth a klimaxra készül? Vagy más megközelítésben: amikor a hardcore pornó világát idéző perverziókról olvasok, el kellene gondolkodnom azon, hogy vajon nem bántóan sivár-e a szexuális életem? Ezek persze mondvacsinált kérdések; előbb tudtam a választ, mint hogy megfoglalmaztam volna őket. Van ellenben egy olyan kérdés, ami csak önkényesen köthető ide, de engem konok rendszerességgel kísért. Igaz-e, hogy ha a gyermekünk nemzését előidéző szeretkezés közben sem gondoltam arra, hogy most az élet folyamatosságát tartom fenn, és esetleg, ahogy történt, egy családnév sorsát pecsételem meg, akkor semmibe vettem az élet szentségét, a köznapok történelmét? Vagy pontosabban: az önfeledt öröm, amiben szeretkezés közben föloldódtam, felelőtlenül tett? Valahányszor az abortusz kérdése kerül terítékre, mindig ugyanott lyukadok ki: lehet-e szeretkezni úgy, hogy nem tudjuk, hogy most azt az aktust hajtjuk végre, amelynek révén abból, akit szerencsés esetben a legjobban szeretünk, létrejöhet az, akit szintén a legjobban szeretünk? Úgy hiszem, másként nehéz is volna. Mindig csak nevettem azokat, akik ismétlődően, különböző praktikák bevetésével gyürköztek neki a gyerekcsinálásnak, mert magától nem ment, és így kínosan tudatában kellett lenniük, hogy az egész tornamutatvány célja nem más, mint a gyermekáldás kicsikarása. Másrésztől lenéztem azokat, akik a gyermekük fogantatásáról mintegy utólag értesültek, azaz meglepetésként érte őket, amibe, jobb híján, beletörődtek. De talán itt is a szabadság mozzanata a döntő. Hogy választhatunk, hogy a választás készítés és megfontolás eredménye, bármennyire önfeledt is az aktus maga. Ezért azt mondom, Sabbath lelke rajta, ha szerelme a farkában lakik. A

lányomat látva, úgy érzem, én sem hibázhattam nagyot. Ha az Úristennek ellenére volna a „fergeteges koitusz”, bizonyára más eredményt kapunk.

A figyelmes olvasó joggal veheti a szememre, hogy ez az egész nyakatekert okoskodás az én szó szerinti, kezdetleges olvasatom logikus, egyszersmind gyászos következménye. Elhittem, hogy Sabbath hús-vér ember, akit ráadásul jól ismerek. Vagy, ami még rosszabb, elhittem, hogy Roth vallomását olvasom botrányos és viszolyogtató öregkori kalandjairól, jó adag nagyotmondással körítve. Elfogadom a bírálatot. Magam is úgy látom, hogy alapvető emberi tulajdonság, emberré nemesítő, állati hajlam, hogy a tényeken, az érzetek világán túlra tekintve feltárjuk az isteni intelligencia működésének rugóit, hogy a teremtett természetben felfedezzük az utalást a teremtő természetre. Amikor tehát a címben azt olvastam, hogy *Sabbath színháza*, már résen kellett volna lennem! Bábszínház, zsidó művész, jugoszláv emigráns vendéglős, kultúrák találkozása, közössülés és egymásra találás – megannyi jelkép! Maga a földi élet is allegória csupán, előjáték a valóbb való, a mennyei lét felől nézve. Cselekedeteink grádcikok egy az égbe vagy a pokolba vezető lajtorján. A szeretkezés pedig legfeljebb időugrás, bepillantás egy másik világba, de az ilyenkor érzett elragadtatás sem több, mint halovány visszfénye annak, amit majd a Teremtő közelében érzünk. És aki ebben hisz, azt nem érheti csalódás.

A nemzés útján való fennmaradás az állatok sajátja, az emberhez az emlékezet, az érdem és a nemes munkálkodás illő: s mindenesetre azt látjuk, hogy a legnemesebb művek és alapítóványok gyermektelenektől származnak, akik lelkük képmását akarták megörökíteni, ha már testüket nem tudták, így hát az utókorral az törődik a legtöbbet, akinek nincs utódja. (Bacon)

Az öntudatra ébredésnek megannyi formája van. Hagyományosan mégis a kamaszkor kezdetére teszik, amikor a nemi hormonok robbanásszerű felszaporodása tudatosítja bennünk földi küldetésünk mibenlétét. A saját életem sorsfordító eseményeinek sorában nekem elsőként mégis a testnedvek ár-apályától független fejlemény, az olvasás elsajátítása jut az eszembe. Léván a betűvetés mindennapos szenvedélyem, a személyes emlékezet eme részrehajlása nagyon is érthető. Ám az emlékeimben továbblapozva egy olyan esetre bukkantam, amely pontosabban fedi az öntudatra ébredés hagyományos fogalmát, és gyökereiben mélyebbre nyúlik. Amióta az eszemet tudom, mindig is szenvedélyesen érdekelték az élőlények. És minthogy a más fajok iránti érdeklődés idővel ugyan halványult, de el nem homályosult, ez énem folytonosságának egyik sarokköve. Ha megpillantok egy nappali pillangót, máig habozás nélkül utánavetem magam, és órákon át képes vagyok egy akváriumot bámulni. Ám mindez már csak kihűlt emléke annak a gyomromból induló és az egész testemet átjáró láznak, amelyet gyermekkoromban éreztem, amikor valamilyen rovar vagy hulló (a madarokról csak álmodtam) karnyújtásnyi közelségbe került. Rajongásom legemlékezetesebb verbális megnyilvánulása az a kérdésnek álcázott szemrehányás volt, amit egy óvatlan pillanatban a szüleim arcába vágtam: „Miért születtem embernek?” Tanácstalanságukat nevetéssel próbálták leplezni. Látván szorult helyzetüket, megpróbáltam pontosítani az alapkérdést: „Miért nem születtem inkább szirti sasnak vagy jaguárnak?” (Az, hogy ezeket a kérdéseket – a közkeletű vélekedés szerint helyesen – a szüleimnek címeztem, merő véletlen volt, mert bár az ivaros szaporodás részleteit jól ismertem, fel sem merült bennem, hogy az én világrajöttömet is az ivarérettség, a hímek közötti vetélkedés, a megtermékenyítés és a többi szükségszerű stáció előzte meg.) Úgy tűnt azonban, hogy az autentikus létre adott példáimmal még reménytelenebb helyzetbe sodortam őket, mert derűtlenségük tovább fokozódott. Ma már persze belátom, hogy egy ilyen kérdésbe a fénykorát élő Heideggernek is beletört volna a bicskájája. Akkor azonban még kevesebb volt bennem a belátás és szűkebb a kitekintés, így nagyon is a szívemre vettem, hogy a szüleim nem értenek, sőt láthatóan együtt sem éreznek velem.

Visszatérve az eredeti kérdéshez, Safranski találó, ám korántsem sziklaszilárd észrevételét alapul véve, miszerint Szt. Ágoston nem az e világi élet elől menekült az istenhithöz, hanem a világ szenvedélyes elfogadása hajtotta a még teljesebb boldogság gondolata felé, nekem most azt kellene eldöntennem, hogy ebben a hajdani kívánságban a saját életemmel szembeni elégedetlenség vagy a más fajokkal szembeni kisebbségi komplexus fejeződött-e ki. Ha az utóbbi válasz a helyes, miként sejtem, akkor már gyermekként, ösztönösen, szomorú ellenpontja voltam Szt. Ágostonnak. Szintén vizsgálódásra méltó kérdés, hogy miért a ragadozókhöz vonzódtam. Talán mert nem akartam, hogy megegyenek. A vulgárfreudista magyarázat bizonyára azt mondaná, hogy a ragadozókkal azonosulva kielégületlen hatalomvágyam tört a felszínre – ám e logika elfogadása egyszersmind azt is előírná, hogy a nyuszikért vagy a barikákért lelkesedő kisdedek a szívük mélyén vérszomjas ragadozók. Kérdés persze, hogy az önmagammal való meghasonlásnak ez a formája mennyire pontosan fedí az öntudatra ébredés fogalmát, hiszen a sassá vagy jaguárrá válás iránti vágy inkább a faji hovatartozással szembeni elégedetlenség kifejeződése, nem pedig az egyéniséggel való meghasonlásé. Én, a Jónás Csabi szerettem volna sasba bújva keríteni a bércek fölött, és kőszáli kecskegidát elejteni, vagy jaguárként kajmánal megvívni.

Az évek múlásával még jó néhányszor öntudatra ébredtem, és bár az éfenntartás ösztöne bennem hevesen lobog, mégis csalódásként érne, ha a további meglepetésekről le kellene mondanom. Most mindenestre a legutóbbi ébredésem történetét szeretném elmesélni. (Meg kell vallanom, hogy amint az ágyból való feltápázkodást megelőző fázis leírásától eltérően használjuk ezt a szót, én mindig kihallani vélem belőle azt a gunyoros mellékszöngét, mely a seregben tapadt hozzá. A hazafias kötelesség teljesítése során ugyanis – a közhiedelemmel ellentétben – főként irodalmi, azaz nyelvi és etikai képzésben részesültünk, és az egyik legtöbbször sulykolt szófordulat a „majd döbbsz” volt. Ez a lakonikus kijelentés a kopaszok [más néven: sivár állatok] indokolatlanul reményteli és ésszerű feltételezéseinek visszaverésére szolgált, és példátlan hatékonysággal működött.) Nos, a legutóbbi ébredésem azzal kezdődött, hogy megszületett a fiam. Születését hosszas vívódás előzte meg.

Az én világképem szerint az ember világra jön, de családba születik, és ennek messzeható következményei és messzire nyúló előzményei vannak. Márpedig én a családalapítással hadilábon álltam. Szinte belepirulok, ha arra gondolok, hogy mennyire konvencionális a tudatalattim, de tény, hogy vágyálmaimban a mindent felkavaró szerelem rendszerint boldog családi életbe torkollott. Csakhogy az átkozott önreflexió és önszerelem, bár annak idején sok szép álnevet ragasztottam rájuk, kizárni látszott, hogy én egy ilyen hagyományos intézmény megalapítója és fő kurátora lehessen. Mivel a gondolataimnak akkoriban még szívesebben engedtem, mint a közönséges érzelmeknek, nem lehetett kétséges, hogy a családalapítás hajója nélkülem futott ki a kikötőből, és így a legtöbb, amit tehetek, hogy szemmel tartom a partvidéket. Megengedem, ez a hajó-hasonlat első olvasásra kissé papirosízűnek hat, ám ezúttal mégis találó. Amikor ugyanis az elméletalkotás megbízható eszközeivel sorra vettem és összeillesztettem a releváns tényeket, a kirajzolódó ábra könnyen felismerhető, ám annál lehangolóbb képet mutatott: a lehetséges feleségem már férjhez ment. Én pedig zsarnokian féltékeny természetű vagyok, és mivel el sem tudtam képzelni, hogy valaki az én kedvesemre szemet vessen, ennek az ellenkezőjét is igyekeztem legendás önuralmam révén kizárni. (Az elbeszélés természetes velejárója az ún. kerekítés, ezért azokat az eseteket, amikor a fenti szigorú elvek alól felmentést szereztem magamnak, mellőzöm.) A hajó tehát elment, de azért továbbra is szemmel tartottam a horizontot. A kémlelés és tévedés eme szakaszának is megvoltak a maga mulatságos, bár akkoriban inkább nyomorúságosnak ható epizódjai. A feleségem hűséges természetű, és én ezt nagyra becslöm, még akkor is, ha ez számomra természetes, lévén magam is hűséges fajta. Csakhogy akkoriban még máshoz volt hű, és fonák mó-

don nekem éppen a hűsége falán kellett volna repedéseket találnom. Szerencsémre vagy balszerencsémre, a hűségén nem találtam rést. Milyen volt a feleségem, amikor más felesége volt? Gyönyörű. Különleges, mégis vitathatatlan szépség. Ennek azokban az időszakokban is a tudatában voltam, amikor más lányok kezét kerestem vagy szerelmét élveztem. Nem kockáztatom meg, hogy a magam alkalmatlan eszközeivel próbáljam lefesteni, inkább egy apróságot mondok el. Gyönyörű keze van, és én a magam tömpe ujjjaival, amelyek azt is megakadályozzák, hogy egy kézilabdát félkézzel feleemeljek, ezt egész anatómiája foglalataként fogtam föl, egyfajta biztosítékként, hogy ha génjeinket vegyíténénk, akkor kiszabadíthatnám a családunkat a bennünket nemzedékek óta sújtó hátrányos fizikai jellemzők börtönéből. Szinte nincs olyan sikerületlen testi jellemzőm, amiben a feleségem ne ütne el tőlem. Talán meglepő ez a megközelítés, de valójában nagy elődök nyomdokaiban járok. Schopenhauer például a rá jellemző luciditással a következőket írja: *„Valami egészen sajátos fekszik abban a mély és öntudatlan komolyságban, mellyel két különböző nemű fiatal lény legelső alkalommal egymást szemléli; mily kutató és átható tekintetet vetnek egymásra, mily gondosan vizsgálják egymás egyéniségének minden vonását s minden részét. Ez a vizsgálás és kutatás ugyanis a faj géniuszának elmékedése a kettő által lehetséges egyén és tulajdonságainak kombinációi fölött.”* Most könnyen az a látszat keletkezhet, hogy én mint egy lókupecből vagy ménesgazdából gyúrt sajátos kentaur – kentaur, mert a saját tovább-szaporításomról volt szó – hosszasan vizsgáltam a feleségem fogazatát. Bár szeretek az „északfok, titok, idegenség, lidérces messze fény” színében tetszelegni, érzéseim ennél elemibbek. Azaz a schopenhaueri idézettel csupán nagyobb súlyt akartam adni a szavaimnak, és erőt meríteni Mesterem gondolatainak közelségéből.

Történt, hogy egy fatális véletlen folytán másfél nap erejéig visszatértem Szegedre, és abban a néhány pillanatban, amit az utcán töltöttem, összefutottam eszményi társammal, akiről ekkor már tudtam, hogy számomra örökre elveszett, és így minden adott ahhoz, hogy az én Beatricém legyen. Az „örökre elveszés” ezúttal valóban több volt, mint holmi szóvirág, leendő feleségem ugyanis teherbe esett hites férjétől. Beszélgetésbe elegyedtünk, és ki tudja, miért, elmondta, hogy a férje megcsalta, és e nyáron a poklok poklát járta meg. És ez az a pont, ahol az ironia nyújtotta kényelemről le kell mondanom. Ott állt előttem életem nagy szerelme. De ez így kevés. Nagy szerelem annyi van, mint csillag az égen. Tudom, hogy a végletes kijelentések sorsa az, hogy elhamvadnak a nevetségesség tisztítótüzeiben, de tíz év múltán sem mondhatok mást, mint hogy ő volt az utolsó lehetőség, hogy a természet és a hagyomány által kijelölt ösvényen maradjak, és véges erőmet az előrehaladásra összpontosítsam. Ekkor már az öregedés volt a legfőbb irodalmi céloim – megcsömöröltem a tréfás ifjú szerepétől –, és úgy véltem, hogy az út a vágyott öregségbe a családon át vezet. És ez az út allegorikusan és tapinthatóan ott állt előttem, elzárva. Nem egyszerű úttorlasz, kőomlás, földcsuszamlás, hanem egy egész hegy zárta el. De hát az ifjúság szertelen, s akkor még az életerő is bővebben buzgott bennem. Meghallgattam a történetét, és megértően bólogattam. Minden pillanatban a számon volt, hogy előbb is szólhattál volna, de sikerült erőt vennem magamon. A hely, ahol részéről ez a vallomás elhangzott, s ahol részemről hallgattam, alig tízpercnyire van attól a szobától, ahol most e sorokkal bajlódom. Másnapra közös ebédet beszéltünk meg, a férjével hármasan. Ebéd közben aztán elejtettem egy megjegyzést arról, hogy az előző nap láttam a kedves férjet egy a lakhelyemhez közeli, tőlük azonban annál távolabb eső buszmegállóban várakozni. A férj megpróbált a feledékenységgel takarózni, de nem mert nyíltan tagadni. Ez a „szórványos észlelés”, ahogyan az ornitológusok mondják, érezhetően nagy horderejű bizonyíték volt a férje előfordulási helyeit nálam értelemszerűen jobban ismerő feleség számára. Az ebéd után a férj munkába sietett, mi pedig... nos, ezt elfelejtettem. Mindenesetre az ebéd után kiderült, hogy valóban döntő bizonyítékkal szolgáltam arra vonatkozóan, hogy a férj, minden fogadkozása ellenére, nem vetett véget a házasságzédelgésnek.

Magam sem tudtam, hogy mit akarok. Mostanáig ez az egész „életem eszményi társa”-história hangzatos szólam volt csupán egy éretlen irodalmi próbálkozásban, fényévyre attól, hogy a valóság ítélőszéke elé kerüljön. És ha ezt az irdatlan távolságot valamely csoda folytán most le is győzhetném, akkor is fennállt annak a veszélye, hogy az elmarasztaló ítélet csak évekkel később születik meg, addigra pedig jóvátehetetlenül szétszakítottam egy családot, és megnyomorítottam legalább két embert. Az önépítésnek ebben a periódusában folyton azzal a szalonképessé stilizált intellemmel üldöztem ingatag és állhatatlan ismerőseimet, hogy a legtöbb, amit egymásért tehetünk, az, hogy nem szorulunk mások segítségére. És ha intellem szellemében cselekszem, azaz saját gyengeségemen úrrá leszek, akkor bizonyára nem rántom e három ember életét egy magam keltette örvénybe. De nem így történt. Még a józan eszem sem látta nagyobbnak a katasztrófa esélyét, mint annak valószínűségét, hogy színrelépésemmel minden jóra fordul. És a testi világban a teória patikamérlegére valóságos meteoeresőként zúdulnak azok a hatások, amelyeket a fizikatankönyvek nagyvonalú eleganciával „elhanyagolhatónak” szoktak nyilvánítani. Magyarán szólva, megannyi alamuszi ágens állt lesben, hogy ezt a felhőkakukkvárat romba döntse. Először is, csak sejtés volt a részemről, hogy amint karomat kitéárom, ő nyomban a keblemre borul. Másodsor, mi lesz azzal az inci-finci magzattal. E kérdés mellett, mellesleg, valóban eltörpült minden egyéb kérdés. Alig két hét telt el a mi képtelen fogantatású szerelmünk előjátékából, és máris olyan szakítópróbához érkezünk, amelyet viharedzett szerelmek is ritkán élnek túl. Tekintettel arra, hogy életem eszményi társában időzített bombaként ketyegett egy embrió, vagy talán már gyermek, sürgősen cselekednem kellett. Egy étterem kerthelyiségét választottam vallomásom és ultimátumom közlésének színhelyéül. Elmondtam, hogy odaadásom feltétlen és, amennyire ez előrelátható, egy életre szól, ennek megfelelően, ha érzelmeimet viszonzozza, aligha szükséges megszülnie valaki más gyermekét. Tudtam, hogy két hét „udvarlás” módfelett rövid inkubációs periódus egy életre szóló szerelem számára, de nem láttam más megoldást. Tisztában voltam vele, hogy míg én csak a saját, viszonylag esőálló irhámot viszem vásárra, ő hasonlatokkal nem leírhatóan súlyos döntés előtt áll. Nagyon szerettem volna, hogy azt mondja, igen, döntött, engem választ és nem a gyerekét. Mivel a szavakkal való illuzionizmust hivatásomnak tekintem, mitikus tisztelettel tekintek az ennél mérhetetlenül hatékonyabb szülésre. Ezért előre elhatároztam, hogy bármiként dönt is, nem fogom érvekkal bombázni, s ha a gyereket választja, nem próbálom elhíttetni vele, hogy az abortusz egyszerű orvosi beavatkozás, afféle „elsősegély”. Mégis, amikor azt mondta, hogy ezt a gyereket már nem lehet elvetetni, elsötétült előttem a világ. Gondolatban persze számos eshetőségre felkészültem, és egyszerű kívülállóként ezt a választ tekintettem volna az egyetlen lehetséges válasznak, mégis az adott pillanatban a remény, a szándék teljes lendületével az ellenkező irányba taszított. A vészfék behúzása helyett talán mégis gyöködni kezdtem volna döntése elhamarkodott voltáról, de azt is elmonda, hogy közel egy éven át nem tudott teherbe esni, ezért hormonkezelést kapott, és ha most vállalná a magzatelhajtást, valószínűleg nem lehetne többé gyereke. Ezzel nem vitatkozhattam. Ez a szerkezetileg egyszerű, következményeiben mégis fortélyosan szerteágazó válasz mindent megoldott, még ha ezt akkor nem is láthattam be. Szótlanul rágcsáltam az időközben kihűlt, sőtlan „szalmakrumplit”. A beszélgetést annak szellemében kezdtem, hogy vagy a gyerek, vagy én – ő a gyereket választotta, azaz elutasított engem. Csakhogy az indoklása által teremtett helyzetre nem készültem fel. Immár nem neki kellett választania, hanem nekem. A kérdés legelemibb formájában így hangzott: akarom-e, hogy ő legyen a gyerekeim anyja. És a legelemibb szinten éppen ez volt az, amit akartam, „életem eszményi társa” pontosan annyit jelentett, hogy a „gyerekeim anyja”. Hogy ehhez áldozatot kell hoznom, ez az akkori világképem szerint magától értetődő volt. Másrésztől, abban a pillanatban, ahogy bennem nagy robajjal összedőlt a gondosan felépített kártyavár, azon-

nal egy új, a „helyi sajátosságokat” is figyelembe vevő, *tájjellegű épület* kifundálásába kezdtem. Ez a „nem” egy olyan igen volt, amely megmentette mindkettőnk, illetve ezerszer inkább, mindhármunk jövőjét. A munka dandárja, gondoltam, nekem jutott, de úgy véltem, ez így helyénvaló: „jó multság, férfimunka” lesz. Ez a kép persze utólag, a történet-kerekítő fakultás áldozatos munkájának köszönhetően lett ilyen daliásan megnyerő, de ha elég messziről nézzük, talán valóban csak ennyi látszik belőle.

Terjengős csókcsaták, romantikus őszi séták és meglepően viharos nemi élet után úgy tűnt, készen állok a házasságra és a pótapaságra. Azoknak a fiatal barátainknak mondom, akik még a családalapítás előtt állnak, hogy a tartós együttélés első számú következménye a kialvatlanság. Két, korábban semmitmondónak vélt frázis fokozatosan emblematikus jelentőségre tett szert az életemben. Az egyik a „nem aludtad ki magad”, a másik a „te aztán pihent agyú vagy” kitétel. Rá kellett ébrednem, hogy az a szilárd tápasztott „én”, akinek magamat hittem, az alvás talapzatára épült, és amint ez a talapzat megroppant, egész épületszárnyak rogytak össze. Éveken át úgy éreztem, hogy kevésbé közeli barátaim legfeljebb a helyrajzi szám alapján tudnának azonosítani. Amíg a szerelem felépült, és a feleségem pocakjában lakó titokzatos jövevény nem volt több egy nagy duzzanatnál, a fáradtság is kesztyűs kézzel bánt velem. Miközben „pihentagyúságom” utolsó morzsáin rágódtam, a legnagyobb tehertételt annak az embernek az elviselése jelentette, akinek, úgymond, „a helyébe léptem”. A saját albérelemből egy idő után a leendő feleségem, a „barátnőm” lakásába költöztem. Ezzel egyrészt levedlettem azt a szúrós burkot, amit a saját váram jelentett, másrészt elfoglaltam valaki más sietve elhagyott burkát. A honfoglalás tényére a lakás különböző pontjain felbukkanó könyvek, hamutartók, lemezek és díszként kiállított sörösdobozok figyelmeztettek. Mai fejjel visszagondolva, ennél gyökeresebb fordulatot nem is vehetett volna az életem: az önépítés és az alkotás helyére a szerelem került, kitéptem magamat az otthonomból és a gondosan kialakított életformából, s a közelebbi jövő legnagyobb eseményei – a barátnőm és férje közös gyermekének születése, továbbá a barátnőm és gyermeke apjának válása – mind tőlem függetlenül készülődtek és zajlottak. De nem éreztem magam áldozatnak, tudtam, hogy ezt a bárkát nekem kell révbe juttatnom. Próbáltam kézben tartani az eseményeket, és főleg: szerettem a leendő feleségemet, és ő viszonszeretett. Zsarnokian féltékeny természetem mindeközben a lehető legnagyobb próba elé állított: valahányszor a kedvesemre néztem, konstatálnom kellett, hogy alakja és élete egy másvalakivel folytatott szeretkezés kitörölhetetlen nyomait viseli magán. Csókolom és simogatom, és benne a gyerek, aki, mint egy kolosszális vasmacska, örökre másához köti. Ebben az időszakban, ha testedzés közben nyeszlett porhüvelyem lankadni látszott, és a fogcsikorgatás már nem segített, elég volt felidézmem a házasságszédelő férj képét, és azonmód új erőre kaptam.

Az előzmények ismeretében talán nem magától értetődő, de a születendő gyermeket örömmel vártam. Szerettem volna jó apa lenni, és kimenteni a csöppséget abból a slamasztikából, amelybe önhibáján kívül került. Akkoriban még *általában* is szerettem a gyerekeket, és alkalmanként szárazdajkaságot vállaltam *szülővé* előlépett ismerőseimnél. (Amióta vannak saját gyerekeim, kiveszett belőlem minden érdeklődés mások neveletlen kölykei iránt.) A gyermekvárás ideje alatt hivatalból is boncolgathattam az embernevelés és az embernövekedés elvi problémáit. Ismereteim (értsd: olvasmányaim) és vágyaim összevetése nyomán arra az álláspontra helyezkedtem, hogy az ember többé-kevésbé mégiscsak *tabula rasa*, és ha az íróvesszőt megfontoltan vezetjük, számunkra is érthető történet kerekedik ki. Az apaság kérdését pedig jó pozitivistaként Konrad Lorenz kacsaíának mintájára értelmeztem, vagyis úgy véltem, hogy az újszülött azt fogadja el szülőjének, akit elsőként pillant meg. A fészekalj pedig a miénk, a feleségemé és az enyém. A freudizmussal szembeni ellenérzéseim különös módon összefonódtak a genetikai meghatározottsággal kapcsolatos, nagyon is humánus fenntartásokkal. Mint az életemben oly

sokszor, ezúttal is a túlpárra kerültem, pusztán azért, mert nem akartam közösséget vállalni egy számomra ellenszenves táborral. Azaz bármennyire is hiszek a természet erejében, a vak imádat és a feltétlen odaadás helyett inkább a klasszikus erények és az emberfaragás távolról sem makulátlan pedigréjú törekvése mellett döntöttem. Magyarán úgy véltem, hogy bár leendő fiam hajlamai, vérmérséklete elúthet az enyémtől, a közös világ és élmények közös nevezőre hoznak bennünket. Abban legalábbis bizonyos voltam, hogy a mostohája nem leszek. Kezdetben egyenesen azt szerettem volna, ha a fiam az én nevet viseli. Hogy ez végül nem így történt, annak elsődlegesen adminisztratív okai voltak. (Az utálatos bürokrácia olykor a demokrácia bölcsességével ruház fel: kénytelenek vagyunk elszámolni háromig, mielőtt fejest ugranánk a hülyeségbe.)

Kispolgári korlátaimat jól mutatja, hogy már kamaszkorom vége felé, amikor a nemek csatáját jobbára még csak hírből ismertem, kieszeltem, hogy győzelem esetén a hadizsákmányt Dánielnek fogom hívni. Ezért aztán kedvező előjelnek tekintettem, hogy a leendő feleségem ezt a nevet választotta elsőszülött fiának. (A csodás egybeesés illúzióját jelentősen megtépázta a közelmúltban a kezembe került statisztika: a fiam születésének évében a Dániel volt a második legnépszerűbb fiúnév.) A jövő nagy ívű tervezése közben szinte megfélekedtem egy jelenbéli apróságról: a szüleimet tájékoztatni arról, hogy józan mérlegelés eredményeként, mely nem tévesztendő össze a szerelem mélységének tagadásával, úgy döntöttem, hogy összeköltözöm egy terhes, férjes (vagy „férjes, terhes”?) asszonnyal. Ezt a nem éppen eszményi tényállást kellett valahogy fogyasztásra alkalmas állapotba hoznom. A heves érzemények, esetemben, bénítólag hatnak a képzelőerőre. Így bármennyire kínzott is, meg nem lepett, hogy az előkészítés és a tálalás terén egy helyben topogtam. Jobb híján vártam. Csakhogy a kilátástalan viaskodás a megfelelő recept megtalálása és a kétségbeesett önfeltárás diktuma között szinte a szüleim szeme láttára zajlott, ezért biztos voltam benne, hogy előbb-utóbb tetten érnek. Márpedig a tényszerű közlés nyomán háromféle reakciót tartottam elképzelhetőnek: kiakolbóltás a családból, ablak általi halál, illetve szó torkon forrása. A helyzetet súlyosbította, hogy a szüleim éppen saját életük átszilipezésével voltak elfoglalva: ötvenéves fejjel vidékről a fővárosba költöztek, bogaras nagyanyám lakásába, a munkában visszacsúsztak a számlálóra legalisó fokára, és mindeközben a pénzzé tett vagyonukból egy részeges külföldi brigáddal házat építettek. A sorsdöntő beszélgetés életem azon eseményei közé tartozik, amelyek máig tájékozódási pontként szolgálnak, azaz mozdíthatatlanok és értelmezhetetlenek. Legyen annyi elég, hogy családtag maradtam és a halálugrás is elmaradt.

Utolsó éves egyetemistaként a próbatanítást Pesten, a legkedvesebb barátom gimnáziumában hajtottam végre. Az úgynevezett óralátogatáson már túl voltam, és a tényleges tanítás megkezdésére készültem. Ám az utolsó este csörgött a telefon, és egy ismeretlen nő hang engem keresett. Miután nagyanyám, mozgásbéli korlátozottsága és a cukorbetegségből fakadó veszélyeztetettsége okán telefont installáltatott közvetlenül az ágya mellé, szabad volt az út a személyes üzenetek zárt körű lehallgatásához. Ez pedig jellegzetesen olyan eset volt, amelyről nem kívántam utólagos felvilágosítást nyújtani. Ám az üzenet, amit kaptam, elemi erővel katalapultált az efféle apró háztartásbéli kellemetlenségek fölé. Az ismeretlen telefonáló Szegedről, a Klinikáról keresett, és a leendő feleségem nevében beszélt. Mint mondta, a *Beát* egy rutinvizsgálat nyomán benntartották, és most infúziót kap, és arra kér, ha lehet, azonnal utazzak vissza Szegedre. Utólagos jópofasággal azt mondhatnám, hogy a „valóság” megízlelésének kiskanállal ültem neki, és hamarosan kiderült, hogy kirágni sem bírom belőle magamat. Másnap hajnalban vonatra ültem, és rendületlenül számoltam a perceket, hogy találkozhatnék végre a kedvesem hites urával. Ha el lehetne tekinteni az abban a pillanatban előttem még ismeretlen természetű biológiai merénylet tényétől, akkor azt mondhatnám, hogy ennél kevésbé semmire sem vágytam. Halálos aggodalomban, hidegvérrel gyakorlati teendőket megvitatni életem kisiklatójával, nem volt

éppen kecsegtető kilátás a pattanásig feszített idegzetű, ifjú anyaszomorítónak. Végül azonban minden zökkenőmentesen alakult, hiszen attól kezdve, hogy a csalfa férj ajtót nyitott, és nem kezdte el a felesége szeretőjének a torkát szorongatni, miként én sem álltam bosszút leendő feleségem teherbejéte miatt, a köznapian kedélyes és célirányos párbeszéd nélkül nem sok lehetőség maradt nyitva. Beszöktünk a kórházba, vagy a „férj” kikezdhetetlen státusza mögé bújva diadalmasan bevonultunk, nem emlékszem pontosan, és visszafogottan üdvözlöttük az ekkor már járóképes kismamát. Miután később még számtalan hasonlóan nyakatekert helyzetben volt részem, egyszerűen kitörlődött az emlékezetemből, hogy egy ilyen szertartás miként mehetett végbe: először én vagy a férj adott pusztit, esetleg én szájon is csókoltam? (Az üdvözlésbéli rövidzárlataim legemlékezetesebb esete a „sorkatonai szolgálathoz” kötődik, amikor magas beosztású írnokként, ám hivatalosan hitvány ágyúötletlékként egy jóindulatú századost kísérhettem el a nagykanizsai lottózóba, és miközben fesztelenül beszélgettünk, a pénztárnál apámba botlottunk. Az érem egyik oldala az volt, hogy amennyiben a százados azt parancsolja, hogy egyetlen ütessel terítsem le apámat, kiutat csak a hazaárulással egyenértékű parancsmegtagadás jelenthetett volna, az érem másik oldala, hogy a százados a lottózóban egy lenézett katona, a „proletárdiktátúra” kiszolgálója volt, szemben a „mérnök úrral”. Az egyenruha és az alakosság szorításában apámat ugyan nem tisztelgéssel üdvözöltem, de az ilyenkor szokásos puszkilkodás helyett a kezemet nyújtottam, és ő szegény elfogadta, azaz kezet fogtam saját apámmal.) A feleségem végül három hónapot töltött a kórházban, és így sikerült megakadályozni, hogy az azóta is nyugtalan természetű Dani fiunk inkubátorban kezdje az életét.

Végül elérkezett a nap, amikor a kórteremből időközben elbocsátott (leendő) feleségemmel vissza kellett térnünk a kórházba, hogy egy másik részlegen előadja a gyermeket, aki belülről feszítette. Amíg van mit tenni, ide-oda tolni, sepregetni, az ember még a haláltól sem fél. Ám ahogy a kismama, ez az elképzelhető legtermészetellenesebb képződmény betotyog a szülőszobára, a kispapa nekifeszül a sötét gondolatoknak, vagy inkább a sötét gondolatok feszülnek neki, és elkecseregett tusakodás veszi kezdetét. No de, hol volt itt a kispapa? Az elhamarkodott válasz helyett gyorsan közlöm, hogy a vér szerinti kispapa is hamarosan megjelent. Én nem rajongtam az ötletért, de a kedvesem úgy vélte, hogy ez így van rendjén. Akadnak olyan *mások*, akiknek a helyzetébe én nem tudom beleképzelni magam. Így fel sem merült bennem, hogy nekem is rosszul esne, ha én lennék a *vérapa*, és kihagynának a fiam születéséből. De ez már valóban az utolsó béka-kolosszus lesz, amit lenyelek, gondoltam elhamarkodottan.

Egy fél napon át a meglepően kihalt kórházi folyosón ketten ültünk a priccsen: a kismostoha és a továbbszaporodó. Nem volt bennem szemernyi kétség, hogy az igazság, a jog stb. kinek az oldalán áll: én mint a kultúra letéteményese mindenféle eszközökkel biztosítom a leendő feleségem tejtermeléséhez a zavartalan feltételeket, majd a nyiladozó elméjű Danikát bevezetem a gondolatok, az erkölcs, a számtan és a foci világába, végül mint teljes embert szárnyára bocsátom, ezzel szemben a vérapa csak kiváltó ok, aki meghúzta a ravaszt, mit sem sejtve a sorsfordító következményekről. Egy kakukk. Ezt az egyébként találó metaforát teljesen soha nem tudtam elfogadni, minthogy ez esetben a fiam lett volna a kakukkfióka, ami köztudomásúlag nem tűri meg a fészekbéli riválisokat. Szóval enyém a fészek, gondoltam, tied a tojás, de ha azt hiszed, hogy kakukkot nemzettél, tévedsz. Más megfogalmazásban: rá sem fogsz ismerni a fiamra! Ma már könnyen élcelődöm. Akkor viszont ott ültem a padon, babszem a seggemben, néha szóba elegyedtem a feleségem férjével, és nem akartam elhinni, hogy ilyen sokáig tarthat egy szülés. Ahogy múlt az idő, úgy nőtt bennem az aggodalom; nem gondoltam semmi rosszra, ennyire nem vagyok amatőr, de azt tudtam, hogy mitől félek. A feleségem terhességének utolsó három hónapjában már mélyen bántam, hogy ateista vagyok. De mint az ateistáknál általában, alapvető tévedésem belátása a vészterhes pillanatokra korlátozódik, és ahogy kitisztul az ég, a megbánást

nyomban feledem. Csak ezen legyünk túl, gondoltam, ám hiába. Az órák teltek, a semleges témák és a türelem elfogyott. Nem lettem éhes, de kiürült a gyomrom, így az aggodalom minden fronton átvehette a kezdeményezést. Aztán egyszer csak az óránként előbukkozó takarítónő közölte, hogy megszületett a gyermek. Újabb félóra elteltével nyílt az ajtó, és egy nővér jelent meg a karján egy újszülöttemmel, és „Tóth apukát” kereste. Ha utólag meg akarom keresni azt a pontot, ahol a felvilágosodás általam szőtt nagy ábrándja először feslett fel, akkor bizonyára ez a megszólítás volt az. Tudom, indokolatlan volt arra számítanom, hogy a feleségem két tolófájás között instruálja az ápolónőt, hogy van ott egy „Tóth apuka”, de még fontosabb, hogy van egy „Jónás apuka” is, mégis egy világ omlott össze bennem. Az ütéstől még kábán felálltam, és négy-öt lépés távolságból én is megnéztem az időközben az *apja* kezébe került gyereket. Meghökkenően kicsi és rágcsálószerű volt. Néhány pillanattal később a szintén meglepett apát nyugtattam, mondván, „majd kirúgja magát”. Belül azonban egyre csak azt ismételttem, hogy „És ki vagyok én?”, de ez a nagy múltú kérdés ezúttal az igazságtalanság elszenvedése fölötti méltatlankodás jajszavává zsugorodott. Ezen a mérkőzésem kiütést szenvedtem, de hátra volt még a visszavágó. Tiéd a gyerek, fogjad, és tűnj el! De hol van a szerelmem, aki az enyém? Nagy sokára kitölték a feleségemet egy guruló asztalon. Alig ismertem rá. Mintha összeverték volna: a gyönyörű arcot ciklámenszínű hajszálerek szőtték át, amelyek helyenként véraláfutásokban találkoztak. Mindig úgy gondoltam, hogy ahhoz fogható pánikot, mint amit az ürbe fellőtt Lajka kutya élhetett át, emberre nem mérnek. Most azonban, a kifacsart test állapotából következtetve, úgy láttam, hogy a szülés is a túlvilágon zajlik, ahol a ceremóniamester „*vérfagyalaló keze emberfejekkel lapdázik*”. Szerettem volna sírva ráborulni a szerelmemre, ehelyett egy pusztit nyomtam az arcára, mintha az utcán futottunk volna össze, majd ugyanezt tette a férje is. Aztán hármában elbeszélgettünk a szülés nehézségeiről.

A Gondviselés olyan gyermekkel áldott meg, aki minden rezdülésében más rugóra jár, mint én. Pökhendi ostobaságnak fog tűnni, amit mondok, de nincs aki megcáfolhatná: ha születéskor a haj nem is tapadt másként a fején, a sírása már kezdettől olyan mélységesen érthetetlen erővel szembesített, melynek kitöréseit máig félem. A kétségbeesés óraiban, kiválasztottságtudatom és teleologikus hajlalomom átkaként, a fiamat büntetésnek vélem, melyet a sors alkotóerőm vagy legalábbis csapongó képzeletem megzabolázása végett küldött a nyakamra. E szerencsésen ritka alkalmakon túl azonban rendkívüli jellemfelesztő erővel bíró kötésnek látom, melynek megoldása mindkettőnknek üdvözítő feladat, bár az ő szerepe kimerült a csomóképzésben. Azaz, ha a hagyományos műfaji megkülönböztetéseket nem vetem el mindenestől, a fiam adta meg a döntő lökést, hogy az esztétizálás langymeleg mezején való sütkérezés után áttérjek az etika fortyogó kráterekkel fenyegető vidékének meghódítására. Bármennyire kevésbé állt is hatalmamban a fiam világrajövetelét előidézni, hátráltatnom vagy bármiképpen befolyásolnom, joggal mondhatom, hogy amennyiben a fenti leírás helyes, azt kaptam, amire vágytam. A sors efféle derekas igénye nietzschei magasságokba emelne, amelytől egészséges életösztönöm mind ez idáig távol tartott (és remélem, ezután sem lesz másként). A köznapis tapaszlatok szintjén maradva tehát, a fiam és én, mint tűz és víz, akiknek a magasabb harmóniát jelentő párában való feloldódása e földi létben szomorú veszteséggel járna. Ez a kacifántos stílus felettébb alkalmas arra, hogy elfedje a lényegét. Ám ha újra nekifutok a magyarázatnak, ismét egy hasonlat tűnik a legalkalmasabbnak kettőnk végzetét megvilágítani. Úgy vagyok én a fiammal, mint a sebész, akit az éjszaka közepén vernek fel, hogy életmentő műtétet hajtson végre. Nagyzolásnak tűnhet ilyen hatalmat tulajdonítani magamnak, ám a hasonlat folytatásából kiderül, hogy erről szó sincs. Az életveszélyes állapotban a műtőasztalra fektetett beteg ugyanis úrlény, egy kis zöld emberke, akinek anatómiájáról sejtlemem sincs. Annyi bizonyos csupán, hogy földi szemmel nézve, és hogyan nézhetném

másként, nagy bajban van. Én pedig hiába tapogatom, forgatom, reakcióiból nem áll össze semmilyen kép, miközben az idő sürget – vágnom kell. Hiába cselekszem a legjobb tudásom szerint – sőt „legjobb tudásom” végzetes tanácsot adhat –, az esély arra, hogy miközben menteni próbálom, az életét oltom ki, jóval nagyobb, mint a fordítottja.

Szerencsénkre a fenti dilemma mindössze a fiam kétéves koráig állt fenn. Végül is elakadtam a tapogatás és forgatás fázisánál, és a fiam sem exitált. Ebből azt a következtetést szűrtem le, hogy vannak tölem eltérő szellemi és lelki anatómiával születő intelligens lények. Ez a triviális felismerés bagatellizálni látszik korábbi dilemmámat, csakhogy a teljes képhez hozzátartozik, hogy akinek a fiammal ez idáig dolga akadt, az kivétel nélkül hasonló élményről számolt be. És ez az én babonás világomban rossz ómen.

Amennyiben a gondolkodás – és így az irodalom – alapját képező szimmetriák nem csupán az emberi agy kigőzölgései, hanem valamiképpen a világ teremtésében is szóhoz jutottak, joggal feltételezhetem, hogy a fajfenntartásra fordított erőfeszítéseimmel a szellemi üdvösségemet tettem kockára. Ez az absztrakt sejtés még inkább aggaszt annak a természetrajzi ténynek a fényében, melyet legalább két évtizede ismerek, de mind ez idáig eszembe nem jutott volna magamra alkalmazni, nevezetesen, hogy számos állatfaj hímje egész életében a párzásra készül, és amint sikeresen célba juttatja a spermium-csomagot, így vagy úgy elpusztul. Ez a nagyvonalú „így vagy úgy” olykor egészen vérfagyaláló borzalmakat takar. A leghírhedtebb eset talán a fekete özvegyé. E borsszem nagyságú pók nősténye, amely melleleg a leghatásosabb méreggel rendelkezik a pókok családjában, a párzás után egy briliáns aspektusváltással felismeri a hímbe a fehérjeforrást, és rögvést felfalja. Aki azt hiszi, hogy ilyesmi csak a civilizációtól elvágott, távoli vidékeken fordulhat elő, téved. A mi vadvirágos lankáinkon őshonos ájtatos manó nősténye ugyanígy jár el. A vég persze nem mindig ilyen példázatszerű. Más fajoknál a hímek küldetésüket teljesítve egyszerűen összeasznak, elszáradnak, végül lehullanak. Engem ezektől a példák-tól is kiver a hideg veríték, de létezik egy harmadik változat, amely némi módosítás után kísértetiesen pontos képet ad a bűnbeesett gondolkodó sorsáról. Egyes fürkészdarazsak petéiket méreggel megbénított hernyókban helyezik el, és a lárvák ebben a hibernált tízóraiban cseperednek fel. Amikor kamaszkoruk, és a hernyó, a végéhez közelít, kirággják magukat a szabad levegőre, és hamarosan darázsként kezdenek új életet. A természet ökonómiájának és leleményességének szép bizonyítéka volna, ha sikerülne olyan darázsanyákra bukkannunk, amelyek a fent részletezett célra a már kéznél lévő hímeket használják fel. Ilyen esetről azonban nincs tudomásom. Ha mindenáron erőltetni akarom a párhuzamot ízeltlábúak és méhlepényesek között, akkor az előbb leírt eset is inkább a terhesség és a szoptatás idején összekapcsolódó közös anyagcserét juttatja az eszembe, ennek azonban az anya az áldozata, és nem a here. Különös módon az egyedfejlődés hágcsőjában feljebb hágva fordul a kocka. Az oroszlánok esetében a családöt köztudottan a nőstények tartják el; a hímek aranyéletét legfeljebb a reprezentáció gondja zavarja meg. Mintha az alacsonyabb szinteken kiszolgáltató hímek fegyverkezési versenybe kezdtek volna, hogy túlélhessék a párzást, illetve fölfedezték az újratölthetőség előnyeit, és e két újításnak köszönhetően ma már ők vannak nyeregben. Mielőtt azonban megkönnyebbülten fölsóhajtának, emlékeztetnem kell magamat arra, hogy ami a tágabb értelemben vett szaporodást illeti, én jónéhány ponton szembefordultam a fejlődés irányával. Noha az oroszlánokban könnyebben magamra ismerek, mint, mondjuk, a pókokban, a párzás után nem hagytam magára a páromat – igaz, ő sem próbált bekebelezni –, sőt a magam szerény eszközeivel az utódok neveléséből is kiveszem a részemet. És amennyiben a gondolkodás – és így az irodalom – alapját képező szimmetriák nem csupán az emberi agy kigőzölgései, jogosnak tekinthető az a félelmem, hogy a gyermekeim szellemi gyarapodásért a saját szellemi leépüléssel fizetek.

Buhara lánya

A moszkvai előváros archaikus, zegzugos, sikátorokkal teli világa, valamint a város jeges telepekkkel és tűzifaraktárakkal zsúfolt vonzáskörzete nem kedvezett a családi titkoknak. De magánéletéről is bajos lett volna beszélni, mivel mindenki ugyanarra a szárítókötélre teregetett, és az ott lengedező alsóneműk különböző foltjait csak a vak nem látta.

A szomszédban zajló eseményeket folyamatosan követni lehetett, s ezt a fizikai közelséget az itt élők csak úgy bírták elviselni, ha az egyik oldalon kitorni készülő botrányt a másik oldalon azonnal vidám, részegítő harmonikaszóval tompították.

Az egyik hatalmas és lerobbant udvar mélyén, ahol csak nagy jóindulattal lehetett kerítésnek nevezni a szomszéd házak tűzfalához tapadó fafészereket és barakkokat, egy takaros, a forradalom előtti stílusban épült, sövényvel elkerített házrész állt. Az épületrészt kis kert határolta. Ebben a házban lakott az öreg doktor.

Egyszer, '46 májusának végén, fényes nappal, amikor azok, akik nem hagyták a fogukat a fronton, már hazatértek, az udvarra egy Opel Kadett hajtott be, és közvetlenül az orvos házának kapujánál állt meg. Az autó ajtaja még azelőtt kinyílt, hogy a gyereksereg teljesen ellepte volna, és egy őrnagyi rangot viselő, tökéletes, hófehér fogsorral megáldott orvos szállt ki belőle, akinek személyében mintha egy napbarnított, felszabadító katonát ábrázoló plakát elevenedett volna meg.

Megkerülte bogárhátú autóját, kinyitotta a hátsó ajtót, ahonnan igen lassan, olyan óvatosan, ahogy a lekvár folyik szét az asztalon, kiszállt egy nagyon fiatal nő, egy igazi keleti szépség, akinek gyönyörű és hatalmas hajkoronája súlyánál fogva hátrahúzta picinyke fejét.

Miközben a vénasszonyok ablakaikból, virágládáik takarásából szemlélték az eseményeket, a szomszédok pedig egészen az udvarig merészkedtek, az általános zűrzavar közepette egy harsány, rikácsoló hang a következőt adta hírül: „Dima, Dima doktor visszatért!”

Az őrnagy és útítársnője a kiskapu előtt toporgott. A tiszt már éppen nyúlt volna, hogy találomra arrébb tolja a reteszt, amikor szemből, a buja növényzettel borított ösvény felől az öreg doktor, Andrej Innokentyievics sietett elébe. A szél belekapott ősz tincseibe, ráncolta a homlokát, de boldogan mosolygott, hiszen még fel sem ismerte, már ki is találta, ki érkezett...

Az öreg doktor szobájára, amit addig mindig félhomály borított, ettől kezdve vakító, túlvilági fény borult, amely – ahogy erős zápor esetén lenni szokott – oszlopszerűen zúdult az őrnagyra és feleségére. Az őrnagy, miközben odaodafordult a szomszédokhoz, hogy kezet fogjon velük, nagyapja felé lépdelt és

megölelte. A szépséges hölgy ködös-fekete szemével félenken tekingetett ki a háta mögül.

Az udvar többi épületével szemben addig mindig függetlenségével kérkedő házrészre az orvos unoka visszatértével különös, szép és gazdag élet várt. A fiatalok, akiket a boldogság teljesen megrészegített, észre sem vették az égbekiáltó különbséget, amely a barakkokba telepített lumpenek, földönfutók és az ő rozszant kerítéssel, majd sűrű sövényvel takart különleges életük között fennállt.

Buhara – ezt a gúnynevet ragasztotta az udvar a névtelen szépségre – nehezen viselte magán az idegen tekinteteket, hiszen amíg a sövényt fel nem húzták, egyetlen szomszéd sem szalasztotta volna el az alkalmat, hogy arra jártában az ablakon be ne kukkantson hozzájuk.

És bár az udvarban lakók állandóan nélkülöztek, olyan szegények voltak, mint a templom egere, helyzetüket pedig megváltoztathatatlan törvényszerűségnek vélték, mégis meg tudták bocsátani nekik azt az arisztokratikus előjogot, hogy hárman élnek egy háromszobás lakásban, nem a konyhában, hanem az ebédlőben ebédelnek, és a dolgozószobában dolgoznak... De aligha bocsátották volna meg mindezt, ha lakott volna az udvarban olyan öregember, akihez ne ment volna még ki az idős orvos, olyan fiatal nő, akit ne vittek volna még hozzá, és olyan ember, akitől a gyógyításáért akár csak egy rubelt is elfogadott volna...

Mindez nem egyszerűen családi hagyomány volt, hanem egyenesen megszálottság. Andrej Innokentyievics apja katonai felcser volt, a nagyapja ezredorvos. Az egyetlen fia, aki kiütéses tífuszban, a tífusszal megfertőzött barakkban halt meg, egyetlen fiút hagyott maga után, a nagyapjára bízva nevelését.

A családon öt nemzedéken keresztül átokként ült az örökletes tulajdonság: minden generáció magas és erős férfitagjai egy fiút nemzettek, akik – valami odafönről jövő parancsot teljesítendő – arra voltak hivatva, hogy ezt a komoly foglalkozást úzzék, szoros gumikesztyűben vegyék kezelésbe az operálandó testrészeket.

Mivel az öreg Andrej Innokentyievics tisztában volt családjá gyér termékenységeivel, nagy reménységgel tekintett törékény, rózsaszín és lila selyemruhát viselő menyére, és szomorúan vette tudomásul, hogy milyen kamaszosan keskeny a csípője, milyen vékonydongájú, ráadásul mindezek a tulajdonságok a régen elhunyt tizennyolc éves, fiús alkatú, széles vállú, pirosposzsgás Tanyuskáját idézték fel benne, aki borzas, dús hajkoronájától a gimnázium befejezésének napján szabadult meg.

Miközben Dmitrij azon morfondírozott, hogy a városi kórház egyik osztályára menjen-e dolgozni, vagy inkább a katonai orvosi akadémia katedráját válassza, és Leningrádba költözzön, a felesége szenvedéllyel, aprólékos pontossággal látta el a ház körüli teendőket, háttérbe szorítva ezzel az idős kórházi ápolónőt, Pását, aki már vagy húsz éve vezette a doktor háztartását.

Pása felhúzta az orrát, és nem jött. Az öreg doktor még sosem ment át hozzá Izmajlovóba, most mégis felkereste, leült nála a bécsi fotelbe, gyűrött sapkáját maga elé tette az asztalra, és bár rosszul látott, a törölközővel letakart ikonnyomban feltűnt neki, amire így reagált:

– Nem is tudtam, hogy hívó vagy – csóválta a fejét, és szigorú, orvosi hangján rövidre zárta mondókáját: – Még nem küldtelek nyugdíjba, Pása. A konyhát át-

engedted, de a szobám takarítása és a mosás továbbra is a te dolgod. Amúgy is annyi feladatot kapsz, amennyit csak akarsz.

Pása sírt, ajka olyan volt, mint az összenyomott patkó.

– Na, miért bömbölsz? – kérdezte szigorúan a doktor.

– Minek is takarítsak magánál, meg a dolgozószobájában? Ha minden munkám kárba vész... És ráadásul hogy főz – a borscsot és a kását is csak összecsapja... – Fakó, fekete köpenyéből fehér zsebkendőt vett elő, és a szemét törölgette.

– Készülj, Pása, gyerünk, ne butáskodj – mondta Andrej Innokentyievics, és végül mégis együtt villamosozták végig a hosszú utat, amely egész Moszkvát átszelve a doktorékhoz vezette őket.

– Nincs miért megsértődnöd, életed végéig nálam fogsz szolgálni. Hadd rendezzen csak mindent a maga módján, úgyis hamarosan szülni fog – győzködte útközben Pását a doktor, de az csupán a fejét rázta, hallgatott, és csak a ház előtt szedte össze magát annyira, hogy válaszolni tudjon:

– Ráadásul olyan sértőn bámulja az embert. Feleségül venni egy ázsiai zsarátnokot... Egyszóval – Buhara!

Látható volt: Pásának még sok idő kellett ahhoz, hogy gondolkodásmódjába befészkelje magát az internacionalizmus.

Az „ázsiai zsarátnok” – vagy ahogy a férje becézgette, Alecska – hallgatag volt, szeme csak úgy ragyogott, amikor a férjére nézett, és az elhanyagolt ház takarításakor sem vallott szégyent.

A doktornak, mivel fiatal korában hosszú ideig Közép-Ázsiában élt, volt ideje sok mindent megérteni a keleti élet furcsaságaiból. Tudta, hogy még a legképzettebb, arab és farsz nyelven egyaránt verselő ázsiai nő is kerülhet olyan helyzetbe, ami miatt anyósa egyetlen szemöldökrántással a szolgák közé küldheti szárított trágyát gyűjteni és vályogtéglát tapasztani.

A doktor a dolgozószobájából figyelte, amint menyé a kis előkertben guggolva tisztogatja az öreg kasztrojt, miközben keskeny, sarló alakú lapockái könnyedén mozognak lenge ruhája alatt.

„Szegény kislány – gondolta az öreg –, nehéz lesz megszoknia itt...”

De a nő gyorsan feltalálta magát.

Nem is anyósnak, de nem is szolgának tekintette az öreg Pását, hanem hosszas fejtörés után a szoptatós dajka szerepét osztotta rá.

Ettől a pillanattól kezdve Pásának semmi kifogása sem volt a mennyel kapcsolatban, mert Alja tévedett ugyan szerepét illetően, de tévedése a későbbiekben őt igazolta. Alecska Pásával egyszerre volt kedves és közvetlen, mégis tisztelettudó.

Ami pedig az idős doktort illeti, valószínű, hogy ha csak egyetlen ősz hajszála van, a menyének az is elég lett volna ahhoz, hogy alázatosan viselkedjék vele szemben. Ráadásul a doktor Alecskát az apjára, a nem sokkal a háború előtt elhunyt, klasszikus műveltségű üzbég tudósra emlékeztette. Ennek a tudósra nehezen lehetett volna megfelelő helyet találni a szovjet-üzbég közéleti személyiségek panteonjában, ugyanis egyformán lehetett tisztelni benne a több nyelven beszélő orientalistát, a folklórkutatót- és tudóst, valamint a keleti orvostudományban jártas gyógyítót.

Élete végén a hittudományt tartotta a legtöbbre, halála napjáig írta értekezé-

sét Mohamed Égi Jeruzsálembé vezető éjszakai útjáról, és ez a foglalatossága a legcsekélyebb lehetőségét is kizárta a halála utáni hivatalos elismerésnek. Egy városzéli kis utcát ugyan róla neveztek el, de néhány év múlva ennek is megváltoztatták a nevét... Volt annyira szabadelvű, hogy ne csak a szép számban világra jött fiait, hanem a lányait is taníttassa. A legkisebb lánya azonban apja haláláig nem fejezte be az iskoláit, így be kellett érnie az egészségügyi szakiskolával...

Andrej Innokentyievics nem sokkal az unokája születését követően olyan hirtelen halt meg, hogy már nem volt lehetősége megtapasztalni: milyen rafinált, az Ázsia legjobb muzulmán főiskoláján képzett lányokat is felülmúló tulajdonságokat örökölt ez az aprócska, pergamenarcú és szalmasárga hajú kislány, akit a Krupszkaja nevet viselő szülőotthonból ünnepélyes keretek között a szürke Opel Kadett szállított haza.

A doktor rögtön azután gyanakodni kezdett, ahogy a kislányt megpillantotta. A gyermek bágyadt, ödémás volt, és szemhéján ott díszelgett a mongol rasszra jellemző bőrrödő. Mindeközben Andrej Innokentyievics magán a magas vérnyomás és az izomgyengeség tüneteit fedezte fel, ami fogóreflexe teljes elgyengüléséhez vezetett.

Dmitrij annak ellenére, hogy a háború kezdetekor sebészként fejezte be orvosi tanulmányait, és a gyermekgyógyászathoz egyáltalán nem értett, szintén nyugtalan volt, de egyelőre elhessegette magától a rossz érzéseket.

A kislányt hol Ljudmillának, hol Milocskának szólították, Alja viszont, aki egyébként tökéletesen megtanult oroszul, meglágyította a kislány nevének végződését, és Miljának hívta. Ki nem engedte volna a kezéből, és még éjszaka is azon volt, hogyan fektesse minél közelebb magához.

Az öreg doktor meghalt, sírba vitte gyanúját, fél év elteltével viszont már Dmitrij számára is világossá vált, hogy a gyerekekkel valami nincs rendben.

Ezért a kislányt jónak látta elvinni a gyermekorvosi rendelőbe Kloszovszkij akadémikushoz, aki annak idején a mára már elhunyt orvosokkal is remekül együtt tudott működni, a most specializálódni készülő orvosokat és aspiránsokat pedig teljesen levette a lábukról, amikor mesteri módon vizsgálta meg a gyereket. Felfelé fordította a kislány apró tenyerét, rámutatott az alig látható hosszanti bevágásra, ravasz mozdulattal oldalról megnyomta a járomcsontját, közszemlére tette a gyerek fehér nyelvét, és felállította a meglehetősen ritka diagnózist, a Down-kór klasszikus szindrómáját.

Amikor az akadémikus befejezte lehengető műsorszámát, a kislányt a fehér, hideg műtőasztalon hagyta, rábízta a nővérosztály idősebb dolgozóinak gondozására, majd karon ragadta a rémült apát, és a bronzgyűjteményekkel, valamint kipreparált agyvelőkkel telezsúfolt dolgozószobájába vezette.

Tizenöt perces beszélgetés után Dmitrij számára világossá vált, hogy a gyerekekkel nincs mit kezdeni, hogy nincs az az orvostudomány, amely a sorsán változtatni tudna, és a szerencsétlen számára egyedül üdvözítő dolgot csak a természettől várhatják, az orrgarat anatómiai felépítése ugyanis állandó megfázáshoz, ezzel összefüggésben tüdőgyulladás, majd korai halálhoz vezet. Általában ugyanis, próbálta vigasztalni Dmitrijt az akadémikus, az ilyen gyerekek ritkán élnek meg a felnőttkort.

A hazafelé vezető úton a fogyatékos gyermek nyugodtan aludt, szépséges anyukája pedig olyan túlradó szeretettel ölelte magához szeme fényét, hogy mindezt látva Dmitrij azon törte a fejét, vajon felesége felfogta-e egyáltalán a történetek borzalmának súlyát, de nem bírta rászánni magát, hogy megkérdezze tőle.

Ekkoriban Dmitrij Ivanovics folyton az amerikai orvosi szaklapokat bújta, megismerkedett a betegség lefolyásával, szentségelt a nagyra tartott weismannizmus és morgанизmus felett, és immár borzalommal gondolt vissza élete addigi legboldogabb pillanatára, amikor hirtelen fellángolt benne ez iránt a szűzies szépség iránt a szerelem, aki a háborús időkben maga volt a csoda, és aki a távozó nővér helyett a muzulmán kerületből került a kórházba dolgozni.

Amikor a nő a sáfrányolajjal ápolt karjával átölelte élete első és egyetlen szerelmét, ezt súgta a fülébe: „A Dmitrij név a lelkembe volt vésve” – és ezeket a szavakat olyan varázslatos keleti nyelven ejtette ki, hogy nem csupán kedveskedésnek, hanem egyenesen imádságnak hatottak. És a sűrű koncentrációjú örökítőanyag éppen ebben a pillanatban lövellt ki, ekkor áradt szét, és véletlenszerű megtapadása is ekkor következett be, csak hogy egy felesleges kromoszóma vagy annak egy darabkája szintén bekerült a petesejtbe, és ez a mikroszkopikus hiba egészen a fogantatás pillanatától rányomta bélyegét a fogyatékos gyermek léteire.

Dmitrij felesége egyszerűen nem vette tudomásul lánya fogyatékoságát. Színes selyemruhába öltöztette, csinos kis szalaggal kötötte át ritkás kesehaját, és odáig volt jelentéktelen, értelmet alig tükröző, mégis életvidám pofikájáért, lapos nózijáért és mindig nyitott, nyáladzó szájacskájáért.

Milocska mosolygós és nyugodt kislány volt – nem sírt, nem hisztizett, nem verte a fenekét a földhöz, soha nem akart semmi olyat, amit nem volt szabad. Nem szaggatta szét a könyveket, nem ment közel a tűzhöz, és amikor odaállt az óvoda kis kapujához, hogy a kerítés lécei között kibambuljon az utcára, eszébe sem jutott, hogy esetleg ki is lehetne szökni rajta.

Dmitrij Ivanovics, miközben állandóan szemmel tartotta, keserűen gondolt arra, milyen csodálatos gyerek válhatott volna ebből a kislányból, és hogy mi csoda elbűvölő kis teremtetést temetett magába ez a fogyatékos test.

Milocskának egyetlen rossz tulajdonsága volt: nem volt szobatiszta. Ahogy az ilyen gyerekeknél általában lenni szokott, nagyon későn kezdett bilire ülni, és igazából soha nem tudta teljesen felfogni, mi is az a „kaki”, pedig ennél jóval bonyolultabb dolgokat is megértett. Például azt, hogy mi a „jó” és mi a „rossz”, sajátos módon, de meg tudta különböztetni, és a legnagyobb büntetés, amit az anyja rá mérhetett, a „Milja rossz kislány” kifejezés volt. Ilyenkor Milocska tömzsi ujjai mögé rejtette pofikáját, és csak úgy potyogtak a könnyei. Ebben az elmarasztalásban ritkán volt része, és általában a „kaki” miatt járt neki, amivel nemcsak a ruháját kente össze, hanem az ágyterítőt és a széket is.

Milocska érdeklődését egyetlen anyag kötötte le, a sár, amelyet előszeretettel gyapált. Órákon keresztül ült a homokozó mellett, de a tiszta, finom szemcséjű homok, melyet az apja direkt neki hozatott, egyáltalán nem érdekelt, csak a zsíros kerti föld, amelyből, miután az esővízzel teli hordóból meglocsolta, tésztát gyúrt, és dagasztotta, egyre csak dagasztotta...

Dmitrij Ivanovics általában sokáig üldögélt a munkahelyén, miközben nagy gonddal vizsgálgatta páciensei kórképeit: ebben nem volt semmi különös, hiszen annak idején nagyapja a Mark Avrelij által hirdetett szilárd és becsületes erkölcsi elvek szerint nevelte, vagyis azt az unalmas materialista hitvallást sajátította el vele, hogy a társadalom hasznát kell szolgálnia.

Amikor hazaért, a minden estéjére jellemző, megszokott elkeseredettség lett úrrá rajta, miközben a felesége olyan erős szimbiózisban élt a lányával, hogy Milocska fogyatékoságának jelei mintha őrá is kezdtek volna átragadni: ő is egyre furcsábban viselkedett.

Dmitrijnek ehhez az elragadó, alázatos keleti szépséghez fűződő varázslatos vonzalma oszladozni kezdett, és amikor nagy ritkán behívta feleségét nagyapja dolgozószobájába, melyet már régóta birtokba vett, nem tudott szabadulni attól a mély és sötét borzalomtól, mely a gyermekük születése óta láthatatlan, felfoghatatlan titkos erőként irányította a sorsukat, és attól a másiktól, amely majd csak ez után került napvilágra... Félelemérzete olyan erős volt, hogy időnként fizikai undort váltott ki belőle, és végül Dmitrij Ivanovics már semmilyen vágyat sem érzett, hogy átölelje ezt az egyébként vonzó teremtetést.

A testes, otromba, de ügyes és ígéretes kezű mütösnővér, Tamara Sztjepanovna egy születésnap esti parti után gondosan kulcsra zárta a betegfelvételi szoba ajtaját, és a bőrheverőn megszabadította Dmitrij Ivanovicsot puritán neveletéséből származó előítéleteitől, a szépséges Buharát pedig – a férjétől.

A nagyvonalú, agyfúrt, vastag lábú Tamara Sztjepanovna nem számított ekkora sikerre. Mivel a fronton teherhordóként szolgált, régen rájött a férfiak legféltettebb titkára: mindig a leggyengébb pontjukat akarják a legerősebbnek láttatni. Egy sokat tapasztalt nőstényállat intuíciójával tapintott rá a férfi leggyengébb pontjára, és már a második találkozásuk alkalmával, néhány nappal az után, hogy véletlenül együtt ügyeltek, meddőségére kezdett panaszkodni, és Dmitrij Ivanovics ennek a korosodó, csúnyácska nőnek a segítségével szabadult meg miniatúr, ocsmány, számára már testi-lelki kínokat okozó örökítőanyagától, azonban ez sem volt már képes változtatni a Dmitrij és felesége között végleg megromlott viszonyon...

Dmitrij Ivanovics közölte a feleségével, hogy máshoz költözik. A felesége rá se nézett, arckifejezése semmilyen érzelmet sem tükrözött, hanem csak annyit kérdezett, hogy miért kell Dmitrijnek elköltöznie... Dmitrij nem értette a kérdést, de válaszolt.

– Tudom, hogy meguntál. Hozd ide az új feleségedet. Az nekem is jó lesz. Hiszen engem is egy fiatalabb feleség hozott a világra – mondta szemlesütve Buhara.

Dmitrij Ivanovics a fejéhez kapott, felnyögött, mint annak a bizonyos napnak az estéjén, sebtében összecsomagolta a holmiját, és elment Tamara Sztjepanovnához.

A pénzt postán küldte. Milocskát sohasem látogatta. Három nap múlva a kislány amúgy is elfelejtette. Távoztával Pása végleg bevette magát a ház orvosi részlegébe, Buhara pedig, még mielőtt lejárt volna a szakvizsgálója, munkába állt.

Az élet komoly fordulatot vett. A szomszédok, akik korábban mohó kíváncsisággal fordultak Buhara és kislánya felé, magas kerítésük, teljes elszigeteltségük

pedig kifejezetten idegesítette őket, most éppen az elszigetelésüket kívánták, ahogy akkoriban mondták, teljesen el akarták keríteni őket. Meggyőzőnek látszó, helyesírási hibáktól hemzsegető kérvényekkel bombázták a körzetet, a rendőrséget és minden más olyan szervet, amelyek előtt nem voltak ismeretlenek a lakóközösségen belül felmerülő problémák. Ekkorra azonban már változtak az idők, és így sem a kilakoltatásuk, sem pedig az elkerítésük nem járt sikerrel, egyedül a kerületi rendőr, Golovkin szállt ki a helyszínre, hogy körbeszimatolja a szalmaözvegy háza tájékát.

A környék összes döglött macskája Buharáék magas kerítése mögött landolt, Buhara azonban ettől egyáltalán nem undorodott, egyszerűen fogta a macskát, és kivitte a szemégtödörbe, de ha a macskát a mama távollétében Milocska találta meg, akkor a kis kert sarkába, a nagy tölgyfa alá került, ahol Milocska egy gödörbe temette, és a sírjába titkos, föld alatti emléket helyezett: egy darabka ablaküveg alá színes papírokat, gömböket, fóliát, köveket szórt. Hosszú órákba telt, amíg ezt a csodás művet megalkotta, és amikor az anyja megjött a munkából, Milocska lesöpörte a föld felső, vékony rétegét, és megmutatta az üveg és az eltemetett macska közé épített remeket, mocskos ujjjaival az üvegre mutogatott, és ezt mondta az anyjának:

– Ott van a cicus.

A dundi Milocska önfeledt magányosságban nőtt fel. Csak a mama létezett, meg Pása, meg a magas kerítéssel elkerített kis kert, és az ő észjárása szerint sok jelentős és fontos tárgy: az öreg, esővízzel teli vashordó, amely körül különböző szagok terjengtek, és tele volt apró, izgő-mozgó bogárral, a kert sarkában álló öreg tölgyfa, a sapkába bugyolált, szétszóródott makkok, a kemény, durva levelek, a törékeny ágacskák és a kerti lugas, ahová Milocska rövid, tömzsi ujjacskáit járt szopogatni.

Már nyolcéves is elmúlt, de sok dolgot még mindig csak a kinézetéről, a szagáról vagy a tapintásáról ismert fel. Nem sok szót tudott kimondani, azokat is nagyon furcsán ejtette, mintha a torka egy másik, nem evilági nyelvre lett volna hitelesítve.

Az öreg Pása szerette Milocskát. „Szegény szerencsétlenem” – így nevezte, és amikor Buhara dolgozni ment, hosszasan mesélt neki. Pása fantáziája ilyenkor szárnyra kelt, felidézte a múltját, és részletesen beszámolt Milocskának a falusi rokonságában történt eseményekről, például Filip pásztorról, aki a kislányokat ostorral verte, a tűzvészről, amely a faluban a gőzfürdőből indult ki, és ahol a bátyja is bennégett...

Milocska gyermekkorra végtelenül hosszúra nyúlt. Egészen tízéves koráig örömet szerzett neki a „ciróka-maróka”, vagy az, ha a pofikáját a zsebkendő vagy a párna mögé rejtve azt követelte, keressék meg... Ez a kisdedekre jellemző periódus tizenegy éves korában szakadt meg, amikor hirtelen fejlődni kezdett, hároméveseknek megfelelő értelmi szintje érettebbé vált, egyre jobban beszélt, és nagyon sokat foglalkozott a tisztálkodással, ami abból állt, hogy kényszerezsen, forró víz alatt hosszasan sikálta a kezét, mintha ruhát mosna.

Ezenkívül megtanulta ollóval szétvagdosni a papírt. Az anyja sok-sok levelezőlapot, ócska, szakadt újságot hozott neki, és Milocska akkurátusan, nap-hosszat, megállás nélkül különböző apró virágokat vágott ki a levelezőlapokból.

A virágok felett csücsülve kidugott nyelve hegyét harapdálta, szuszogott, és azonnal elkámpicsorodott, hogyha véletlenül kettévágta a zöld levelet vagy a levélszárat.

Igyekezete komoly és tiszteletreméltó volt, értelmetlen ténykedése értelmes alkotómunkára emlékeztetett. A kivágott darabokat albumba ragasztotta, amelyek ilyenformán lófej, autókerék vagy női frizura soha nem látott kombinációját képezték, és a maguk nemében szépek és művésziek voltak. A nyála buzgón csordogált az állára. És mindenki boldog volt, aki látta, hogyan kap szárnyra szegény kis alkotó lelke, amikor valami megmagyarázhatatlan égi erő a munkaszeretet felé hajtja.

Boldogan vitte anyjához aprócska alkotásait, amelyeket Alja, miután felülről megszemlélte, a „Nagyon szép, Milocska! Jól van, Milocska!” kifejezésekkel hagyott jóvá – a kislány pedig ugrándozott örömeiben, majd leguggolt, és mosolygott: „Jó, Jó.” Látható volt, hogy mindennél jobban törekszik a tökéletességre...

Buhara ekkorra teljesen és végérvényesen megcsúnyult. Nagyon lesoványodott, arcbőre elsötétült, színes gönceit begyömösölte öreg bőrröndjébe, és csak sötét ruhát vett fel. Arcán kiterjedt szőrzet, állán pedig sötét pihék jelentek meg, és valaha hófehéren csillogó fogai is elvesztették ragyogásukat.

A poliklinikán dolgozó kollégái célozgattak rá, hogy valami nincs rendben vele, de ő csak mosolygott, és lesütötte a szemét. Tudta, hogy beteg, és azt is, hogy mitől.

A tél végén egyszer csak kivette a szabadságát, és hosszú évek óta először – Milocskával együtt – a szülőföldjére utazott. Több hetet voltak távol, ahonnan Buhara félholtan, nagyon rossz állapotban, hátán hatalmas, mégis pehelykönnyű gyapjúsákkal tért vissza.

A zsák gyógyfüvekkel volt tele, és Buhara hosszasan válogatta, szortírozta, örölte őket. Aztán az egészet egy gézsákba rakta, fehér papírba csavarta, és aprólékos gonddal főzni kezdte.

Pása, miután mindezt kiszagolta, így mormogott magában: Nicsak, Buhara, az ázsiai boszorkány!

Buhara hallgatott, egyre csak hallgatott, aztán felvette kedvenc ülőpózát – úgy guggolt le, hogy hátát közben a falnak támasztotta, és ezt mondta Pásának:

– Pása, halálos beteg vagyok. Úgy nem tudok nyugodtan elmenni, hogy Milocskát egyedül hagyom... A gyógyfüvek segítségével még hat évig fogok élni, aztán meghalok. Egy öregember, egy szent ember adta nekem a füveket. És nem boszorkány.

Ilyen hosszú szónoklatot Pása Buharától még sohasem hallott. Elgondolkozott, remegő ajkát harapdálta, és ezt kérte:

– Hagyd rám.

– Egészséges vagy, tovább fogsz élni nálam – válaszolta csendesen Buhara, és Pása is ebben bízott.

Buhara egyre csak itta az illatos gyógyfüveket, alig evett, ha evett, akkor is csak egyfélét – főtt rizst aszalt sárgabarackkal, amelyet a szülőföldjéről hozott még teljesen éretlenül és keményen.

És még egy dolgot kieszelt: Milocskát fogyatékos gyerekek számára létesített speciális iskolába íratta.

A munkahelyét is megváltoztatta, a speciális iskola orvosi rendelőjében kezdett dolgozni, és Milocskát a többi fogyatékos gyerekekkel együtt teljes odaadással próbálta az élet dolgaira megtanítani: cipőt fűzni, a túvel bänni, krumplit pucolni...

Milocska nagyon igyekezett, keményen dolgozott, és a kitartó munka meghozta a gyümölcsét: két év alatt ő lett a legügyesebb. Igaz, a betűkből és számokból soha nem tudott semmi érdemlegeset kihozni. Az összes szám közül nagyra-vágyón csak az ötöst ismerte, mindig megörült neki, a betűk közül pedig az „M”-et tudta megkülönböztetni. Nagy örömet okozott neki, amikor esténként a mamával kimentek, hogy megnézzék a metró bejáratánál vöröslő „M” betűt.

– Mő, metro, Mila! – hajtogatta ilyenkor, miközben boldogan mosolygott.

A különböző fogyatékkal élők közül ebben az iskolában a Down-kórosok a nyugalmukkal és a jó magaviseletükkel tűntek ki.

– A Down-osok derék gyerekek – állapította meg róluk a rendelőintézet vezetője, Goldin, aki mindig ezzel a maga alkotta tréfásnak és szellemesnek vélt szófordulattal vágott bele mondókájába. – Csak az a baj, hogy nagyon rosszul tanulnak.

Buhara figyelmesen szemlélte Karent, Kátyát, Verocskát, összehasonlította velük az ő Milocskáját, és az összehasonlításból természetesen mindig Milja került ki győztesen. Bár ezek a gyerekek külsőleg megdöbbentő hasonlóságot mutattak, mindegyikük alacsony növésű volt, rövidlátó és dundi, szemük pedig mongol vágású – Milocska az anyja szemében mégis sokkal különb volt a többinél. És lehet, hogy valóban különb is volt...

Tizenhét éves korára Milocska testileg is kifejlődött, duci felsőtestére hatalmas mellék nőttek. Milocska szorongva, de némi büszkeséggel hajtogatta:

– Mila nagy, Mila debella...

Az anyjától magas sarkú cipőt kért. A lába azonban még mindig kicsi volt, és Alja sokáig nem is tudott rá cipőt venni. Végül nagy nehezen egy grúz lakkozású, vastag parafa sarkú lábbelit talált rá. Milocska nagyon boldog volt, a cipőjét zsebkendővel tisztogatta, Buharának pedig hol az arcát, hol pedig a kezét csókolgatta, olyan volt, mint a kölyökkutya, aki ott nyalogatja gazdáját, ahol csak éri.

Milocska nem tudott a magas sarkúban azonnal járni, közel két hétig csak a lakásban botladozott. Amikor végre megtanult benne menni, a mamája elvitte a pszichoneurológiai intézetbe, ahol gondos neveléssel, mint amilyen annak idején a borítékok ragasztása és a figurák vagdosása volt, az értelmi fogyatékosokból megpróbálták a társadalom számára hasznos lényeket formálni.

Buhara, hogy itt is a lánya közelében legyen, és továbbra is segítse nehéz munkájában, otthagya az iskolát, és ebben a rendelőintézetben, a regisztráció kezdett dolgozni.

Ő osztotta ki a betegkártyákat a rendelőben, miután a betegeket célratörően számba vette. Kevés ideje volt, sietett, mint az a nagy művész, akinek még a halála előtt be kell fejeznie nagyszabású alkotását.

A rendelőintézetben, ugyanúgy, mint bármely más intézetben, a munka rutinszerűen és értelmetlenül folyt. A betegeket minden évben vissza kellett hívni felülvizsgálatra, ez volt a rendelőintézet legfontosabb feladata. Emellett a szom-

szédos intézetben, a körzeti klinikán is ugyanilyen felülvizsgálatra kellett berángatni a féllábúakat. Enélkül ugyanis nem kaptak nyugdíjat, amelynek az összege neveléségesen csekély volt, néhányuknál még a száz rubelt sem érte el.

A vizsgálatokra visszarendelt betegekkel foglalkozott Buhara is. Volt egy mini archívuma, egy saját kartotékja. Érdekelte, hogy mi a baja az illetőnek, hogy kivel és hol él...

Végül a vad magától sétált be a vadász hálójába. Egyszer a rendelőintézet elhanyagolt márványlépcsőjéhez alacsony, kopasz, csíkos nadrágot viselő, Chaplin-szerű öregember érkezett. Miközben nagy fejű, széles mosolyú, kövér, fogyatékos fia kezét szorongatta, azt kérdezte Buharától, hová tűnt Raktyin doktor, aki korábban itt dolgozott, de most nem rendel.

Buhara azt felelte, hogy Raktyin már nem dolgozik itt, az ő helyére a fiatal Vegyenyjev doktort vették fel, azonban úgy tűnik, hogy ma ő sem fogadja a betegeit.

– Ajajaj – rikácsolta megsemmisülten az öreg, mintha óriási katasztrófa történt volna.

Buhara eközben fél szemmel arra koncentrált, aki az öreg mellett állt: a kopasz, jó lelkű és jó húspan lévő, tiszta, de gyűrött kockás inget és divatos szatén-nadrágot viselő fiatalemberre. Harminc körül járhatott, bár Buhara ekkorra már tapasztalatból tudta, hogy a beteg emberek másként élnek és máshogy öregszenek, mint az átlagemberek, és korukat se könnyű megsaccolni, hisz gyerekkorukban gyakran fiatalabbnak látszanak, hogy aztán a vártnál gyorsabban öregedjenek.

– Megtudhatnám a vezetéknevét? – kérdezte kellő tisztelettel Buhara.

– Berman – válaszolta az öreg, erre kövér fia is bólogatott.

– Grigorij Naumovics Berman – ismételte az öreg, miközben fiára mutatott, aki továbbra is bólogatott és mosolygott.

Úgy tűnt, igazolásért jöttek. A házukat ugyanis lebontották, és az öreg Berman fia betegségére hivatkozva szeretett volna minél nagyobb lakáshoz jutni.

Buhara hamar rájött, honnan fúj a szél, és megígérte, utána néz, tudnak-e adni Grigorij számára ilyen igazolást.

Az apa és fia eltávoztak, Buhara pedig sokáig követte szemével ezt a mások számára valószínűleg komikusnak tetsző párost. Neki viszont egyáltalán nem tűntek komikusnak...

Ezután Buhara sokáig tanulmányozta Grigorij Berman vaskos kartotékját. Szerepelt itt veleszületett vízfejűség, agyhártyagyulladás, sőt, hétéves korban még egy villámcsapás is – mintha a gondviselés maga is lépten-nyomon ahhoz keresett volna garanciát, hogy ez az ember egészen biztosan fogyatékos legyen...

A kezelőorvos nehezen kiselabizálható macskakaparásából arra lehetett következtetni, hogy a fiatalember csökkent értelmű ugyan, de nyugodt, jó kedélyű, és nem hajlamos a rohamokra.

A következő napon Buhara elment a Sztaropimenovszkij közbe, ahol egy kis faházban, egy tökéletesen kivitelezett, kacsalábon forgó parasztházban Berman – három másik családdal osztozva – a fiával lakott.

A kis szobán keresztülfeszített ruhaszáritó kötélén nedves fehérműk lógtak, az öreg az asztalon tornyosuló vaskos, bőrkötésű könyvek egyikét olvasta,

és Buhara szíve azon nyomban összeszorult, amikor a bőr gyermekkorából jól ismert, jellegzetes illatára ráismert.

Grigorij a fotelben ült, és a vállán pihenő szurtos macskára koncentrált. Oda-kozmált leves és éjjeliedény szaga terjengett.

Az öreg Bergman felélénkült, amikor felfedezte Buharában a tegnapi nővért, hiszen nem számított ekkora figyelmességre.

– Grisa, szaladj gyorsan, tegyél fel teát – utasította Berman, Grigorij pedig megragadta a konyharuhával az öreg teáskannát, és kiment.

– Fontos ügyben jöttem magához, Naum Abramovics – kezdte a nővér. – Addig szeretném elmondani, amíg nincs benn a fia: van egy lányom, nagyon jó kislány, nyugodt, kedves. És ugyanaz a betegsége, mint a maga fiának.

Berman megrémült, valamit szeretett volna mondani, de az egyébként szelíd Buhara beléfojtotta a szót, és így folytatta:

– Beteg vagyok. Hamarosan meg fogok halni. A lányomat derék emberhez akarom adni.

– Jaj, kedvesem – Berman olyan erővel csapta össze a tenyerét, hogy a vaskos könyv a padlóra csúszott, aminek az öreg azonnal utánanyúlt, és valahonnan az asztal alól folytatta felháborodott mondókáját. – Mit beszél maga? Hogy képzeli? Hát ki ez, hogy még utána is jött? Milyen férj válna belőle? Úgy gondolja, hogy a lányának örömet tudna szerezni, ha?

Buhara csendben tűrte az öreg hosszúra nyúlt és felesleges kirohanását, aztán bejött Grigorij, leült a fotelbe, vállára vette a macskát, és a füle mögött vakargatni kezdte. Buhara szigorú és figyelmes szemekkel nézett a fiúra, majd így szólt:

– Grisa, szeretném, ha a papáddal eljőnétek hozzám vendégségbe. Szeretném, ha összeismerkednétek a lánnyal, Miljával. – Aztán Naum Abramovicshez fordult, és már héberül mondta: – Mi rossz van abban, ha összeismerkednek?

... Vasárnaponként Buhara ágyban maradt, pihent, kímélte magát. A bőre teljesen elsötétült és összeaszalódott, az arca olyan lett, mint egy öregasszonyé, vékony testalkata elvesztette arányosságát, válla csapott, háta hajlott lett. Még nem volt negyven, fiatalságát azonban már csak fényes, fekete, dús haja őrizte, amit már régóta rövidre vágatott, hogy megkímélje magát a felesleges súlytól.

Milocska hozott a mamájának egy pohár forró gyógyfűvet, néhány megpuhult, aszalt sárgabarackot, és vaskos térdét átölelve anyja ágya mellé, egy alacsony lócára telepedett. Buhara gyenge kezével végigsimította lánya ritkás, kese haját, és így szólt:

– Köszönöm, kislányom. Szeretnék mondani neked valamit. Valami nagyon fontosat. – A kislány felemelte a fejét. – Szeretném, ha lenne egy férjed.

– És te? – csodálkozott Milocska. – Inkább neked kellene férj. Nekem nem kell. Buhara elmosolyodott.

– Nekem már volt férjem. Régen. Most már inkább neked legyen. Már elég nagy vagy hozzá.

– Nem, nem akarom. Azt akarom, hogy te legyél nekem. Nem férj, hanem te.

Buhara nem számított ekkora ellenállásra.

– Én nemsokára elmegyek. Nekem elhahotod – mondta a lányának.

– Ne menj el, ne menj! Nem akarom – sírt Milocska. A mamája már sokszor mondta, hogy hamarosan el fog menni, de Milocska sosem hitte el, és azonnal el is felejtette. – Akkor inkább Mila menjen el!

Amikor Milocska valami miatt izgalomba jött, önmagáról nem első személyben, hanem, mint gyermekkorában, harmadik személyben beszélt.

– Sokáig, nagyon sokáig éltem veled. Eddig mindig. Most azonban el kell mennem. Neked férjed lesz, nem maradsz egyedül. Pása is itt lesz – mondta türelmesen Buhara. – A leendő férjed jó ember. Jó férj.

– Mila rossz? – kérdezte a kislány az anyjától.

– Jó – simogatta meg Buhara Mila nagy, kerek fejét.

– Holnap még ne menj el – kérte Mila.

– Nem, holnap még nem megyek – ígérte meg Buhara, és lehunyta a szemét.

Már régen elhatározta, hogy meghalni egy régi barátjához utazik Ferganba, azért, hogy Milocska ne lássa a halálát, és fokozatosan el tudja felejtani. Milocska emlékezete rövid volt, sokáig nem őrizte meg sem az embereket, sem pedig az eseményeket.

Minden úgy történt, ahogy Buhara eltervezte. Berman a fiával és a nővérével, egy összetöporodott öregasszonnyal érkezett hozzájuk. Pása már előző este, nagy morgások közepette kitakarította a lakást. Buhara elhozta a korábban megrendelt tortát. Főzni egyáltalán nem tudott, sőt, közel sem ment a gáztűzhelyhez, mert a tűztől és a gőzölgő étel illatától azonnal rosszul lett.

Teát ittak. Beszélgettek. Az öregasszony különösen beszédesnek bizonyult, sok furcsa és értelmetlen kérdést tett fel, amire egyszerűen nem volt mit felelni. Az öreg Berman elgondolkodva itta a teáját. Grigorij mosolygott, és állandóan azt kérdezte az apjától, hogy vehet-e még egy szelet tortát, kezét pedig, miután nagy élvezettel falt be egy újabb tortaszületet, hol papírzsebkendőbe, hol szalvétába, hol pedig a terítő szélébe törölte.

Buharára kedvező benyomást tett Grigorij kedves törekvése, hogy közelebb férkőzzön Milocskához, aki az asztal mellett ülve nagyon félt attól, hogy valamit bepiszkol vagy leejt.

Milocska felállt a helyéről. Gyerekkora óta alacsony növésű volt, melle viszont annál nagyobbra nőtt. Odament Grigorijhoz.

– Gyere, mutatok neked valamit – hívta, és Grigorij, bár még éhes volt, követte Milát a kishálóba.

Szinte minden átmenet nélkül, mintha csak magában beszélne, a kis öregasszony hirtelen azt mondta:

– Lehet, hogy igaza van... A lakás megfelelő lesz nekik, hiszen ez tábornoki lakás... – és harapdálni kezdte az ajkát.

Milocska a szobájában széthajtogatta Grigorij előtt az albumait. Grigorij a torta diódarabkáját ízlelgette, görgette a nyelvén, gyönyörködött a képekben, és azt mondta Milocskának:

– Találd ki, mi van a számban?

– Fog.

– Dió – nevetett Grigorij, majd kivette a diót a szájából, és Mila kezébe nyomta.

...Alig várták, hogy Milocska nagykorú legyen, máris összeházasodtak.

Grigorij átköltözött az orvosi lakásba. Buhara az esküvő után egy hónappal elutazott a szülőföldjére.

Milocska kezdetben, ha belebotlott anyja holmijaiba, szomorúan mondta: a mama köténye, a mama csészéje. De aztán az öreg Pása szép csendben jó mélyre rejtette ezeket a tárgyakat, és Milocska többé nem emlékezett a mamára.

Milocska minden reggel a közeli műhelybe ment dolgozni. Nagyon tetszett neki a feladat, az árcédulák szétvagdosása, amit alighanem ő csinált a legjobban. Grisa mindennap elkísérte a villamosig, aztán a megállóban várt rá. Amikor kézen fogva mentek az utcán, a kis Milocska a magas sarkújában és anyja leánykori ruhájában, és férje, a kopasz, pihés kobakú Grigorij, mindketten ronda, receptre kapott, kerek szemüvegben – nem volt olyan ember, aki ne fordult volna utánuk. A kisgyerekek ocsmányságokat kiabáltak rájuk. Ők viszont kizárólag egymással voltak elfoglalva, és észre sem vették az idegenek rosszálló megjegyzéseit.

A megállóig együtt mentek. Milocska esetenül kapaszkodott fel a villamosra. Grigorij hátulról felsegítette, és addig integetett neki, amíg a villamos el nem tűnt a kanyarban. Milocska is integetett, az ablakhoz tapasztotta elkenődött mosolyát, és pipiskedett, hogy jobban lássa a megállóban álldogáló férjét, aki kitaróan integetett vastag, egyujjas kesztyűjével...

Csodálatos házasságban éltek. Volt egy titka: ők maguk voltak titokzatosak, hiszen az egészséges és normális emberek között a házasság egyáltalán nem így működik.

Az öreg Pása, miközben a kis padon üldögélt, fontoskodó arckifejezéssel mondta a többi öregasszonynak:

– Ti is sok mindent tudtok. De Buhara volt mind közülünk a legokosabb! Mindent, mindent előre eltervezett. Milocskát hozzáadta egy derék emberhez, ő pedig hazautazott... és öt napra rá meg is halt. Na, ehhez szóljatok hozzá.

De senki sem szólt egy szót sem. Tényleg így történt minden.

GYÜRKY KATALIN fordítása

Rózsaszínű rózsák

Kis termetű volt, amolyan miniatűr nő. Apró, vékonyka és meglehetősen csúnyácska. De a szépség viszonylagos. Mozgékony arcocskáján annyi ész, nyíltszívrűség, gyermekiesség honolt, hogy szinte feledtették szabálytalan vonásait. Egyáltalán, mi az, hogy szabályos? Ki végezte a mérést? Ki állította fel a normát?

Egész életében Lilikének hívták. Ha gyerekként vagy bakfisként vagy Lilike, az normális. De ha már nyakadon az érett, sőt a túlérlett kor, és még mindig Lilike vagy? Ám így alakult. A kis termetű kutya élete végéig kölyök marad.

Lilike úgy érezte, ő soha sem fog megöregedni. Mindenki megöregszik, csak ő nem. Csakhogy... a természet nem talál ki külön törvényeket. A természetben nincs kivétel a szabály alól. Ami mindenkire érvényes, az érvényes rád is. Megöregedett Lilike, mint mindenki más, ötvenöt éves korára. Nem hízott meg, ránck sem barázdálták az arcát, de a kora mégis kiütkezött rajta.

Az ember megadott program szerint él: ennyi és ennyi év jut az ifjúságra, ennyi a felnőttkorra, ennyi az öregségre. Egy bizonyos korban ketyegni kezd a halál órája. Aztán a természet kivonja a forgalomból az adott példányt, és beállít helyette egy másikat. És kész.

Ötvenöt év az öregkor ifjúsága. Lilike fiatal vénasszony. Születésnapja november huszadikára esett. A Skorpió itt éppen pályája végére ér. De ő azért a pályája végén is csak skorpió marad. Lilike egész életében nagyon büszke volt. Inkább saját maga ellen tett, csak ne kelljen megalázkodnia. De saját magát ellen tenni – ez éppen a skorpióság lényege.

November huszadikán, a születésnapján, Lilike reggel kilenckor ébredt, mint mindig, és alig nyitotta ki a szemét, máris bekapcsolta a tévét. Kilenc órakor kezdődik a híradó. Ilyenkor kell megtudni: kit váltottak le, kit neveztek ki, kit gyilkoltak meg és milyen a dollár árfolyama. Naponta változott minden. Naponta leváltottak és gyilkoltak és mutogatták a holttestek mellett a vértócsát. A meggyilkoltak átlagos életkora harmincöt év. Az indíték mindig ugyanaz: a pénz. Teljesen érthetetlen, hogyan lehet a pénz miatt az életet elveszíteni. Talán az élet kevesebbet ér a pénznél?

Lilike sejtette, hogy a pénz nem csak egy darab papír, a pénz valami láz, valami cél. És előfordul, hogy a cél drágább az életnél. De akkor is ostobaság. A célt módosítani lehet, az élet megismételhetetlen.

Lilike nézte a tévét. Férje a fal túloldalán tett-vett. Reggelit készített, evett, aztán elment dolgozni.

A férje jogász volt, szakmája az utóbbi tíz évben felértékelődött. A szovjet korszakban huszonöt évig egy jogi tanácsadóban üldögélt százhusz rubeles fizetéssel, közben személyiségében és férfi mivoltában csaknem teljesen leépült. Lilike megszokta, hogy nem veszi észre a férjét.

Most már ugyan észrevette volna, de a férfi közömbössé vált iránta. Elszokott tőle. Lehet élni szerelem nélkül is, de néha olyan szomorúság nehezedik rád és nyomja a lelked, mint az el nem sírt könnyek hulláma, hogy arra gondolsz, talán jobb lenne nem élni. De Lilike nem őrvült meg. Csak az őrvültek vagy az olyan fanatikusok, mint a kurdok öntik le benzinnel és gyújtják fel magukat. A fanatizmus és a kulturátlanság egy töről fakad. Minél kulturáltabb egy nemzet, annál többet jelent számára az emberi élet.

Lilike pedig teljes mértékben kultúremler. Orvos egy jó nevű klinikán. A jó név azonban nem tükrözödtött a fizetésén. Keveset fizettek, még kimondani is szégyen, milyen keveset. Az élelemre futotta, minden egyéb mellözve. Valahol hallotta ezt a kifejezést: „Elrepült, mint a bútorlap Párizs felett.” Miért bútorlap, és miért Párizs felett? És hova repült? Mindazonáltal az ő élete elrepült, mint a bútorlap Párizs felett. Egészség semmi, szerelem semmi. Csak munka és könyvek. Különben ez sem kevés. Másoknak még ennyi sem jut.

A klasszikusok közül a legjobban Csehovot szerette, a műveit és az életét. De Csehov asszonyai már nem tetszettek Lilikének: Lika ostoba, Knipper okos, de kellemetlen. Lehet, hogy féltékeny is volt rájuk. Lilike úgy képzelte, ő jobban illett volna Csehovhoz. Óvele nem halt volna meg. Ah, micsoda feleség lett volna Lilike... De időben nem passzolt a dolog. Csehov 1904-ben halt meg, Lilike meg negyvenégyben született. Negyven év választotta el őket, plusz húsz a felnövekedésre, összesen hatvan év. Ez sok vagy kevés?

Férje elment dolgozni. Nem köszöntötte fel, elfelejtette. Hát, így is jó. Ő maga is elfelejtette. Végül is mi öröm van benne: ötvenöt év – nyugdíjas kor.

Lilike még dolgozik, de a fiatalok már nyomulnak. Vannak közöttük tehetségesek, műveltek. De kevés. Egy-kettő, ha akad.

Az orosz orvostudomány csak bizonyos hangzatos nevek szintjén létezik. A nyugati orvostudomány a klinikák szintjén. Nálunk rulettezhatsz: vagy bejön, vagy nem. Náluk garancia van. Ez a különbség.

Lilike előzőleg ügyeletes volt, a mai napot már ledolgozta. Szabadnap és születésnap egyszerre. Nem kell sietni sehova, hallgathatod, ahogy az idő zizegetti a másodperceket.

Megnézte a híradót, a reggeli kiadást. Aztán egy filmet – mexikói sorozat. A cselekmény lassan haladt – gyakorlatilag nem is haladt, mivel az alkotóknak kétszáz részre kellett nyújtani a rétestésztát.

A film már a vége felé járt, amikor megszólalt a bejárati csengő. „Ki lehet az?” – gondolta Lilike, és ment ajtót nyitni – ahogy volt, hálóingben. Végül is otthon van.

Lilike kinyitotta az ajtót és a szeme magasságában rózsaszínű rózsákat pillantott meg, erős, szép szálakból álló hatalmas, pompás csokrot. Tömött, bimbózó virágok, hosszú, vastag száron – valószínűleg Bulgáriából. Ilyenek nálunk nem teremnek. A csokor mögött egy alacsony, szőke fiú állt, arcán ifonti pír és naiv, kissé ostoba, bohócos kifejezés.

– Ez a magáé – mondta a bohóc és átnyújtotta a csokrot.

– Maga meg kicsoda? – értetlenkedett Lilike.

Megfordult a fejében, hogy a virágot egy nemes lelkű páciense küldte... De honnan tudta a páciens a címét és azt, hogy születésnapja van? Különben is, a

páciensek – vagy ahogy az orvosok egymás között hívják őket, a „kontingens” – nem ilyen szentimentálisak, nem szoktak virágot ajándékozni.

– Küldönc vagyok az üzletből – magyarázta a bohóc.

– És ki küldte?

– A csokorban biztos van névjegy.

Lilike megvizsgálta a virágot, de semmiféle névjegy nem volt benne. A csokorból leírhatatlan rózsailleség áradt. Istenek illata. Ilyen illata van a boldogságnak.

– Nincs itt semmi – közölte Lilike. – Biztos eltévesztette a címet ...

A bohóc egyik kezével kihúzott egy kis tömböt, majd ellenőrizte a nevet és a címet. Minden passzolt.

Nem maradt más hátra, Lilike kénytelen volt átvenni a csokrot.

– Mégis, ki küldte? – kérdezte újra.

– Hát, biztos meglepetés – felelte a küldönc és mosolygott.

Kellemes mosolya volt, az inge égszínkék és frissen vasalt, ő maga derűs, egyszerű és fiatal, mint a reggel.

– Jöjjön be – hívta Lilike.

A fiú az előszobába lépett. Lilike bement a konyhába, letette a virágokat. Keresni kezdte a pénztárcát, hogy borraivalót adjon a küldöncnek. De a pénztárca nem volt a szokásos helyen. Végigkötötte a zsebeit, és végül talált egy megfelelő címet: se sok, se kevés.

A küldönc várt, jobbra-balra tekingetett. Biztosan zavarban volt.

Mikor megkapta a borraivalót, elköszönt és elment. Lilike pedig visszatért a virágokhoz. Levágta a szálat, hogy hosszabb ideig elálljon a virág. Vízet töltött és beledobott egy aszpirintablettát. Aztán elhelyezte a rózsákat a vízzel teli vázában.

Istenem... Íme, az őszi latyak és a tél előérzete közepette egy igazi kis tűzijáték, egy rózsacsokor. De ki küldte? Ki választotta ki a virágot? Ki fizetett érte ilyen árat? És egyáltalán, kinek jutott eszébe mindez? Ki volt képes ilyen nemes gesztusra?

A kontingens? – ugyan már! Volt politikusok, vénülő csillagok, képtelenek elhinni, hogy ők már – csak voltak, már nem nekik terem a rózsza.

Ki lehet még? Anton Pavlovics Csehov? Meghalt 1904-ben. Lehet, hogy Zsenyika Csízsik? Az első szerelem, amely nem rozsdásodik?

De azért rozsdásodik. Sőt, semmi sem rozsdásodik annyira, mint az első szerelem.

Lilike és Zsenyika együtt jártak az orvosira. Lilike a belgyógyászatra, Zsenyika meg a fül-orr-gégére. Szép fiú volt és szexuálisan aktív. Úgy is nevezték: „fülbe-orrba-gégébe”.

Az aktivitás és a lelki közelség hozta össze őket. Lilike Csehovba volt szerelmes, Zsenyika meg Dosztojevszkijbe. Mindent, de mindent tudott Dosztojevszkijről: mit evett, milyen betegségei voltak, miért szerette Appolinária Szuszlovát, és miért vette el a szerény Annát... Miért szeretnek egyeseket és miért vesznek el másokat?

Lilikét is ezen az alapon vette el. A magas, független Lidi Bratyejevát szerette, aki lefeküdt a hallgatói és a tanári kar felével. De lehet, hogy mindenkivel. Eköz-

ben mindig Lidi kezdeményezett. Jött és elvette, ami kellett. A gyengébbek me- nekültek, elbújtak előle. De Lidi rájuk lelt és napvilágra vonszolta őket. Ilyen ter- mészete volt. Az volt az életelve: „Lódd a szarkát, lódd a varjút, ha belövöd magad, elejted a sólymodat.”

Így is lett. Egy talpig sólyom jutott neki, hozzáment és egy időre lecsillapo- dott. De aztán visszatértek a régi dolgok. Szokássá rögződött feslettség – ez volt a stílusa. Szerette a kockázatot, a repülés veszélyét. Hogy varjú vagy sólyom után repül – az olyan mindegy.

Zsenyka bosszúból megnősült, és hosszú ideig keverte a két nevet – Lilia és Lidia.

Lilike gyűlölte Lidit – elviekben és apró-cseprő dolgokban egyaránt. Hozzá- állása az élethez undorító volt: nyolc parancsolat megszegése a tizből. Undorító volt az arca, keskeny majomhomloka és győzelmes, trágár kacagása. Mintha ép- pen púzott volna – körülnéz és hahotázni kezd.

De a gyűlölet alapvető oka Zsenyka volt, aki átkozódva bár, de folyvást róla beszélt. Nem volt képes szabadulni tőle, ugyanúgy, mint Dosztojevszkij Apollinária Szuszlovától. Mindketten a feleségeiktől remélték a megváltást. Mi- kor Zsenyka belemélyedt Lilikébe, behunyta a szemét és ŐT képzelte maga elé. Így állt bosszút Lidin. Lilike a bosszú eszköze volt.

De az idő Lilikének dolgozott. Lidi rossz, Lilike meg jó és mindig kéznél van.

Együtt tanultak, együtt ettek és aludtak, együtt mentek nyaralni délre – ak- kor még volt Oroszországnak délvidéke. És minden egészen tűrhető lett volna, ha nincs Zsenyka mamája.

A mama rangon alulinak tartotta Zsenyka házasságát. Zsenyka – majdhogy- nem férfiszépség, okos és jó családból való. Lilike meg – falusi liba, majdhogy- nem rút. A mama egyszerűen forrt az életnek ettől az igazságtalanságától, olyan volt, mint egy fortyogó teafőző – még a közelébe menni is félelmetes.

Zsenykaéknál laktak. Lilike magával hozta a macskáját is, aki szintén nem volt egy szépség. Valami születési hiba folytán ferdén állt a szája, mintha agy- vérzéses lett volna. Ferdén miákkolt és ferdén evett.

És ez a két kis torzszülött – a lány és a macska – emberfeletti szeretettel imá- dta egymást, bár lehet, nagyon is emberi volt ez a szeretet – ideális és önzetlen. Amikor Lilikét derékfájás kínozza, a macska nekifutásból felugrott a hátára és át- ölelte a mancsával. Lógott rajta. Melegítette a derekát a meleg hasával. És a fá- jdalom elmúlt. Az állat a szeretet erős áramait sugározta felé – sajátos fizioterá- piás kezelés.

Lilike gyakran aggódott, hogy a macska kiesik az ablakból – a mama folyton szélesre tárta az ablakokat. Lilike egy ütközött szerelt fel, leszűkítette a rést tíz centire. Így is elég levegő jön be, a veszély pedig megszűnt. De a macska szabad- ságra vágyott. Felugrott az ablakpárkányra, betuszkolta magát a résbe és eler- nyesztett végtagokkal heverészett. Egyszer a mancsai közé akadt egy madár. Rá lehetett fogni, hogy a macska vadászott, és így teljes életet élt. Lilike nem vadá- szott, de ő is majdnem teljes életet élt.

Szerette az ő Zsenykáját, jó volt vele kettesben, s akkor is, ha társaságban vol- tak. Büszke volt rá, és szerette másoknak mutogatni. Majd minden szempárban enyhe csodálkozást észlelt: Lilike – méreten aluli, Zsenyka meg – American

Boy... Sok fiatal nő kacérkodott a fiúval, mert könnyű zsákmánynak tartotta. Mindegyik azt hitte: ha egy ilyen kis esetlenre ráharapott, őután majd forró vizet pisálva fog rohanni. Ez azonban nagy tévedés volt. Az egyetlen, aki után szívesen rohant volna, az Lidi Bratyjeva volt.

Egyszer Lilike és Zsenyka színházba mentek és találkoztak Bratyjejével, meg a sólymával. Köszöntötték egymást. Lidi megszemlélte a felcicomázott Lilikét, aztán elmosolyodott. Sokélú mosoly volt, és az élek mind megsebzették Zsenyka szívét.

Zsenyka az előadást sápadtan, nyomott hangulatban ülte végig. Hazafelé menet egész úton hallgatott. Lilikét viszont hányinger gyötörte. Már a harmadik hónapban volt.

A terhesség nehezen folyt le, toxikózisa volt, émelygett a szagoktól. Úgy érezte, hogy Zsenykából áztatott borsó szaga árad. Ha tehetne, elfordult, hogy ne érezze a leheletét. Ugyanebben az időszakban támadt az ellenszenve Dosztojevszkij iránt is – epilepsziás, beteges, ideges. A haja mindig sima, csillog, mint ha napraforgó olajjal kenték volna be. Érthetetlen, mit evett rajta Appolinária Szuszlova...

Mennyire más Csehov. Csehov – miként Krisztus is – tanított, túrt, a tébécé keresztre feszítette, a kortársak nem értették, a kritika szemére hányta témái kisserűségét. De Jézus Krisztus soha nem mosolygott, komor fickó volt. Anton Csehov meg folyton tréfált, humora finom, puha, mélyről jövő, alig hallik, csak a beavatottak érzékelhetik. Azok, akik egy hullámhosszon vannak vele.

Dosztojevszkij megtagadásával aztán megkezdődött Zsenyka elpártolása.

Zsenyka mamája nem javallotta, hogy Lilike megszüljön a gyereket, meggyőző érveket hozott fel ellene. Lilike hallgatott rá, és elvégeztette az abortuszt, bár minden határidőn túl volt már.

Miért hallgatott Lilike az anyósára? Hova tette a józan esztét? Ifjúkorban hiányzik a tapasztalat, szükség van az idősebbek tanácsaira. Tanács; az volt, csak éppen helytelen.

Kérdés: hol voltak Lilike szülei? Messze laktak, egy kis vidéki városban. Lilike úgy érezte, hogy a szülei is kicsik és vidékiesek. Semmit sem értenek.

És volt még egy ok, a büszkeség – a Skorpió sajátja. Hogy meg ne alázkodjon, képes önmagába döfni. Így is történt. Lilike megmarta saját magát. A gyerek születése 180 fokos fordulatot hozhatott volna az életében: Zsenyka mamája azonnal megszereti az unokát, és a gyűlölet fortyogó kannájából a szeretet kannájává változik. Az új emberke mindegyiküket egyesíti, beleértve a macskát is. És beköszönt a teljes harmónia, amikor mindenkire szükség van. Így pedig – senkire sincs szükség.

Zsenyka reagálni kezdett más nők kacérkodására. Lilike előtt nem is titkolta, hogy kapcsolatai alakulhatnak.

Lilike küzdött a boldogságáért, ahogy csak tudott – és vett egy kalapot. Lilikének jól álltak a kis barettek, ez a kalap meg csak kiemelte hátrányos külsejét. – Na, hogy áll? – kérdezte Lilike óvatlanul.

Zsenyka nem felelt. Elmosolyodott, mint Bratyjeva. Ez már tényleg áruulás volt.

A skorpió működésbe lépett. Lilike fogta a könyvét meg a macskáját, és el-

ment. Hová? Hát, sehová. Először a barátnőjéhez. Aztán kivett egy szobát. És aztán...

Erről az „asztán”-ról részletesebben kell szólni.

Aztán Lilike jogászhoz fordult, és elperelte Zsenykától és mamájától a lakrészét. Kénytelenek voltak elcserélni a lakást egy kisebbre és egy szobára. Úgy bizony. Ez volt Lilike válasza. Lilike áldozatból népi bosszúállóvá lett, az egész bíróság az ő pártját fogta. A skorpió nem magába dőfött, hanem az ellenségbe. Lilike bosszút állt meggyalázott becsületért, a reménységért és a szerelemért.

Mikor a nő bosszút áll, a józan ész hallgat. Ilyenkor a leghelyesebb, amit egy férfi tehet, hogy szó nélkül elhordja magát.

Zsenyika Csizsiket váratlanul érte az események alakulása. Azt hitte, hogy minden tőle függ, még békülni is próbált. De Lilike már összefeküdt Leon Blohinnal, a jogással, abban a szobában, amit együtt elpereltek. Ebbe a kapcsolatba Lilike azért ment bele, hogy Zsenykát bosszantsa. Leon meg egyszerűen csak engedelmeskedett. Aztán megszokta Lilikét, mint a feketekávé. Eleinte nem valami finom, de ha megszokod, már nincs mivel pótolni. Kis narkómánia.

Lilike úgy vette el a jogászát, olyan pimaszul, ahogy Bratyejeva szokta. És kiderült, hogy Leon ennek nagyon is örül. Lilike rájött, hogy valójában a férfiak a gyengébb nem. És nagyon elégedettek szoktak lenni, amikor a nők kezdeményeznek és mindent maguk döntenek el.

Leon moszkvai volt, ugyancsak mamával és egyéb rokonokkal. De Lilike nem vonult fel az ő területére és a mamával sem ismerkedett. Elege volt a mámból.

Végül az esküvőn ismerkedtek meg. A mamát Vandának hívták, bár nem volt lengyel. Szemmel láthatóan nem lengyel.

Vanda jóindulatú volt és türelmes – maga a megtestesült intelligencia. Ilyen tulajdonságokat nem lehet tanulás útján szerezni, ezzel születni kell, a génekkel nyerni.

Vanda persze észrevette, hogy Lilike nem egy szépség, de ez nem zavarta. Így nyugodtabb lesz az élet. Kevesebb a csábítás, erősebb a család. Az erős család – a legnagyobb emberi érték.

Az esküvőn Leon berúgott, és a végén elaludt, egyenesen az asztalnál. Lilike a széken vonszolta el az ágyig, aztán levette a cipőjét, és ebben a pillanatban élesen, még a gyomra mélyén is érezte, hogy szereti.

Eleinte igyekeztek mindig egymás mellett maradni, még az ágyban is kézen fogva aludtak. Ez hosszú ideig tartott, néhány évig. De...

Lilikének volt egy kellemetlen tulajdonsága: mindent szeretett kipróbálni. Ami a birtokába jutott – az már az övé. Az már nem érdekes. De mi van ott – a kanyaron túl? Az biztos érdekesebb. De jó lenne bekukkantani a kanyar mögé. És ő bekukkantott.

Arcra Lilike az apjára ütött. Ahogy az anyja szokta mondani: rosszul sikeredett. Az első anyósa meg azt mondogatta, hogy: „nem egy szepseg”, így, e-vel. Játssza az arisztokratát, hogy szarná össze magát.

Lilike egész életében próbálta bizonyítani: jól sikeredett és szép. Másoknak

is, magának is bizonyította. Fölöttébb szerény külső adottságok birtokában szépségként élte az életet. Na, jó, nem egy kifejezett szépség... De érzelmekben – mélyvizű folyó. A választék – nagy: orvosok, páciensek, a páciensek rokonai. Privilegizált közeg. Az ornitológusok nyelvén szólva – elit kakasok.

Lilike nyitott volt a szerelemre, és maga is lángolt, aortapattanásig. Bolondkháza kezdődött, a lélek szerteszét szakadt.

Leon közben élte a maga életét: munkába ment és megjött a munkából. Védett valakit, ügyeket nyert, jogi nyilvántartásokban kotorászott, Lilike ehhez semmit sem értett. Leggyakoribbak a tulajdonmegosztási ügyek voltak, és Leon szünet nélkül csodálkozott az emberek aljasságán. Készek voltak legyilkolni egymást egy darab földért. Az „enyém” ösztöne uralkodott rajtuk.

Leon néhányszor duzzadt ajakkal jött haza, valaki megpróbálta kiszívni őt a családból. De Leon kitarzott. Miért? Érthetetlen. Lilike mindenkinek mentőangyala volt, saját férjét kivéve.

Otthon néha néma telefonhívások jöttek. Telefonáltak, de hallgattak. Lilike sejtette, hogy ezek Leonra pályáznak. Honnan ismerte őket Leon? Valószínűleg a jogi tanácsadóból. Lilike dühös volt, de nem szólt, mivel a pályázók tisztességesen viselkedtek, nem gorombáskodtak a telefonba, nem állítottak be hozzájuk. Aztán nyomtalanul eltűntek. Feloldódtak a térben.

Leon változatlanul hazajárt a munkából. Lábát papucsba dugta. Megvacsorázott – általában főtt húst sült krumplival. Aztán leült a fotelba és átnézte az újságokat. Később bekapcsolta a tévét és féltékenyen figyelte, mi folyik a világban. A világban minden kriminél izgalmasabb dolgok történtek.

Gyerekek nem volt, de Leon nem is erőltette. Csak saját magát volt képes szeretni, saját kényelmét és szokásait. A gyerekek felzabálják az életet, még ha ők jelentik is az értelmét. Furcsa okoskodás: más javára élni. Hát te? Talán nem logikusabb, hogy a saját életedet a magad javára éljed?

Lilike szeretett volna gyereket, kész volt akárkitől szülni, de... ahogy a mondas tartja: „Öklelős tehénnek nem ad szarvat az isten.”

Lilike mindenben az első anyósát hibáztatta, és gyűlölte őt a skorpió veszett dühével. Időközben az első anyós meghalt, de a gyűlölet a halála után is megmaradt. Szegény Csizsik mama, biztosan forgott a sírjában.

Ahogy Lilike hallotta, Zsenyka Csizsik többször megnősült és elvált. Nem jött össze neki. Házasságai szemmel láthatóan a földön kötöttek. A kerületi anyakönyvvezetőknél. Viszont Lilike és Leon házassága szilárdan állt, még csak meg sem ingott. Tehát az égben kötöttek.

Az élet pedig csalogatta és hívta. Érdekes volt bekukkantani a kanyar mögé. A kanyar mögött rendszerint vagy a más tulajdona rejtőzött vagy valami élvezhetetlen, mint a hamis vodka. A másét – csak ellopni lehet. A hamistól – hascsikarást kapni.

Előfordult, hogy Lilike lopott és hányt. Aztán minden a helyére került. A másé – vissza. A romlott – feledésbe. Lilike – a munkába.

Lilike a munka során a kisebbségi komplexusától szabadult.

Ha jól meggondoljuk, a férfiak is a kisebbségi komplexus miatt jelentek meg Lilike életében. Komplexusai még a szép embernek is vannak. Egyáltalán, az

embereket a komplexusok hajtják. Több, mint valószínű, hogy az elnököknek is vannak komplexusaik, és ezért lesznek belőlük elnökök. Vagy a feleségeiknek vannak komplexusaik és a férjükből elnököt csinálnak. A komplexus – élesztő, ami a világot hajtja.

Létezik a tehetség hatalma, a szépség hatalma, a hatalom önmagában. De ha nincs tehetség, szépség vagy hatalom, legalább egy kis személyes hatalmad legyen egy másik ember felett.

Éppen emiatt ragadta el Lilike a másét, a romlottat. Szeretett volna egy kis személyes hatalmat.

Mikor Lilike elmélyült egy kórtörténetben, elkezdte a beteget belülről látni, mintha a vércsatornáin keresztül beúszott volna létfontosságú szerveibe. Ilyenkor az az érzése támadt, mintha hatalma lenne az emberi élet felett, és egy kicsit istennek érezhette magát.

Lilike már régen megértette, hogy az ember saját fogával ássa magának a sírt. Helytelenül étkezik.

Az ember – gép. A legfontosabb – a benzin és a karbantartás. Nem szabad beengedni káros hajtóanyagot, mert eltömi a csöveket, és a motor elromlik. A másik – az immunrendszer. Ha erős az immunitás, képes egyedül megbirkózni bármilyen ellenséggel. Legyőz minden fertőzést. Még a rákot is. A rákos sejteket Lilike magányos csöveseknek képzelte, akik hajlékot keresgélve vándorolnak a szervezetben és mindenhova bekopogtatnak. De a szervezetben zárszerkezetek működnek. Az egészséges sejt kinéz a kulcslyukon: ki az? A mieink vagy idegen? Látja, hogy idegen – nem nyitja ki a zárat. Takarodj! A csöves sejt pedig folytatja a keresést a siker reményében. De jaj, az embert stressz gyötri vagy öregség, rossz táplálék, égető napsugárzás – mindez kikészíti az immunrendszert. Lemerül, mint az akkumulátor. A zárszerkezet felmondja a szolgálatot, a csöves meg – hopp. Már bern is van. És beengedi a társát is. Aztán meg – egy egész galerit. A kialakult daganat oxigénnel táplálkozik. A betegség legyőzéséhez az oxigénellátást kell megakadályozni. A csöveseknek nem lesz mit zabálni, a daganat összetöpreődik, kiszárad.

Lilike biztos volt benne, hogy a rák gyógyításának nagyon egyszerű dolognak kell lennie, egyszerűnek, mint mindennek, ami zseniális. A győzelem közel van, elég a kezünket kinyújtani érte. Lilike kinyújtotta a kezét a genetikusok felé, még a varázslók felé is, próbálta megtalálni módszerükben a racionális magot. Gyakran a racionális az irracionálisban van elrejtve.

Lilike beleszeretett egy aktuális ötletbe, s egyúttal az ötlet hordozójába is. Számára úgy tűnt, hogy az ötlet és hordozója egy és ugyanaz. A varázsló pedig – szintén férfi, de a modern varázsló – nem egy sámán csörgődobbal, és nem is Griska Raszputyin, az elhanyagolt szakállával, hanem különleges személyiség, hipnotizáló képességgel, filozófiával és sok tudással. Ezt a személyiséget Mak-szimnak hívták.

Lilike akkor teljesen becsavarodott. Nem járt haza aludni, azzal mentette ki magát, hogy sok az ügyelet.

Leon Vandának panaszkodott. Vanda azt mondta:

– Úgy látszik, nincs más választása.

Vanda becsülte Lilikét, azt is, ahogy élt és ahogy kutatta az élet értelmét.

Lilike a maga részéről becsülte Vandát: csak a nemes lelkű ember képes a másokban felfedezni a nemes lelket.

Élete alkonyán Vanda súlyosan megbetegedett. Lilike a skorpió teljes szenvedélyével harcolt az életéért. Egyenesen kiragadta őt a minden előre fenekedő halál karmaiból. A halál és Lilike kétfelől ragadták meg Vandát. Lilike nem engedett. Végül a halál megunt és eloldalgott.

Vanda kijelentette, hogy kétszer született, és megünnepelte második születése napját. Nagyon hízelgően beszélt Lilikéről. Mindenki könnyezett. De a legfontosabb mégsem Vanda volt. Vanda – egy párhuzamos vonal. A fővonal ebben az időben Makszim volt.

Makszim a kerületi kórházban dolgozott, összekötötte a hagyományos gyógy módot a természetgyógyászzal. Azt tartotta, hogy az emberek a test és a lélek diszharmoníája miatt betegszenek meg. Az embert ugyanúgy be kell hangolni, mint a gitárt. Makszim a lélek húrjait feszítgette. Az ember kezdett tisztán szólni. És meggyógyult.

Makszim elmélete nagyrészt egybeesett Lilikéével. Így hangzott: „megállni, visszatekinteni”...

A nagyváros embere rohan, rohan és hamis célok után nyújtja kezét. Valami elszakad benne, elveszíti egyensúlyát, de azért csak rohan tovább, míg fel nem bukik. Meg kell állni, vissza kell tekinteni.

Lilike és Makszim egy továbbképző tanfolyamon ismerkedtek meg. Makszim kinézetre csúnya volt, mégis sugárzott. Lilike megérezte valamit benne. Néhányszor összenéztek, megszimatolták egymást, mint két farkas a kutyák között. Aztán Lilike kezdte hozzá küldözgetni a betegeit. Aztán meg...

Életében majdnem minden embernek van egy nagyon nagy szerelme és néhány nem túl nagy. A nem túl nagyok feledhetőek. A nagyon nagy pedig – megmarad, de nem az érzéki emlékezetben, hanem a lelkiben. A lélek emlékezete nem felejt. Lehet, hogy Makszimé sem felejt. Lehet, hogy a rózsák – tőle vannak...

Van egy kifejezés: rád törnek az emlékek... Lilikére nem törtek rá. Mindig is benne voltak és szóltak, mint a zene a hangszóróból, néha halkabban, néha hangosabban.

Makszim – özvegyember. Felesége korán halt meg, váratlanul, se szó, se beszéd. Mint kiderült, aurizmája, agyiverőér-tágulása volt, amire senki sem gyanakodott. Egy szép napon az aurizma elpattant és megölte őt. Fényes nappal. Éppen vezetett, a rendőr csak azt vette észre, hogy egy autó, mintha részeg lenne, kezd oldalra letérni. Sípjába fűjt, és ez volt az utolsó hang, amit a harmincöt éves nő hallott.

A gyerekek kicsik, hét és tizenegy évesek. Rokonság semmi. Makszim már arra gondolt, hogy ott kell hagynia a munkát. De a munkáról nem lehet lemondani. Kénytelen volt a gyerekeket otthon hagyni. Egyszer-kétszer a körzeti biztos irodájára kerültek, és egy rendőrnő türelmesen bajlódott velük apjuk érkezéséig. Mikor Makszim nagy szégyenkezve megjelent, a fiúk nem akarták otthagyni a rendőr nénit. A vége az lett, hogy miután Makszim többször is oda vitte megőrzésre a gyerekeket, a rendőrnő – Zinának hívták – hozzáköltözött.

Zina – vidéki nő, Szibériából jött Moszkvába. Minden álma – férjhez menni állandó bejelentővel. Most ez teljesült, férjhez ment, és moszkvai lakos lett.

Lelke mélyén Zina azt gondolta, hogy szívességet tett Makszimnak. Jelentéktelen külsejű, alacsonyka férfi, a feje búbján kopasz is. Semmi szépség. Zinának vállas udvarlói voltak – nyomozók, kommandósok. Szép fiúk, de mihaszna, szintén lakás és bejelentés nélküli vidékiek, meg aztán ittak is.

Makszimnak nem volt káros szenvedélye, a viselkedése kulturált. A fiúkat pedig egyszerűen megszerette. De hogy is ne lehetne szeretni a kis árvákat?

Zina otthagya a munkát. Az élete elrendeződött. Finomakat főzött, még a legegyszerűbb ételből, a sült krumpliból is konyhai remekmű sikeredett a keze alatt. Tudta, hogyan kell felválni, mennyi olaj kell alá, mennyi ideig kell sütni fedő nélkül és fedő alatt, és ismerte a titkot: miután összevágta a krumplit, konyharuhában megszáritotta, s csak aztán dobta a forró olajra. Bárhogy is nézzük, mindenhez tehetség kell. Még a krumplihoz is.

Munka után Makszim meleg, gondozott lakásba tért haza. A fiúk nyugodtak és boldogok voltak.

Néha eljártak vendégségbe, de Zina unta magát Makszim barátainál. Érthetetlen dolgokról beszélgettek, a nők férfimódra öltöztek – nadrágot, rövid frizurát hordtak. Zinának meg be van fonva a haja, szépségideálja szerint a hajból legyen sok. A mell és a fenék meg nagy. Ez az igazi nő. Zinaida is szeretett volna részt venni a beszélgetésben, és belekezdett egy rémisztő történetbe, hogy valaki a sárga földig leitta, majd felkötötte magát, de a többiek nem nagyon figyeltek rá, folytatták az asztali áldomást. Mikor tovább mesélt, Makszim barátai elhallgattak, de nem tudták, hogyan szóljanak hozzá a történethez. Makszim kellemetlenül érezte magát. Többé nem vitte magával Zinát, de ő nem is erőltette. Számára érdekesebb volt otthon maradni, és a mexikói sorozatot nézni a tévén.

Eleinte Makszim és Lilike a sötétség leple alatt találkoztak, csókolóztak a kapualjakban, mint a gyerekek. Lilike akkoriban múlt harminc, már nem volt kislány. A szenvedély égett bennük, mint a fáklya, behajtották őket a kapualjba. Ekkoriban vett Makszim egy autót, azzal kezdték kijárni a zöldbe. Sétáltak, beszélgettek.

Makszim elmesélte, hogy egyszer behoztak egy munkást, aki leesett a hetedik emeletről. Világos volt, hogy nem lehet összerakni, de Makszim mégiscsak hozzálátott a műtéthez, talán lelkiismeretességéből. Visszavarrta a leszakadt szerveket, összeillesztette a csontokat, és elkészült arra, hogy a beteg ott hal meg a műtőasztalon. De nem halt meg. Aztán egy hét múlva, Uramisten... Makszim meglátta, ahogy megy a folyosón, mankóra támaszkodva. Ebben a pillanatban tudatosult benne: Isten létezik. Ott áll a hátad mögött, mint a nővér a műtőben.

- De mi az, hogy Isten? – kérdezte Lilike.
- A szeretet.
- És mi az, hogy szeretet?
- Rezonancia.
- Nem értem.
- Nos... mikor az emberek közösen imádkoznak, rezonanciába kerülnek és felküldik együttes vágyukat az űrbe, és a mindenség befogadja.
- Tehát az Isten egy vevőkészülék? – pontosítja Lilike.
- Az Isten a világeszme – javítja Makszim.
- De mégis, hogy néz ki?

– Ez nem fontos. A lényeg, hogy az ember a szeretetben kerülhet a legközelebb az Istenhez. Amikor az ember szeret, rezonanciába kerülhet Istennel.

Lilike felemelte a fejét és meglátta a nyírfák tetejét. A fák ingatták ágait, mintha rezonanciába akarnának kerülni egymással és Lilikével. „Ezt sohasem fogom elfelejteni” – gondolta Lilike. Valóban feledhetetlen volt: a csipkés, zöld levelek, amint a szélben hajladoznak a kobaltnék ég hátterén.

Lilike és Makszim gyakorlatilag mindig együtt voltak, együtt utaztak nyaralni és együtt jártak vendégségbe. Lilike egyáltalán nem hasonlított egy szeretőre – alacsony és szinte észrevétlen volt, senki sem tekintette Makszim szeretőjének. Inkább feleség vagy társ volt, a férfi RÉSZÉ. Már nem is lehetett volna elképzelni őket egymás nélkül.

Leon, a jogász, valahol távol létezett csak. Mintha nem is létezett volna, ám-bár mégiscsak megvolt.

Lilike kezdett válásról, új házasságról gondolkodni. Jó lett volna egészen együtt lenni, mindig, mindig, mindig...

Egyszer Makszim felhívta és lemondta a találkozót. Beteg, kétoldali tüdőgyulladás van.

Lilike két napig tűrte a távollétet, aztán már nem bírta, fogta a fehér köpenyét, sapkáját és orvosként megjelent Makszim lakásán. Mintha a körzeti rendelőből jött volna.

Zina nyitott ajtót. Lilike belépett a család szívébe.

Tipikus panellakás volt, vékony lábakon álló, fényezett bútorokkal. A levegőben főtt hús szaga. A két kisfiú körben kavargott. A kisebbik Károly hercegre hasonlított. Lilike csak most vette észre, hogy Makszim is Károly hercegre hasonlít, csak alacsonyabb és kopaszodik.

Zina nagydarab, kényelmes nő. Hatalmas melle és nagy hasa, mint három szalonnával töltött párna. Párolt hagyma illata lengte körül. Nem akart tetszeni, és nem akart jobbnak tűnni, mint amilyen volt. És éppen ezért tetszett.

Zina a beteghez vezette Lilikét. Makszimnak felragyogott az arca és a szeme. Zina semmit sem vett észre, mert éppen a pillanatban a fiúk berohantak a szobába. Az egyik próbált valamit kiragadni a másik szájából.

– Elvette a rágómat! – üvöltötte Károly herceg.

Zina adott nekik egy-egy gyors taslit, a fiúk kihömpölyödtek a szobából, a zaj áthelyeződött a fal mögé. Zina hozzájuk sietett, hogy tisztázza a konfliktust és helyreállítsa a jogrendet.

Lilike szótlánul kinyitotta a kisbőröndöt, mustártapaszokat, olajokat vett ki belőle. Mint egy igazi nővér, elkezdte bedörzsölni a beteg hátát, hogy megszüntesse a pangást. Aztán betekerte a beteget egy angórakendőbe, amit szintén magával hozott. Nyakig betekargatta a paplannal. Aztán mellé ült.

Valamiről beszélgetni kellett. Makszim mesélt valami érdekes rákkutatásról, amiről nemrég olvasott egy amerikai folyóiratban. Egy amerikai professzor, Judas Forman cikkéről.

A téma érdekelte Lilikét, de nem tudott odafigyelni. Máson gondolkodott. Vajon min? Azon, hogy megint a másé után ácsingózik. Tolvaj. Kit akar meglopni? A gyerekeket? Zinát, aki reggeltől estig gürcöl... Lilikének csak Makszim kellett. Azt

gondolta, kiemeli Makszimot, minden más maradjon úgy, ahogy volt. Csak az a baj, hogy semmi sem marad úgy, ahogy volt. Minden összeomlik, mert Makszim és Zina két oldalról egyforma erővel támasztják a család nevű konstrukciót.

– Mire gondolsz? – ocsúdott Makszim.

– Arra, hogy a professzort Júdásnak hívják – mondta Lilike. – Azt hittem, hogy ilyen nevet már senkinek sem adnak. Annyira le van járátva...

Bekukkantott Zina, és hívta Lilikét, hogy ebédeljen velük. Makszim is ragaszkodott hozzá. Kénytelen volt beleegyezni.

Hárman ültek a konyhában, és Sztroganoff-bélszínt ettek. Klasszikus módon készült, tejfőllel. Istenem, milyen régen nem evett Lilike Sztroganoff-bélszínt. Többnyire csak virslit.

Zina elmesélt egy rémisztő történetet arról, hogy náluk, a kerületben a banditák egy terhes nőt odabilincseltek a fűtőtesthez, és hozzáláttak az ékszerek és a valuta kereséséhez. Aztán rájöttek, hogy nem jó helyre jöttek. Összetévesztették a lakást.

– Aztán mi történt? – kérdezte Lilike.

– Semmi. Elmentek – felelte Zina.

A történet szerencsésen végződött. Levették a bilincset, és elmentek.

Happy end. Finom ebéd. Nyugodt családi élet. Makszimnál és Zinánál összeállt. Jól vagy rosszul, de összeállt, és száll, mint egy amatőr repülőmodellje.

Lilike megköszönte az ebédet és búcsúzkodni kezdett.

– Jöjjön el máskor is – kérte Zina. – Csak úgy, egyszerűen. Vendégségbe.

Semmit sem sejtett, a tiszta lélek.

Megkezdődött a szenvedés. Szerelmük azokra a sejtekre kezdett hasonlítani, amelyek felzabálják az oxigént a szervezet előtt. Mindez a teljes összeomláshoz vezetett. És Lilike elhatározta, hogy nem fog várni. Magyarázkodás nélkül kell szakítani. Mintha elmerülne a mélyvízbe. Fuldokolsz. Egy pillanatra újra felbukkansz – aztán megint le a mélybe.

Makszim megértette. Egyetértett. Elkezdődtek a kínzó napok, nélküle. Aztán a napokból hónapok lettek, a hónapokból meg év.

Semmilyen más fontos dolog nem történt Lilike életében. Magán az életem kívül. Lassanként megszokta, hogy semmi sem történik. Csak a betegek változnak, meg az évszakok. Minden más marad, amilyen volt, és ez így jó. Élvezte, ahogy reggel felébred és köszönti a napot. Este meg elbúcsúzik tőle. Megtanult Sztroganoff-bélszínt készíteni, klasszikus módon, tejfőllel. A tetejét megszórta apróra vágott zöldfélékkel.

Leon megjött a munkából, szótlanul evett. Aztán leült újságot olvasni.

Lilike néha elgondolkodott: milyen életcél tűzzön ki? Hogyan tegye változatosabbá az életét? Orvosként tisztában volt vele, hogy az öregség kór. Az öregséget le kell gyűrni. Ehhez pedig idő kell. Az új cél tehát: az élet meghosszabbítása. Hamis cél. De ha meggondoljuk, minden cél hamis: a szerelem is, hisz úgyis elmúlik. A siker is, hisz az meg nem más, mint önérvényesítés.

Lilike elhatározta, hogy rendbehozatja a lakást. Barátai egy örmény brigádost ajánlottak. Megjött a három örmény fivér, farmerban, soványak, kreol bőrűek.

Nem különösebben fiatalok, a legidősebb már ötven, de azért elég fiatalosak, sűrű hajjukban ősz szálak.

Lilike kivirágzott, dirigált, irányított. Az örmények szívesen alávetették magukat neki, fejüket lehajtva, pillantásuk délies fényét elrejtve. Kiderült, hogy nem is annyira délies, inkább mohó volt a pillantásuk. Azért jöttek, hogy kereszenek a csaláadra – így ejtették a „család” szót. A csúnya kis orosz nő csak mint jövedelemforrás érdekelte őket. Gyorsan felfogták, hogy könnyű lesz megpumpolni – kétszer annyit elkérni, mint ami jár.

Az örmények ott csapták be Lilikét, ahol csak tudták. A legfiatalabb, akit Asotnak hívtak, állandóan kéregetett: hol egy pótágyat, hol egy takarót.

Lilikének tetszett, mikor erős és nemes lelkű lehetett. Mindent odaadott, és büszke volt magára.

Asot elmesélte, hogy egy kisvárosban élnek. Az egyetlen kulturált hely a bazar. Az örmények ott gyülekeznek, hogy valamivel elüssék az időt. Munka nincs. Az ország lerombolva. A felnőtt férfiak szétszéledtek, ki merre tudott, csak hogy munkát találjon. Úgy élnek, mint a rabszolgák, jogfosztottan. A rendőrség vadászik rájuk, büntetésekkel sújtja, lényegében fosztogatja őket. Otthon felesége van és három gyereke. Az asszonyt Izoldának hívják. Az örmények szeretik az egzotikus neveket. Külön szobában alszanak – a nő döntött így, az állandó zaklatás miatt. Izolda nem tud olyan gyakran és olyan hosszasan szerelmeskedni, ahogy Asot szeretné. Túlságosan elfárad napközben, ezért éjszaka pihennie kell. De Asotnak nagy természete van, más nem is érdekli az életben. Minden éjszaka próbál behatolni Izoldához, de valamelyik gyerek mindig vigyázza az asszonyt, hogy megakadályozzák Asot behatolását. A gyerekek éjjelente váltva őrködnek.

– Te a feleségedet szereted vagy a szerelmeskedést? – kérdezte Lilike.

– Miért, mi a különbség? – értetlenkedett Asot.

Egyszerű volt, mint a kalapács, amivel a szögeket beverte. És Lilikének egy ideig úgy tűnt, hogy neki van igaza. Ez az egész kultúra, amit az emberiség kitalált, felépítmény. Az alap maga az ember, a biológiája, az ösztönei. Az ösztönök épülnek össze programmá, és alkotják magát az életet.

A faj fenntartásának ösztöne – a szerelem, az utódok fenntartásának ösztöne – a gyermekek iránti szeretet. Az önfenntartás ösztöne – a halálfélelem. Lényegében ennyi. Az emberek meg kitaláltak hozzá mindenféle díszítményt: kultúra, architektúra, irodalom, Csehov, Dosztojevszkij, Judas Forman.

Asot tetszett Lilikének, tetszett a fiatalsága, és úgy érezte, hogy ő sem közömbös a férfi számára, aki tíz évvel volt fiatalabb, de nem vette észre a különbséget, vagy úgy tett, mintha nem látná.

Lilike eddigi kapcsolatai – bölcsészek, jogászok, sebészek – az értelmiség köréből kerültek ki. De ez még akkor történt, amikor Lilike tele volt aduval: fiatalossággal, energiával, életszomjjal. Valójában az összes adu soha nem volt meg – inkább csak egy-kettő. Mára azonban egy sem maradt. Tehát lejjebb kell szállítani a követelményeket. Jöhet a fiatal, szürke, nagy természetű Asot.

Asot sugárzóan mosolygott, ragyogott világosbarna szeme és ragyogtak fehér fogai. Lilike nem kételkedett, hogy a férfi szerelmes belé. Efelől biztos volt.

Minden nagyon gyorsan ért véget. Az örmények meglopták és eltűntek. Még

csak nem is lehetett különösebben hibáztatni őket. Lilike soha sem dugdosta a pénzt. Pénztárcája mindig az előszobában hevert a tükör alatt. Bolond, aki ott hagyja.

Lilike feltételezte, hogy a középső testvér a tolvaj – ő volt a legszebb és a leg-aljasabb. Az aljassága abban rejlett, hogy másnak adta ki magát. Valójában kis-tílvaj volt, de megjárta a Hamletet.

Ellophatta persze a legidősebb is, aki ügyes volt, és szerette az italt. Hármuk közül egyedül ő tudott dolgozni.

Hála Istennek, Lilikének nem volt alkalma leszállítani a követelményeket. Milyen szegény lett volna... Végre megértette: a kultúra tartja fenn az embert, nem engedi, hogy tolvajlásig süllyedjen. Ha az örmény fivérek könyveket olvas-tak, zenét hallgattak, színházba jártak volna, akkor lehet, hogy nem vetnek szem-et más pénztárcájára.

Lilike örült, hogy Asot ilyen semmirekellőnek bizonyult. Élete vonatjáról könnyű szívvel intett búcsút a „Szerelem” állomásnak, és elindult az „Öregség” nevű állomás felé. Sajnálkozás nélkül, vissza sem tekintve.

Megértette, hogy semmi sem ismételhető. Makszim helyére csak Asotok jön-nének. Akkor már inkább senki se jöjjön.

A relativitáselmélet szerint az élet második felében gyorsabban telik az idő. Ez így igaz. Nemrég még negyvenöt voltál, most meg már ötvenöt. Nemrég még nyár volt, most meg már itt a tél. De hol maradt az ősz? Elment, elsuhant melletted.

Lilike elmerült a munkában. Az intellektuális tevékenység legalább olyan fontos volt számára, mint a táplálkozás szükséglete. Talán még fontosabb is. He-lyesebben úgy lehetne mondani, hogy amíg éhes vagy, csak az evésre gondolsz. Mikor viszont jóllaktál, a legelső szükségleted az intellektuális tevékenység.

A rózsák abból a MÁSIK életből jöttek, mint a mazurka emléke – van egy ilyen ze-nemű.

De mégis, ki küldte a csokrot? Zsenyka? Megbocsátott, és rózsát küldött. Idő-vel sok mindent megbocsát az ember.

„Ami elmúlt, kedves emlékké lesz...” Lehet, hogy számára is kedves emlék maradt átszellemült életük, Csehov, Dosztojevszkij, a színházak és a költői es-tek. A válás és a lakáscsere csak egy vihar volt. A vihar pedig szintén szép, főleg, mikor elmúlik.

Lilike kotorászott a fiókban, és talált egy harminc év előtti, régi jegyzetfüze-tet. Abban pedig Zsenyka új lakásának telefonszámát, ahova a lakáscsere után elköltözött. Honnan van ez a telefon? Lilike akkoriban valamit követelt rajta, ha jól emlékszik, könyveket, és hívásaival addig üldözte, amíg meg nem kapta. Zsenykanak könnyebb volt lemondani a könyvekről, mint ellenállni a támadá-soknak. Lilikének ezek a könyvek nem kellettek, őt a CSAKAZÉRTIS vezérelte. Mi-nél rosszabb, annál jobb.

Lilike most tárcsázta a számot. A telefont BRATYEJEVA vette fel. Ezt a hangot Lilike megismerte volna akár ezer hang közül, ezer év távolságából is.

– Ige-e-e-n – énekelte Bratyejeva, hosszan, szexisen ejtve az „e”-t.

„Vén kurva – gondolta Lilike –, hatvanhoz közeledik, de csak azon jár az esze ...”

– Add Zsenyát – parancsolta keményen Lilike.

A gyűlölete friss volt, mintha csak tegnap váltak volna el. Bratyjeva ezt azonnal megérezte.

– Minek? – kérdezte.

Az ő véleménye szerint Lilike már húsz évvel ezelőtt sem kellett Zsenyának, most meg végképp nincs rá szüksége.

– Majd neki megmondom...

Bratyjeva hangosan kiáltotta:

– Zsenya! Az egyes számú nejed hív...

Tehát volt kettes és hármas is. De ők mégis egyesültek. Zsenya és Lida. Lida otthagya a sólymát, vagy az egész madárseregletet és eljött Zsenyához. Ez tehát SZERELEM – olyan, amelyik kibírja a próbát...

– Tessék – hallatszott a telefonban Zsenyka gyanakvó hangja.

Feltehetően azt hitte, Lilike még valamit ki akar csikarni tőle.

– Valaki virágot küldött nekem – tért a tárgyra Lilike. – Rózsaszínű rózsát. Hallgatott, várt.

– Na, és? – Zsenyka nem értette.

– Nem te küldted? – szegezte neki egyenesen Lilike.

– Én?? Neked??

Érződött, hogy Zsenyka szerfelett csodálkozik. Az emberiséggel kapcsolatban Dosztojevskij nézetét vallotta, nem hitt semmiféle jóban.

– Na jó, szia – búcsúzott Lilike.

Letette a kagylót, és valamilyen okból nem szomorodott el. Ha Zsenyka boldog a maga Appolinária Szuszlovájával – hát legyen boldog. Minél több a boldog ember, annál sikeresebb az ország. Az országnak nagyon hiányzik a siker...

Honnan Lilikében ez a megbékélés? És hol maradt a skorpió? Úgy néz ki, hogy a skorpió is megőregedett és már nem olyan mérges.

*

Mégis, honnan jöttek a rózsák? Az biztos, hogy nem Asot küldte a lopott pénzen. Ő a „csalaad”-nak lopott, nem idegen nőknek, különösen nem idős és csúnya nőknek. Tehát csak Makszim lehetett.

Lilike mély levegőt vett, mint aki mély vízbe készül lemerülni. És tárcsázott. Ezt a számot kívülről tudta. Ez a hét számjegy annak a széfnek a kulcsa, ahova Lilike szerelme van bezárva.

Zina vette fel a kagylót. Az ő hangja volt. Tehát semmi sem változott. Az idő szállt a fejük felett, de semmi nem érintette őket.

– Jó napot – mondta udvariasan Lilike. – Beszélhetnék Makszimmal?

– Nincs Makszim – felelte Zina.

– Nincs otthon vagy nincs Moszkvában? – pontosította Lilike.

– Sehol sincs.

– Meghalt? – képedt el Lilike.

– Megnősült – válaszolta egyszerűen Zina.

Lilike hallgatott. Zina várt. Aztán hangosan beleszólt:

– Halló! – ellenőrizte, nem romlott-e el a telefon.

– Már régen? – érdeklődött Lilike a semmiből.

– '85-ben. Ki kérdezi?

– Csak úgy. Senki.

Lilike megint hallgatott. Tehát neki nem volt mersze. Valakinek viszont volt. És összejött neki. Lilike akkor feláldozta magát. Elment. Felszabadította a helyet Makszim lelkében. De – ahogy a mondás tartja – szent hely nem marad üresen.

A nők képesek a múltnak élni. A férfiak másképpen működnek. Nekik ma kell és azonnal.

– És a gyerekek? – kérdezte Lilike.

– A nagyobbik Amerikában van. A kisebbik velem.

Tehát Zina nincs egyedül. És Makszim sincs egyedül. Mindegyik elrendezte valahogy az életét.

Miért, mit gondolt magáról tulajdonképpen? Hogy mindenki epekedjen egy ilyen kivételes nőért, haját tépje, kezét tördelje érte?...

Igen, éppen ezt szerette volna.

Lilike hallgatott. Zina türelmesen várt.

– Mégis, mit akar? – próbálta kifürkészni Zina.

„Hogy szeressenek” – lett volna a helyes válasz. De Lilike ezt mondta:

– Valaki ma rózsát küldött nekem. Küldönccel. Névkártya nem volt. Minden esetre körbetelefonálom az ismerősöket.

– Cserélje le a zárat – reagált energikusan Zina. – Magánál egy kém járt. A tolvajok most új trükköt találtak ki: először egy kémeket küldenek ki, virággal. Ez mindent felderít, másnap meg jönnek és kirámolják a lakást. Még szerencse, ha nem kólintják fejbe...

Lilikének eszébe jutott, hogy Zina szereti a hátborzongató történeteket, minél hátborzongatóbb, annál érdekesebb. De egy kellemetlen érzés is megmoccant benne. Valóban elvesztette a pénztárcáját, lehet, hogy ellopták, vagy otthagyta a boltban. Különben is, az utóbbi időben szétszórt lett, elhagyja a holmiját, elfelejti az ismerősök nevét. Baj van a memóriájával. A pénztárcában csak kevés pénz volt, bagatell, de benne volt a lakáskulcs és valami nyugta a mosodából. A nyugtán meg ott a cím. Ha megvan a kulcs és a cím, miért ne jöhetne a kém, hogy megnézzze, mi a helyzet.

– Honnan tudja ezt a dolgot? – érdeklődött Lilike.

– De hiszen a rendőrségen dolgozom, havonta tíz betörés is előfordul nálunk.

Tehát Zina visszament dolgozni.

– Na, jó – mondta Lilike. – Viszonthallásra...

Ám Zina nem akarta ilyen gyorsan elengedni, és tüstént elkezdte mesélni, hogy megjelent egy új rablási forma: az autós rablás. Az egyik csirkefogó udvariasan megkérdezi, hogyan jut el egy bizonyos helyre. Amíg az autós magyaráz neki, a társa kilopja a táskát a kocsiból. Amelyik kérdez – elegánsan öltözött és jó kinézetű. Direkt ebből a célból tartják a kulturált külsejűt, eszedbe nem jutna, hogy tolvaj. A külső – megtévesztő cselofogás.

Lilike letette a kagylót. Elég volt.

Az a fickó, a pirosposzgás arcú – kém. Lilikének eszébe jutott, hogyan járt körbe a tekintete.

Undor fogta el, reménytelenséget és megbántottságot érzett, mintha a lelkébe gázoltak volna.

Csalás és hazugság! Ez a meztelen valóság. Dosztojevszkijnek van igaza. Csehov azt mondta, hogy az emberek száz év múlva jobbak, tisztábbak lesznek. El múlt száz év. És mi van ma? Jó, hogy Csehov meghalt 1904-ben, és nem látta mindazt, ami ezután jött.

Mert ezután az ördögök jöttek. Dosztojevszkij prófétának bizonyult. Akár ma vagy holnap megjelenhet nálad Raszkolnyikov, és fejbe csap a baltájával. Agyonüt, mint egy legyet. Nem lesz nehéz dolga.

A testi félelem a lelkébe hatolt, mint egy hideg kígyó, és csúszkált benne.

De hát mitől kellene félnie? Mi vár rá a jövőben? A magányos, betegségek től terhes öregség. Érdemes-e egy ilyen életért aggódni? Azért, hogy agyoncsapják, mint egy legyet... Elesni egy erkölcsöt nem ismerő gazember kezétől...

Lilikének eszébe jutott a kém, és felháborodott: nem szégyelli magát? Másrészt viszont ő csak egy egyszerű tolvaj. Ez a foglalkozása.

Na, de nem kell intellektuális kérdésekkel foglalkozni, jobb lesz lecserélni a zárat.

Ha háború, akkor legyen háború.

A telefon mellett hevert a jegyzetfüzete. Lilike kinyitotta a „j” betűnél és megkeverte a „Jogi tanácsadás” bejegyzést. Miközben tárcsázta a számot, arra gondolt, hogy szinte soha nem hívta még a férjét a munkahelyén.

Leon rögtön felvette a telefont, mintha már várta volna a hívást. A kagylóban meghallotta a felesége hangját.

– Gratulálok – mondta „szervusz” helyett.

– Miért? – a félelem kiszorította Lilikéből minden más reáliát.

– A születésnapod alkalmából – emlékeztette Leon.

– Á... inkább együttérzést kellene kifejezned.

– Egyáltalán nem. Gratulálok. Minden jót és szépet kívánok. Megkaptad a virágot?

Lilike gondolatai összevissza bukdácsoltak.

– Miféle virágot? – tett egy próbát.

– Rózsaszínű rózsákat.

– Te voltál?

– Jó napot – köszönt Leon. – Fáradjon be.

Feltehetően bejött valaki az irodába.

Lilike letette a telefont. A gondolatai egymásra tornyosultak, mint egy kisiklott vonat vagonjai.

Leon... virágot küldött az üzletből. Mint a moziban. És ő, Lilike, mit nyújtott neki a közös életük során? Csak önmagát, a csúnyácska, hűtlen nőt. Akiket szeretett, azok csak kínozták, megalázták, eltékozták. Leon meg vigyázott rá. Hogyan? Egyszerűen úgy, hogy volt. És várt. És neki, Lilikének, volt hova hazatérni.

Miért túrta Leon ezt a melegség nélküli életet? Mert a házasságuk az égben kötött. És bármilyen szenvedély is szaggatta köteléküket – nem tudta szétszakítani, mert nem lehet szétszakítani a házasságot, amelyik az égben kötött.

Bár lehet, hogy minden sokkal egyszerűbb. Leon – hűséges ember. És Lilike is hűséges, mindennek ellenére. És a hűség szintén egyfajta tehetség, s nem is olyan gyakori.

Lilike éhes lett és kiment a konyhába. Kinyitotta a hűtőszekrényt. A pénztárca ott lapult az egyik polcon, a tojástartó alatt. Hogy került oda? Nem magától, az biztos. Valószínűleg ő tette be, amikor a vásárolt árut a kosárból bepakolta a hűtőbe.

Este vendégek érkeztek – ifjúkori és későbbi barátok. Gazdagon terítettek, igaz, ingyencégek nélkül. De volt sok étel, ital. Lilike becsípett és boldognak érezte magát. Erre minden oka megvolt. Először is, a küldönc – nem csirkefogó, és ez önmagában öröm. Keserű érzés, amikor ki kell ábrándulnod az emberekből, és olyan jó, amikor helyreáll a bizalom.

Másodszor, az asztalán, egy üvegvázában meseszép rózsaszínű rózsák álltak. A vastag, egymást keresztező szálak jól kivehetően látszottak az üvegen keresztül. Felül szépség és virágzás, alul – aszketizmus és erő, a szépség fundamentuma. Gyönyörű csokor.

A vendégek köszöntőt mondtak az örök tavaszra. Lilike fanyarul mosolygott. Nincs szükség vigasztalásra és szép szavakra. Ő egy fiatal öregasszony. Még előtte van az öregkor ifjúsága, s ami azután jön, azt már csak az égi kancelláriában tudják.

Leon berúgott és elgyengült. Mikor mindenki szétszéledt, képtelen volt felállni. Lilike a széken húzta el az ágyig, aztán lehúzta a cipőjét.

HROTKÓ GÁBOR fordítása

Amikor Robert Browning Posillipón meglátja a tengert

*Soká utaztak. Felesége belázasodott. Félrebeszél.
A hajókabint sem hagyhatta el napokig. Nápolyban szálltak partra. Nem is nézhetett
szét, a kikötőt is csak futólag szemrevételezte, mert Elisabeth reszketett. Őt támogatta.
Kocsiba szálltak. A szállodában levetkőztette. Lefektette.
Gondosan takargatta be. Gyógyszereit és egy kancsó vizet
készített a kisasztalra, s az erkélyajtót félig nyitva hagyva
elhúzta a függönyt. Május volt. Meleg. Csattogtak a pacsirták.
Zöldbe robbant a világ, tündököltek a magnóliák.
Amikor lélegzete egyenletessé vált, kióvakodott a szobából.
Akár egy tolvaj! – gondolta megvetően.
A girbe-gurba kis utcákon már futott.
A tengert, a tengert akarta látni. Itt, Posillipón,
ahol minden együtt van: mítosz és valóság.
Az alvilág bejáratára gondolt. Valahol itt kell lennie.
Homérosz-verssorokat idézett. Vergiliust skandálta.
Igen, valahol nem messze, de itt a közelben.
Ment az alvilágba az elszánt Ainéász.
Találkozott a cseles Odüsszeusszal is.
(A halálon azért ő sem bírt kifogni!...)
Ott kerengtek körülöttük lihegve-vicsorogva a Hádesz árnyai.
Ott tévelyegtek a kínjukban üvöltöző pokolra menők.
És Akhilleusz is megjelent, borús méltósággal
mérte végig... Igen, itt történt mindez, ha egyáltalán megtörtént? El kellene menni a
kamerosiak földjére is.
Ott kellene várakozni a sötét földön, ahol már évezredek óta
mélakórosan várnak ki a nemzetségek a vigasztalan,
ólomszürke ég alatt. Kirázta a hideg, s a lemenő nap fényében
meredten nézte a tengert, ezt a nyughatatlan, barbár tükört.
Próbált hasonlatokat is találni színére, hullámaira.
Zöld volt. Haragoszöld? Smaragdzöld? Almazöld?
Szörnyekre emlékeztetett? Palotákra? Gorgófkra?
Rájött, a tenger mindenhez hasonlítható, hiszen nem hasonlít
semmihez ezen az elrontott világon. Visszasietett a szállodába,
s mire felesége felébredt, már meg is írta első versét.
De érdekes módon nem a parton rátörő képzetek foglalkoztatták. Nem is a hőn óhaj-
tott tenger, hanem*

Anglia elhagyott földje. Szorongás tört rá. Honvágy.
És egyszerre a vörös házfalak között volt megint,
a sikátorok útvesztőiben. Ahol tavaly megtámadták,
összeverték és kirabolták a csavargók. Most nem szólt
hozzá senki. Hatalmas bálnát bámult a bűzben.
A cirkusz cigányai egy idő után ellentmondást nem tűrően
követelték a pénzüket, hiszen az ő bálnájukat
senki nem bámulhatja ingyen. A porba vetett néhány garast.
És émelve menekült tovább... Most, Posillipón,
a szállodában, néhány száz méterre a tengeről,
miközben megitta pihegő feleségét, és tiszta gyolcskendővel törölte le a homlokát,
ismét rátört az a tavalyi émelgés.
És látta megint az óriásbálna nyitott szemét,
ezt a megvakult, örökre megvakult tükröt, amelyben hiába kereste a világ képeit.
Összetört benne már régen minden.
Elfordult akkor, és betérve egy közeli csapszékbe
rumot ivott és verset írt a távoli Itáliáról, ahol
soha nincsen köd, mindig süt a nap.
A tenger szerette volna viszontlátni mindig. A gyermekkorát.
Most viszont, itt, a tengerparton, az alvilág
bejáratának közvetlen közelében a körülötte kerengő
asszociációkat leképezve, ahelyett, hogy erős, sugárzó,
önmagukon túlmutató képekben fogalmazná meg a látványt,
ostoba honvágy gyöttri Anglia után.
Nem értette önmagát. Szédült.
Kertjüket látta egyre, és a bölcs rigót,
„amit elébb füttyült, megújrázza, ne hidd,
hogy felejté vad rögtönzéseit!”* – skandálta.
„Szép! – mondta kedvesen felesége. – De a tenger?
A tengert akartad látni, nem? A tengerről mikor írsz?”
És rajongva nézett rá, úgy, ahogyan csak ő tudott,
és körülötte szárnyra keltek, libegtek a fehér lapok.

---

* Robert Browning: Hazagondolsz idegenből
(fordította Szabó Lőrinc)

Robert Browning Velencébe megy meghalni

*Amikor már könyv nélkül felmondta
sírva a portugál szonetteket,
és környékezte már az örület,
döntött: londoni lakását felmondta,
hajóra szállott. Velencébe ment.
Otthon tücsöktől volt hangos a rét,
hallgatta kábán a mandolinzenét.
Elképzelte, már várja odafent,
a másvilágon egyetlen szerelme,
kivel a test sem felt be, sem az elme.
Ha vége lesz, Velencében legyen,
ahol rab lelke, szabadulóban,
tündökölve a végtelen azúrban,
egyesül vele, végérvényesen.*

hamvasztás

keményre húlt párnát vetettek,
ropogott lepedő, eresre vasalták,
sokáig virrasztottam még, mondják,
jót tesz az ember ezzel a szívnek,
de csak a testem vette át a huzat hidegét.
sohasem értettem a megváltozott
ritmust, honnan a nyelv, amit egyre
kevésbé tudok magaménak.
pedig a lábfejem épp olyan tömpe,
tükre a bőröm színe és a homlokom,
mértéktelenül is mindent éppen úgy, mint ő.
először csak rossz helyre kaptam.
rosszkor, rosszat. ilyet nem szabad
csinálni. idegen téglák közt játszásiból,
közben kanál vízben fojtogattak.
mérték szerint, kilók és centiméter,
több vagy kevesebb, nehogy megdicsérd.
ikrás gúny villant a szemekben,
de hát én semmi rosszat nem akartam.
később csak viszolygás, duzzogás,
lépre csalt reggelek zúzmarás emléke.
huszonegyig számoltam, de
bujkál előlem egy kislány:
jobb lábával toporzékol,
engem vigyen föl.
emlékszem, akkoriban még
buksi és mókuska. a hosszú
úton mindig émeltyegtem.
kicsikart ölelések, kiszámolás,
lelkem adtam volna. ma már csak
fásult bölintásom enged megszólítani,
falra hányt, amit szemedre vetnék.
éjjelente lélegzetvisszafojtva
figyeltem, hogyan hullámzol.
hozzád igazítottam megannyi
légből kapott ízéd, szuvas fogak
és rothadó étkek bűzét őrzöm.
rajtad kapott az álom.

Ígérem, felkel

*Ez a szobám, kicsi,
érezem, amint felmelegítjük.
A nadrágot, melltartót
tedd csak a székre,
idegen, akiben bízhatasz.
(Barát barátja, hazakísér.)
A zenekar, a középcsatár, Garfield
kitakart combodat nézik,
hallgatnak, mint a fal mögöttük,
mint e falak között minden, de minden.
Nyugi,
a kabátot a fogas,
a fogast a falban
a Szentlélek tartja.*

A rend körvonalai

Op. 01.

*Arrébb tologatja a kis dolgokat, hogy tisztán lássa
A nagy ügyet. Azután azt is félre teszi, már nem látja olyannyira
Fontosnak. De előbukkannak így a régebbi, apróságoknak tűnő restanciák,
Kérdően merednek rá. Velük is kezdeni kellene valamit.
Kívánná a lomtárba az összes intéznievalót, de lefagy az egész.
Makacsul ragaszkodnak az elméjéhez,
percről percre felizzanak.
Valami átfogó megoldás körvonalai kezdenének kirajzolódni,
mire elalszik.
Nem lehet nyugton, folytatja a szemhéjak mögött is
a keresést.*

A letargia liturgiája

*Uram, Ön valóban létezik, meggyőzött
rendesen, azt hittem, ugrat, de nem.
Végre van a hitben értelem.
És megtisztel, hogy nézhetem.
Ami senki más nem lát, én igen.
Tanulságokat vonok le és félek.
Önnél teljes az öröm. Ez idézet.
És várom a további igéket.*

De nincs több gitár, hárfa, ének.

A hal karácsonya

Laudáció Németh Gáborról*

Hölgyeim és Uraim, Kedves Barátaim!

Temetni jöttem és dicsérni. Dicsérni Németh Gábort és temetni egy díjat, a Szinnyei Júlia Emlékdíjat. (Jaj, már megint ez az ómega meg *a zalfa*. Nem uncsi egy kicsit ez a létszerkezet? Hát, ha így tetszel interpretálni, édesapa, akkor igen, válaszolhatja a kedves hallgató, aki esetleg épp Németh Gábor. Cizelláld még egy kicsit, ne siesd el, csörgesd, rázd, és csak aztán gurítsd. Vedd észbe, hogy ha már szöveg, akkor ugyan szókirakó kockajáték, ám kockára nem csak a mű van téve, hanem az élet is.)

Most előbb a temetés, aztán a vigalom. Ahogy a rendes protestáns (katolikus, zsidó, muzulmán, hottentotta?) erkölcs előírja. Tényleg, a hottentotta erkölcs. *Grundrisse der Moral von Hottentotten*. Írta Németh Gábor, Budapest székesfőváros tanárképző főiskolájának nyugalmazott rendes tanára. Vagy ahogy egy bölcs kortárs magyar regényben – szerzője NG nemzedéktársa, tárgya egy kétséges testvérkapcsolat – olvashatjuk egy temetés kapcsán: „Az élők várhatnak, a halott nem.”

Posztmodernné lenni mindenestül, vallom a költővel, és úgy illik, hogy intertextuális legyek. Tavaly ugyanitt Bertók László Parti Nagy Lajost laudálta, és beszédében már erre a mostani alkalomra is utalva magyarázta el a díj sorsát, amelynek létrehozása körül ő maga is munkálkodott, s mivel én arról többet, jobbat nem tudnék mondani, idézem őt: „Itt állok hát, máris a közepében, s magvas szavakkal arról kellene szólnom, hogy miért ítélte a kuratórium idén Parti Nagy Lajosnak a Szinnyei Júlia Emlékdíjat. Sokkal nagyobb és nevezetesebb díjak után egy picike kis díjat, amit be lehet (be szoktak) ugyan írni a vastagabb (s a helyi) lexikonokba, de ha ott van is, szinte senki sem tudja róla, hogy micsoda. Hadd mondjam el, hogy a végét járja, s ezen a néven ez itt az utolsó előtti kiadása. A pécsiek és a bennfentesek előtt nem titok, hogy az alapítókéje Szinnyei Júlia, Pécssett induló író nő hagyatékából származik, hogy a díjat Benedek Mihály (nem mellékesen Benedek Elek apó dédunokája) alapította tizenöt-tizenhat évvel ezelőtt, aki (ugyancsak nem mellékesen) Szinnyei Júlia könyveinek a szerkesztője volt a Szépirodalmi Kiadóban. S aki a regényíró nő végrendeletileg reá hagyott örökségét ekképpen jótékony célra fordította. Az alapító okiratban az áll, hogy a díjat évenként, s mindig a *Jelenkor* előző évfolyamában megjelent legjobb írásért lehet kiadni. (...) Hálával emlékezve hát

* Elhangzott 2005. június 15-én a pécsi Művészetek Házában a Szinnyei Júlia Emlékdíj átadásán.

Szinnyei Júliára, és gondolva Benedek Mihályra, úgy is mondhatnánk, hogy a díj *Jelenkor*-nívódíj, s mindig is az volt.”

Itt állunk most tehát az utolsó alkalommal, amikor e néven, „Szinnyei Júlia Emlékdíj”, adjuk ki a *Jelenkor* nívódíját. Nem pusztán reméljük, hanem dolgozni is fogunk azon, hogy jövőre is átadhassuk folyóiratunk egy becses szerzőjének. A kuratórium (az utolsó alkalommal írjuk le név szerint: Bertók László, Méhes Károly, Molnár G. Judit, Takáts József és jómagam) Németh Gábornak ítélte oda a 2004-es évfolyam legkiválóbb publikációjáért járó elismerést. Kérem, ne várják tőlem, hogy az életmű egészének méltatása keretében szóljak, viszont engedjék meg, hogy a szerző *Jelenkor*hoz fűződő kapcsolatában valamivel korábbra visszamenjek, hiszen annak távlata van, s a díj odaítélésekor a kuratórium ezt is figyelembe vette.

Már az 1993-ban, a lap harmincötödik születésnapjára megjelent, Csuha István által a *Jelenkor* meghatározó szerzőinek írásaiból szerkesztett kétnyelvű, magyar-német *Jelenkor Antológiában* is szerepelt mostani díjazottunk, nem is akármivel. Az azóta a kilencvenes évek posztmodern irodalmának bizonyára emblémájává vált szövegével, wittgensteini ihletésű novellájával, ha van ilyen, márpedig van, épp a szerző bizonyította be. *eleven hal*, ez volt a címe. Ez a szöveg azt mondja, hogy a szöveg ez a bizonyos eleven hal. „Az irodalom valami, amit alul kell múlni”, azt írja. Az irodalmat, pontosabban az irodalmi konvenciót bár csodálja, ámde nem szereti. Vitázott ez ügyben nyilvánosan is, hogy mi lenne az, ami a konvención belüli eszközökkel parentálja el az irodalmat, és hogy ezt tartósan, professzionálisan művelve íróilag nem kockázatmentes-e, s talán úgy emberileg is. Nem érti, hogy van, aki belülről szereti bomlasztani. A Witt-novella („Witti”copyright by TD) szép, kerek tömondatokban mesél még az irodalmárról, aki horgász, és az olvasóról, aki halevő. (Itt jegyzem meg, hogy a metaforakomplexum itteni hiányait, merthogy a halszagú atyafiságról, azaz nemzeti identitásunk formálódásáról, megizmosodásáról, majd görcseiről nem ejt szót, e hiányokat tehát *Zsidó vagy?* című munkájában pótolja, immár minden halazás nélkül.) Akár a neoavantgárd, akár a dekonstrukció felől olvassuk a szöveget, az értelmező póru jár. A minden bizonnyal nem véletlenül a mitikus hetes számmal jelölt sorában e kísérleti novella-/halcsontváznak az áll ugyanis, hogy „Az interpretáció: a hal karácsonya. (Vö.: Irdalás)”. És eme jellegzetes, elegáns malíciára fölhíván a figyelmet, a hal, illetve a szöveg elevenére tapintunk bár, de ezúttal letesszük az irdalókést. Hagyjuk a filézést is másra. Minden magyarszakosok közös finn (esetleg vogul? osztják? észt?) nyelvtudásával annyit mondunk csak: *Kala uiszkele elevene veden alla*.

Még csak annyit, hogy mindez úgy kezdődött, hogy elbeszélést akart írni a *Jelenkor* hal-számába. Hogy ebből egy *Tractatus poetico-philosophico* sikeredett, az fényes példája az autopoieízisnek egyfelől, másfelől tanulságos alkotás-élettani és egyben ábrázolásbeli kérdéseket modellál, amelyeknek magja a gyermekkori trauma, melyet a magyar városi folklórban amerikai kémként elhíresült bálnában töltött percek váltottak ki. Az irodalom igazsága nem feltétlenül olyasmi, hogy a bálna nem hal, noha ez igaz. De ha nem fogom rövidebbre, előbb-utóbb a hallgatóság, teszem azt épp Németh Gábor, azt találja mondani: rendicsek, Jónás pajtás, de most már keveredjél ki ebből a (cet)hal-

tematikából. A hal szeretetteljes irdalását tehát ezzel befejezem, és (pardon) komolyabb vizekre evezek.

Németh Gábor az elmúlt évben három alkalommal szerepelt a *Jelenkor* hasábjain. Márciusban *Zsidó vagy?* című regényének egy részletével. Ez a regény, melyet a szerző magában „örvénykönyvnek” nevezett, mert úgy rántotta magába az anyag, az önéletrajzból táplálkozik, ahogy nemzedéktársai és barátai, Garaczi László és Kukorelly Endre művei esetében. Am egyik, Kukorellytől vett mottójával rögtön figyelmeztet is szövegének státusára: „Az apám jó ember volt, ez egy mondat, én találtam ki. Ő, függetlenül ettől a mondattól, jó ember, és most már akkor ez is egy mondat, mindentől akár függetlenül, akár nem.” A szöveg textualitásának és igazságának viszonya, az őszinteség a fikciós közegben, az írásnak a teljes emberi egzisztenciát érintő tétje a formaválasztást talán legmélyebben befolyásoló alkotói problémák nála. Németh Gábor a novellaformával bevallottan bizalmatlan (az imént szóba hozott *eleven hal* „novellaparódiája” ékes bizonyíték erre), annak „ismeretelméleti önhittsége” miatt, amellyel a tapasztalatot uralhatónak állítja. Regényével végre nagyobb, szövevényesebb és kiismerhetetlenebb formára talált ahhoz, hogy ne elmondjon, hanem megérzéskíszen valamit (lásd Ottlik: „A regény nem mondani akar valamit, hanem lenni akar valami”) a magányból, hiányból, reménytelenségből. (Zárójelben jegyzem meg, hogy én azért e nagyszerű regény után is szívesen olvasom majd néhány flekkes, „esszészzerű, ironikus, regiszterváltogató szövegtípusát”, ha lesz, legyen, könyvekről, emberekről vagy bármiről, amit az írói figyelemmel, megformálással érdekessé tesz.)

A második publikációja májusban Csordás Gábor *javítások rontások* című verseskötetéről írott, kritikába ojtott portréja volt, *A csendes don* címmel. Ha valaki olvasta, nem felejtí el az orosz Don Quijotét, aki „hallgat, épp csak csörömpöl kicsit a nyeregben”. Interpretációja egyszerre szöveg- és személyközeli, a portré, miközben nagyszerűen és nagyvonalúan rajzolja meg a főbb vonásokat, erényeket és hibákat, érzékeny részletekben gazdag. Elegáns ironia, szeretetteljes és ellenállhatatlan humor, amely a bírálatnak nem veszi élet, ám talán a fájdalommentességét garantálja. Úgy vélem, kevesekről készült ilyen portré, ezért érdemes lenne modellt ülni Németh Gábornak. „Mintha dolgozna benne némiképp a gögös alázat, mintha úgy döntött volna, nem lehet a »legjobb« költő, nem ez van rá kiosztva, mert ízlése vonzalmi kijelölnek ugyan pár lehetséges utat Poeticában, de egyenként mindegyikre akad vándor, aki pont azt az egyet a leg-tökéletesebben járja. Négy-öt magyar, kábé a legjobbak, *kiadják* a virtuális Csordás felső határértékét. Akkor inkább jöjjön a csend, meg mindenféle más, országmentő tevékenységek.”

Harmadik szövege a múlt év novemberében közölt interjúja volt, melyet Scherter Judit készített vele. *A Baromi tőkély. Pont.* című beszélgetésben mondja: „Szeretem úgy használni a kockázat szót, mint egy esztétikai természetű imperatívusz elemét. Tehát a jó szöveg mindig kockázatos abban a tekintetben, hogy megkísérel elmenni a végsőkig. Az embernek el kell hagynia a rutinjait, és olyan területre kell merészkednie, ahol nem otthonos; ahol nincsenek meg a nagyon jól birtokolt technikák, ezért nem védi meg semmi.” Bevallja, hogy jobban tudja szeretni az írói alkat vagy a szöveg esendőségeit, sérülékenységeit, mint „a baro-

mi tökélyt". Élvezhetjük saját hiúságánál sokkal többet is kockára tevő őszinteségét, megszólalásának hitelességre, pontosságra törekvését. S ahogy mindezt utánozhatatlanul könnyeden, charmosan, látszatra erőlködés nélkül csinálja. Miképpen írásainak legjavában az esztétikai tét hiteles megformálásának komolysága, rejtőzködő pátosza nem számolja fel a szövegalkotás szabadságának örömét.

Hölgyeim és Uraim, ha Németh Gábor írói (és nem mellékesen emberi) érényeiről itt nem is tudtam teljes képet adni, a kuratórium döntését talán elégségesen indokoltam. Végezetül hadd említsem meg, az interjúban Németh Gábor azt is elmondja, hogy a nyolcvanas évek közepén barátaival, akik ma épp a közep-generáció meghatározó írói, a neoavantgárd kultúrához vonzódván az akkori nyilvánosságban alig találták helyüket. A *Mozgó Világ* gleichschaltolása után a *Jelenkor* volt az a folyóirat, amely kötődött ahhoz az irodalmisághoz, ami számukra fontos volt. Remélem, hogy ezt ma sem érzi(k) másként.

*Németh Gábor és Ágoston Zoltán a Szinnyei Júlia Emlékdíj átadásán.
Háttérben: Koltai Tamás, Tompa Andrea és P. Müller Péter.*

EZT A SZAKMÁT NEHÉZ ÓRÁVAL MÉRNI

Sz. Koncz István beszélgetése

Tudom, nem illik, mégis úgy szeretnék beszélni! Ha kellene, a cipőmet is levetném. De nem merem. Úgyhogy csak kívülről legettetem a szemem. A garázsban vagyunk, a szürke színű ponyvát félig lehúztuk már, előttünk gyermekkorom legkedvesebb autója csillog. Mintha most gördült volna ki a gyárból. Sosem ülhettem ilyenben, és a gyávaságom miatt most sem fogok. Pedig gyönyörű állapotban áll itt, és úgy látom, zöld lámpaszemeivel még barátságosan pislog is. Egyetlen ajtaja van, előrefelé nyílik, a kormánykerékkel együtt. Nincs benne semmilyen fölösleges elem. Se telefon-kihangosító, se szivargyújtó, se elektromos ablakemelő, se légkondicionáló. Mindazok a dolgok hiányoznak tehát, amelyekre ma sem volna semmi szükség. Az 1958-ban gyártott BMW Isetta mellett ráadásul egy hatvanban készült Panni robogó pihen. Mintha újraélném a sihederéseimet. Emlékszem a túnt idők ködéből egy régi képre: Elvis partnerével egy Isettában állva énekel. Sajátja volt az az Isetta, 1957 karácsonyára kapta a kis piros autót a menedzserétől, Colonel Tom Parkertől. Sajnálom is, hogy amikor már kigyönyörködtük magunkat, a ponyva alá visszabújik a fiatalságom. Átsétálunk a házba.

A Mecsek-oldali, több mint százéves szőlő-épület előterében kupák, érmek tömkelege fogad. Vendéglátóm rejtett világitást kapcsol, a fényben barátságosan csillognak a vitorlásversenyeken szerzett trófeák. Végül bekvártélyozunk a nappaliba. A kandallóhoz közel ülök, a tűzben ropognak a fahasábok. Az Isetta tulajdonosa, a vitorlázás szerelmese, valamint a fűtőmester egyazon személy: Kollár Lajos sebészprofesszor, tanszékvezető egyetemi tanár.

Kollár Lajos 1948. május 6-án született Pécsen. Ahogy a városban élők mondanák, tüke, azaz felmenői is itt éltek mind, és még szőlejük is volt valahol a hegyen, a hétköznapok fölött. Fia az ötödik generációt képviseli, aki a régi borházban él. Édesapja neves fogorvos, a Sztomatológiai Klinika egyik alapítója, nagybátyja a Gyermekklinika fül-orr-gégésze volt. Ő maga ugyancsak Pécsen végezte az Orvostudományi Egyetemet 1974-ben, majd két éves szekszárdi kitérő után a II. számú Sebészeti Klinikán kapott állást. Szakmai pályafutása 1980-tól kezdődően már az I. számú Sebészeti Klinikán teljesedett ki, itt lett adjunktus, majd az Érsebészeti Osztály vezetője. 1995-ben nevezték ki a Baranya Megyei Kórház-Pécsi Tudományegyetem Általános Orvosi Kar Sebészeti Tanszékének igazgatójává, az Általános- és Érsebészeti Osztály vezetőjévé. 1999 óta egyetemi tanár. Kutatási területei: a haemorheologia (a vér folyási tulajdonságainak vizsgálata), továbbá az endovascularis (kicsit leegyszerűsítve: az éren belüli) sebészet. Pályafutása során rengetegszer tette közkinccsé ismereteit. Közel kétszáz érsebészeti és haemorheológiai előadás szerzője, illetve társszerzője. Emellett jóval több mint száz hazai és külföldi szaklapban megjelent publikációt jegyez. Az általa rendezett jelentősebb kongresszusok és szimpóziumok száma meghaladja a húszat. Jó néhány vizsgálati módszer és műtéti eljárás bevezetése, illetve meghonosítása ugyancsak az ő nevéhez kapcsolható. Nehéz lenne felsorolni, hány szakmai szervezet, tudományos egyesület

tagja, így csak a példa kedvéért említem a Magyar Haemorheológiai Társaságot (2000-ig hat éven át volt itt elnök, most tiszteletbeli elnök), a Magyar Sebész Társaságot (1999 óta dél-dunántúli elnök), a Magyar Angiológiai és Érsebészeti Társaságot (főtitkár). Nem mellesleg: a Magyar Vitorlás Szövetség Nagyhajós Bizottságának tagja.

A Kollár Lajos vezette tanszék az ország második legnagyobb érsebészeti központja. Az Internetről letöltött írások egyik hányada a professzor tudományos munkásságával, a másik sporteredményeivel foglalkozik. A pécsi sebészet első nyolcvanöt évét taglaló, pár éve megjelent kötetet forgatva pedig meglepve állapítom meg, hogy még egy dologhoz ért. Színesen, lebilincselően ír – ebben a történeti könyvben tudniillik két fejezet is az ő munkája. Kollégái azt mesélik róla, ha kell, tízfelé figyel. Mint egy madár. Tudja, hogy az életben maradáshoz a magot föl kell csippentenie, gondol a fészekben hagyott fiókáira, de nem kerüli el figyelmét a közelben ólálkodó macska sem. Beszélgetés közben is ilyen. Teljesen koncentrált, a létező legnyíltabb testbeszéddel fordul feléd, csöndben fülel. Azt hinnéd, semmi más nem létezik a számára a világból, mint te. Aztán amikor szóhoz jut, figyelmeztet, hogy kihűl a teavíz, és megállapítja, hogy valami vegyszerbűz kellemetlenkedik körülöttünk. Jó lesz szellőztetni! Kell-e mondanom? Semmilyen szagot nem érzek.

Ahogy elhelyezkedem, még látom, hogy szemben velem, a falon egy gyönyörű, fából készült domborműre esik a vonalizzó fénye. Persze, a dombormű vitorlást ábrázol. Kollár Lajos tekintete követi az enyémet. Arcán halvány mosoly fut át.

Kollár Lajos: – Nagyon nehéz mainapság a vitorlázásról beszélni. Nem akarok megbántani senkit, de mintha ez a gyönyörű sport szinte csak az úgazdagok privilégiuma lenne. Olyat is tapasztaltam már, hogy valaki megvette a hajót, és jószerével nem is töltött vele vízen egyetlen percet sem. Mégis ő az, aki a vitorlászkesztyűt evés közben se veszi le. Divat lett a fedélzeten vagy a klubban tartani munkaebédet, tárgyalást. De hogy fel is lehetne szedni a horgonyt? Ez csak elvétve jut egyes fiatal barátaink eszébe. Én nem ebben nőttem fel. Hat-hétéves korom óta vitorlázom.

Sz. Koncz István: – *Ugye, azért ebben van némi túlzás?*

– Nem, nem! Sikáltam a hajót, József Attilával szólva „rántottam az ampát”, holt szobanban festettem, javítottam, ápoltam. Körülbelül tízéves koromban vezethettem először. Tizennégy éves koromban pedig lettem a hivatalos vizsgát. Ekkor a mesterem per-tut ivott velem. Az a kupica rum életem első néhány korty szeszes itala volt. Attól kezdve kapitánytársának tekintett. Noha akkor még nem dohányoztam, megengedte, hogy meggyújtsam a cigijét. *Égő bagót a kapitány pofájába*, szokta volt mondogatni. Tehetségesnek tartott, azt hiszem. Nyertem is egy-két magyar bajnokságot, de sosem voltam igazán profi. Tehát nem edzőtáboroztam éjjel-nappal, nem voltam válogatott kerettag, satöbbi. Egy-szerűen szerettem és szeretek hajózni.

Kollár Lajos a beszélgetésnek ezen a pontján lehajol az újságtartóhoz, és a könnyebb megértés érdekében furcsa könyvecskét vesz elő. Utóbb a könyvtár olvasótermében töltök pár órát a *Port Lacaj* című kiadvánnyal. Lassanként megtudom, hogy *Port Lacaj* egy fonyódi kikötő. Alapítóját Solti Lászlónak hívták. Solti, Horthy Miklós parancsnoksága alatt, a Monarchia hajóosztisztje volt. A történelem azonban kihúzta alóla a flottát. Tengerünk attól fogva nem volt, csendőrünk Szolnokon kevés, oda vezényelték hát a még mindig fiatal embert. Lassan megöregedett, nyugdíjba került. 1945 után mint egykori csendőrtisztet vagyontalanították. Adminisztratív okok miatt a vitorlásától elfelejtették megfosztani. Felesége és egyik fia Budapesten, a bombázások alatt veszítette életét, másik fiát, mint repülő tiszteket, lelőtték Oroszországban. Vagyontalanul, család nélkül maradt hát a Lacaj becenevű úr. Csényi építész megengedte, hogy a telkén, Fonyódon nádkunyhót építsen magának (ma a Mecsek Társasüdülő éktelenkedik a területen). Kora tavasztól késő őszig

ott élt, télen pedig vitorlás barátainál töltött, föl-váltva, három-négy hetet. Ahogy az idő engedte, kiűzte a patkányokat a nádkunyhóból, és Port Lacajban – addigra úgy hívták a tóparti nádas – ment az élet tovább. Az iskolaév végén hősünk, Kollár Lajos, amint megkapta a bizonyítványát, a vele járó két pofont, valamint egy százast, elindult a Balatón felé. Az egész nyarat a kunyhóban töltötte. A hangulat csak a Fekete István-könyvekéhez volt hasonlítható. Rákok, kuszók, vízimadarak éltek még akkor ebben a bizonyos nádasban, amelyben a professzor (mondunk ilyet?) felnőtté vált. Itt tanult meg hajózni, itt tanulta meg a természet, a víz, a tó szeretetét. „Kollár Totya különleges tehetséggel űzte a vitorlázást” – írja a szerző, majd így folytatja: „Sok marhaságot tanult tőlünk annak idején, azután rátett még néhány lapáttal.”

– Mik voltak ezek a marhaságotok?

– Ahogy fellőtték a piros viharjelzést, máris indultunk a tilosban vitorlázni, vagy tízevenesen például apám Isettájával rohangáltam a tóparti utakon föl-alá. Jogositványom persze még nem volt.

– Innen akkor a rajongás az Isetta iránt!

– Innen, bár ez már nem ugyanaz az autó. Egyébként hallatlanul nagy szerepe volt életemben az indíttatásnak. Harmonikus család voltunk, nagy társasági, szellemi élettel, hétvégenként hatalmas kirándulásokkal. Visszatérve a vitorlázáshoz: amikor az első alkalmam adódott, átváltottam a motorkerékpáromat egy kalóz típusú hajóra. Elég rossz állapotban volt ugyan, de saját kezűleg felújítottam. Később vettem egy úgynevezett 25-öst, sőt, még később építettem is egyet. Utóbbival, az első szezonban, meg is nyertünk mindjárt több versenyt. 1980-ban azután megtudtam, hogy eladó a Tabu. Egy 1942-ben épült facirkálóról van szó. Igen ám, de annyi pénzem nem volt, amennyit kértek érte, így egy állatorvos barátommal ketten vásároltuk meg. Később aztán megvettem az ő részét is. Most épp egy nagyobb átalakításon vagyunk túl: idén megújult az egész belső berendezés.

– Lehet olyan szeglete a Balatonnak, ahol még nem járt?

– Biztos nincsen. Minden fát ismerek. A vizet, az illatot, a szép hajókat nem pótolja semmi. A balatoni klasszikus hajópark a legszebb Európában. Mégpedig nagyon egyszerű ok miatt: nem volt pénz a cseréjükre. A tulajdonosok addig tartották fenn őket, amíg egyszer csak azon kapták magukat, hogy old timerek gazdái. Büszke vagyok rá, hogy idén, augusztus 20-án már a hetedik alkalommal rendeztem meg a Tabu Old Timer Kupát. Ezen csak a háború előtt épült fahajók indulhatnak. Mindaz, amit a szakmában elértem az elmúlt évtizedek alatt, talán azért nem terhelt le, mert kiségitett az életemnek ez a szelete, és teljessé tett sok dolgot. Minden problémát mélyen átélek hét közben, az egészségügy pénzügyi gondjait, az anyagbeszerzés nehézségeit, a vérhiányt, az alulműszerezettséget, de hétvégén elmegyek a Balatonra, és egy egészen más környezetben egészen más problémákkal szembesülök. És főleg örömmel, persze.

– Említette a Tabu Kupát. Tudom, hogy orvoskongresszusból is legalább húszat szervezett pályája során. Fontos, hogy Ön hozza össze a csapatokat?

– A jól felépített csapat, a közös munka híve vagyok. A sebész nem él meg magában, altatóorvos, műtősnő, asszisztencia nélkül. Hasonlóan a hajón is kell a hadra fogható team. Ami a szervezést illeti, azt hiszem, ez adottság is lehet. Mindennap háromszor keresem a kulcscsomómat, a szemüvegemet, és még sorolhatnám, de ehhez valamilyen módon mégiscsak értek, úgy látszik. Idén mi rendezzük Pécsen az érsebészek két évente rendezendő nagy találkozóját. Persze, nem vagyok magányos ezekben az ügyekben, de bebizonyosodott, hogy át tudom látni, oda tudok figyelni egészen kis részletekre is. Különösen érdekes ez most, az életemnek ebben a szakaszában, hiszen lassanként kifelé megyek a szakmából. Nehezen tudom elfogadni, még önmagamnak sem hiszem el, de oda jutottunk, hogy már a nagy öregek közé sorolnak.

– *Olyan nagy sóhajjal mondja ezt, mint aki nagyon komolyan számon tartja, hogy hol végződik majd a pályája.*

– *Eltökélt szándékom, hogy ha jó egészségben megérem a hatvanöt éves kort, akkor attól a naptól kezdve, amikor betöltöm, nem akarok többé szikét és műtőasztalt látni.*

– *Beteget?*

– *Beteget igen. Ha valaki kíváncsi lesz a tanácsomra, készséggel, örömmel segítek. De nem akarok az a szánalmas, öreg professzor lenni, aki mögött összesomosolyognak a tanártársak, a kollégák, a páciensek is. Úgyhogy erre nagyon tudatosan készülök. Valahogy úgy képzelem el, ahogy annak idején az általam rendkívül nagyra tartott Romhányi György professzor végigvitte. Amikor odaért a korbán, elköszönt, és soha többé nem ment be a saját intézetébe. Ahol mellesleg az egész életét töltötte. Az is érdekes, ahogy elbúcsúzott. A munkatársaitól hallottam, hogy kiment az ajtón, aztán váratlanul megfordult. Megemelte a kalapját, és annyit mondott: Isten áldja magukat! Többé nem fordult vissza.*

– *Most mégis azt kérem, hogy mi egy kicsit kanyarodjunk vissza. Ön ott áll a nádasban, a viatorlás mellett, hatévesen, na jó, tíz, és még fogalma sincs, hogy mi lesz önből, ha nagy lesz.*

– *Nem egészen. Minekutána orvos családban születtem, már akkor evidenciának tűnt, hogy én is orvos legyek, mégpedig fogorvos. Ugye, édesapámnak ott volt a jól felszerelt rendelője, a magánpraxisa, nyilván szerette volna, ha idővel átveszem. Mindezzel együtt, azt kell mondjam, és ezt megerősítheti hőn szeretett gimnáziumi osztályfőnököm, Rajczy Péter is, diákként nagy tróger voltam. Nem számítottam rossz tanulónak, de emiensenek sem. Az egyetem vonatkozásában viszont ez már nem volt egészen így. Igaz, egyszer kirúgtak, de...*

– *...ó, azért ezen ne lépjük túl ilyen nagyvonalúan! Hogy történt mindez? Egy szót sem fedeztem föl erről az életrajzaiban...*

– *Belekeveredtem valamibe, amit akkoriban államellenes izgatásnak hívtak, és átmenetileg lehetetlenné tették, hogy folytathassam a tanulmányaimat. A városban elég nagy visszhangja volt az esetnek, sokan, ma is élő barátaim érintettek voltak a dologban, így neveket nem említenék, de jó néhányunkat kiakolbólitottak, és ez nem csak az akkori orvosi egyetemistákra volt igaz. Hazafi aláírással született az a levél, amely a rendőrség figyelmét fölhívta különös veszélyességünkre. Engem a szövettan gyakorlatról vittek el, például. Érdekes módon azonban a kázus nem került az úgynevezett ügyészségi szakba, megrekedt a nyomozatinál. Egy év után mehettem is a suliba. De attól kezdve eszem ágába sem jutott, hogy valaha is állást kaphatnék Pécsen.*

Szigorló koromban történt, hogy olvastam valahol egy kis cikkekset egy rotterdami nemzetközi hajózási konferenciáról. Ahol is az a döntés született, hogy minden tízezer tonnánál nagyobb hajón orvost kell alkalmazni. Elrohantam Budapestre, a Vigadó térre, a MAHART-központba, és megkerestem a személyzeti főosztályt vezető elvtársnőt. Közöltem vele, hogy hajóorvos akarok lenni. Fölkészülni a feladatra, hosszú éveken át így dolgozni, közben könyvet írni a tapasztalatokról satöbbi, s kinevelni az utánam jövő generációt. Halálosan komolyan gondoltam, és magamban meg is álmodtam a magyar hajóorvoslás felépítését, beindítását, fejlődését. Az elvtársnő roppantul örült, én meg hazatértem megnyugodva, és befejeztem az egyetemet. Hanem végzés után ismét jelentkeztem a Vigadó téren, mondták, milyen ragyogó hogy megérkeztem, indulhatok is mindjárt a csepeli szabad kikötőbe, üzemorvosnak. Hohó, mondtam, álljunk csak meg, nem erről volt szó, én hajóorvos szeretnék lenni! Az elvtársnő mondta, hogy érti, de mindenki így kezdi. Nem akarom hosszasan ragozni, összeszólalkoztunk, és az én fényesen induló hajóorvosi pályafutásom ott rögtön véget is ért.

– *Így került, mondjuk, Hamburg helyett, Szekszárdra.*

– *A Balatonon véletlenül összefutottam egy ismerőssel, aki beajánlott a Szekszár-*

di Kórházba, aneszteziológusnak. Itt, a műtőben ismertem meg Kelemen főorvos urat. Kelemen Endre az életemet meghatározó nagy találkozások egyike volt. Ma is ő az ottani big-band és jazz-kvartett vezetője, fantasztikus zongorista, és talán az egyik valaha élt letehetősebb magyar sebész. Nála kezdtem tehát sebészkedni, ott végeztem az első műtéteket is.

– *A szimpátián kívül miért épp a sebészetet választotta?*

– A kötelező gyakorlataimat az egyetem alatt a kettes számú Sebészeti Klinikán töltöttem, Kiss Tibor professzor úrnál. Tudni kell róla, hogy jó humorú, vagány fickó volt, nagyon tetszett a stílusa. És meg tudta szeretetni a szakmát. Tehát szívesen figyelgettem a sebészetet Szekszárdon, tanulgattam, igyekeztem ellesni a fogásokat, amikor jött a következő véletlen. Szabadnapon voltam Pécsen, és meglátogattam egy ismerősömet, aki az említett kettes klinikán feküdt. Épp nagyvizitkor értem oda, jött velem szemben a slepp. Félrehúzódtam. Az élen haladó Kiss Tibor azonban kiszúrt, *szevasz öregem, mi van veled*, megszólított. Beszélgetni kezdtünk, röviden elmeséltem az egyetem óta eltelt egy-két év történetét, majd így zártam a mondókámat: *apropó, professzor úr, nincs valami jó kis állás érrefelé? Várj meg, vizit után találkozunk a szobámban* – így felelt. Megvártam, és ekkor följárlott egy lehetőséget. Igen ám, de az egyetemi pártbizottság jóváhagyása is kellett a beosztáshoz. Ott viszont, megbízhatatlanságomra hivatkozva, áthúzták a kérelmemet. Kiss azonban kiállt mellettem. Elment a pártbizottság ülésére, és addig-addig beszélt, hogy keresztülverte a fölvételemet. Az érsebészeti munkacsoportba kerültem.

– *A kívülálló számára innen már egyenesnek tűnik az út.*

– Nagyjából az is volt. Kiss Tibor ragyogó manualitású sebész volt, mindent meg lehetett tanulni mellette. Iszonyatos műtéti számot értem el, már fiatalon. A régió összes érbeteg megfordult valamiképpen a kezem alatt. Na, ekkoriban – tulajdonképpen megint egy véletlen folytán – futottunk össze Mátrai Árpád barátommal, aki évfolyamtársam volt az egyetemen. Elmondta, hogy a vér folyási tulajdonságait akarja vizsgálni. De hát a vér az erekben folyik, beszéljünk csak erről egy kicsit! Az a beszélgetés délutántól hajnalig tartott, és tudatosan vizsgálni kezdtük a területet. Nagyon érdekes és a klinikumban nagyon új dolognak számított ez akkor. A vér ugyanis úgynevezett nem-newtoni folyadék, és furcsa áramlási tulajdonságokkal bír. A dolog oda vezetett, hogy nyertem egy ösztöndíjat, kutatási támogatást a Tudománypolitikai Bizottságnál. Ebből az összegből igyekeztünk kidolgozni egy kutatólaborot. Mindenképpen viszkozimétert akartunk készíteni. Eszméletlen ötletek jöttek elő, egyik hasznavehetőbb volt, mint a másik. Sok munkával, újabb közreműködők bevonásával mégis így született meg az a berendezés, amely a mai magyar piac száz százalékát lefedi.

– *Mi a műszer gyakorlati haszna?*

– A tudomány számára régóta ismert, hogy érbetegnek nem szabad értágító gyógyszer adni. Az elmeszesedett szakaszon ugyanis szinte kopog a méz, és nem tágul föl soha. De a még viszonylag normális erek föltágulnak. Tehát az addig is jó vérellátású területek még jobb ellátást kapnak, a rosszaké pedig tovább romlik. Viszont, gondoljon arra, egyáltalán nem mindegy, hogy egy szűkült csőben milyen sűrű folyadék áramlik. Méz, olaj vagy például víz. Ezért fontos tehát ismernünk a vér folyási tulajdonságait. Ma nincs is a piacon olyan keringésjavító gyógyszer, amelyet a gyártók ne azzal akarnának eladni, hogy a viszkozitást csökkenti. Ez persze sokszor nem igaz, mert elavult, húszéves készítményekre is ráírják, de reklámnak jó.

– *Ebből született a kandidátusi értekezése is, ha jól tudom.*

– Igen, és azért is örültem, mert volt és van kézzelfogható haszna. Mi tettük napi gyakorlattá az érbetegyeknél a vérviszkozitációs-mérést. Vagyis, amit a nyolcvanas évek közepén kutattunk, ma a klinikum számára evidencia.

– *Ha jól érzem, rengeteg munkája fekszik benne.*

– A sebész nem kis napi terhelése mellett hoztam össze mindezt. Zajlott a betegfelvétellel, jöttek a műtétek, szakrendelések, vezettük az adminisztrációt satöbbi, délután, este és éjjel pedig kerestem a megoldásokat a laborban. Nagyon sokszor előfordult, hogy hajnali kettőtől-háromig bent voltam, hazajöttem, lezuhanyoztam, és már indultam is vissza. Persze, hozzá kell tenni, még nőtlen voltam akkor. Figyelem néha a fiatal kollégáimat. Délután háromkor már lesik az órát, mert sietnek haza a családjukhoz. Megértem őket, persze, de ezt a szakmát nehéz órával mérni. Azt kell mondanom, szerencsém volt, csak negyvenkét évesen nősültem meg. Addig szabadon rendelkeztem az időmmel. Ami nem azt jelenti, hogy azóta négykor otthon ülök. Elég sokat vagyok távol, és a teljesítményhez nagyon fontos a biztos, megértő háttér, amit az otthon, a család jelent.

– *Az egyik önről szóló méltatásban találkoztam egy megállapítással: Kollár Lajos rengeteget tett az érsebészetben a minimál invazív technikák meghonosításáért. Segítsen ezt magyarra fordítani!*

– Ismét Kiss Tiborra kell hivatkoznom. A zsenialitását mutatja, hogy közel hetvenévesen megcsinálta hazánk első laparaszko-pos epeműtétjét. Ugye, ez az a beavatkozás, amihez csak egy kis nyílásra van szükség, s nem egy jókora vágásra a hasfalon. Fölgyorsultak az események, és az a lehetőség, hogy a legkisebb külső behatolással dolgozzunk, az érsebészetet sem hagyta érintetlenül. Úttörők voltunk Kiss professzorral abban, hogy hazánkban elsőként megszereztünk egy olyan műszert, amellyel, nagyon leegyszerűsítve, látni lehetett az érpályán belül. Később, egész pontosan 1995. október 3-án, Magyarországon elsőként, beültettem a nyaki verőérbe egy fémhálót, ami segítette tartósan nyitva tartani a beteg érpályát. Ezt a műtéti eljárást ma százasaival gyakorolják radiológusok, érsebészek. Sok más példát is mondhatnék még, amelyekben igyekeztünk élen járni, új műtéti eljárásokat meghonosítani vagy bevezetni. Sajnos szükség is van rá. Az érbetegség nálunk az első helyen szerepel a halálozási okok között. A lakosság több mint tíz százaléka szenved ettől a bajtól. Nincs fejlett szűrőhálózat, ezért a betegek nagy része abban az állapotban jelentkezik, amikor már elhalt szövetekről, ujjakról, rosszabb esetekben végtagokról kell beszélnünk.

– *Mit kéne tennünk, hogyan kéne élnünk, hogy ne így legyen?*

– Az érbetegség alapvetően veleszületett hajlam. De azt sem lehet mondani, hogy ó, a nagypapám százéves koráig bagózott, mégsem volt semmi baja! Több dologra kell odafigyelni ugyanis. Egy: a nagypapa génállománya valószínűleg nagyon jó volt. Kettő: a nagypapa hiába szenvedett végig két világháborút, mégis olyan korban élt, amikor nem érte annyi információ és stressz, mint ami a mai generációkat éri. Három: a nagypapa mozgott. Mert kénytelen volt. Nem autóval járt mindenhová, és még sorolhatnám. A géneken nem tudunk változtatni, csak a rizikófaktorokat tudjuk csökkenteni. Azzal, hogy nem dohányzunk, például. Sajnos, mire valaki előrehalad a korban, és kiderül róla, hogy genetikailag hajlamos az érbetegségekre, addigra már átcigarettaztá az ifjúságát, és többnyire megvan a baj. A húszéves fiatalembernek hiába mondom, hogy nem kéne rágyújtani, mert gond lehet belőle, a szervezete még jól kompenzál, tehát legfeljebb kinevet – magam is ezt tettem volna, ha valaki rám szól, ugyanis én is dohányoztam.

A mozgáshiányt, a rossz táplálkozási szokásokat hoznám még ide. Ezeken kellene változtatnunk a megelőzés érdekében. Persze, óvatosnak kell lennünk. Arra a valós tudományos eredményre, hogy bizonyos vérsíroknak, a koleszterinnek komoly szerepe lehet a keringési betegségekben, az amerikai élelmiszeripar tíz év óta hihetetlen üzletet alapoz. Előállították a szintetikus, teljesen egészségtelen hitványságokat. Az egyik amerikai tejföl például vízből, hintőporból és zselatinból áll. Mellette a polcon ott a koleszterinmentes tojás. Kérdem én, mi a búbánat van benne, ugyanis, kis túlzással, a tojás maga a koleszterin!

– *Jut eszembe! Igaz a hír, amit újabban hallok, hogy nem ártana egy-két tojást elfogyasztanunk naponta?*

– Igaz, bizony! Egy csomó aminosavat, esszenciális anyagot tartalmaz, amelyre a szervezetnek – persze mértékkel – igenis szüksége van. Általánosságban elmondható tehát, hogy együnk normálisan, túlzások nélkül.

– *A beszélgetés során többször is kiderült, hogy professzor úr életében a véletleneknek jelentős szerep jutott. Mi az a véletlen, amire titkon még vágyana?*

– Csak a fatális véletlen műve lehet, de nagyon szeretném meglátni, ahogy a magyar egészségügy kikerül a hullámvölgyből. De legyünk reálisak: az én életemben ez már nem következik be. Most maradunk le. Az orvostudomány rengeteget fejlődött az elmúlt öt évben, elsősorban az új technikák bevezetésével. A magyar egészségügy ezeket a technikákat pénz híján nem tudja követni. És hiába a jó színvonalú képzés, a hazai orvosok kreativitása, a kialakuló szakadék kezd lassan áthidalhatatlanná válni.

Mellesleg szólva: a véletlent föl kell ismerni, reagálni kell rá, és lehetőleg ki kell használni. Amikor hajózol, és az addigitól eltérő, más oldalról jön valami fuvallat, azonnal be kell fogni, hasznosítani, és menni vele jó irányba. A gyors és pontos reflexió rendkívül fontos mindenben.

– *Végezetül kérdem: volt-e olyan véletlen, ami elkerülte, és utólag már sajnálja?*

– Nem volt a véletlen műve, de tény: sokkal korábban kellett volna megtanulni nagyon jó szinten angolul. Segített volna a nemzetközi kapcsolattartásban. De azt hiszem, ahogy megy előre az idő, ez már egyre kevésbé izgat. Az viszont foglalkoztat, hogy sekélyesedő, stílustalan világunkban sikerüljön a jövő orvosnemzedékének valami irányt, zsinórmértéket mutatni, ami a jelenlegi mély völgyből kivezeti őket. Hogy a gyógyítást ne üzletnek és ne kenyérkereseti lehetőségnek tekintsék, hanem a szó legnemesebb értelmében hivatásnak. Ha így gondolkodnak, megismerhetik azt a semmihez sem hasonlítható érzést, amit a beteg ember őszinte szeretete, hálája jelent.

ÍRÁSRA VAGYOK ÍTÉLVE

Franz-Olivier Giesbert beszélgetése*

2004. október 9-én elhunyt Jacques Derrida. Franz-Olivier Giesbertnek megadatott, hogy röviddel halála előtt interjút készítsen ezzel a hatalmas filozófussal.

Az újságírás mindenhová elvezet, ez igaz, és mindenekelőtt a nagy személyiségekhez, lehetővé téve számunkra, hogy találkozzunk velük. Nem csekély öröömre szolgált, hogy gyakran beszélgethettem Jacques Derridával. A nagy filozófus archetípusa, egyszerű és dologos. Főképp felforgató. Kétségtelenül azért, mert akadémiaellenes, olyannyira, hogy becsmérlői, nagyrészt franciák, a hermetikus gondolkodók közé próbálják besorolni. Pedig nagyon jól írt, művészi, poetiko-filozofikus prózában, ahol a közbevetett mondatok és a kitérők között a Talmud monoton dallamainak zenéje tör föl.

A múlt szombaton [2004. október 9-én] bekövetkezett halála óta a franciák többé már nem feledhetik, hogy Jacques Derrida a legtöbbit kommentált és fordított kortárs filozófus. Bár képes volna fölfedezni őt ez az ország, ahol annyira kevésbé bizonyult prófétának. Időről időre találkoztunk, hogy mindenféléről beszéljünk. Egyik alkalommal rögzítettem beszélgetésünket, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen, egyfajta általános bevezető a munkásságáról, hogy jobban megismerhessék. 2004. június 29-én együtt ebédeltünk, utoljára, elvittem neki az átíratot, hogy kijavíthassa. Soha nem kaptam vissza. El volt foglalva a betegségével, a konferenciáival, kiadás előtti szövegeinek átolvasásával. Úgy tesszük közzé szövegét, ahogy van, anélkül, hogy módosított volna rajta, a Történelem számára –

Franz-Olivier Giesbert: – *Őn a legtöbbet olvasott, a legtöbbet idézett, a legtöbbet kommentált kortárs filozófus...*

Jacques Derrida: – *(Mosolyogva).* Ne tévesszen össze ezzel az alakkal.

– *Azt akarja mondani, hogy nem vállalja?*

– Vállalom, de ez nem én vagyok. Amikor írok vagy nyilvánosan beszélek, mindig ott van egy másik én, aki megfigyel és elemez. Innen ered néha egy bizonyos nyugtalanság. Nem panaszkodni akarok. Azt mondogatom magamnak, hogy valószínűleg megtettem azt, ami ahhoz kellett, hogy ez az alak legyek. De hogy folytatni tudjam a munkát és a gondolkodást, folyton meg kell szabadulnom tőle.

– *Azért utazik olyan sokat, hogy megszökjön előle?*

– Szükségem van az utazásra, hogy megértsem, mi történik a világban. De azt is tudom, hogy ha Franciaországban maradnék, megfulladnék.

– *Miért?*

– Leegyszerűsítve, úgy tűnik nekem, hogy a francia kulturális és filozófiai élet, néhány kivétel ellenére, nagyon reduktív és provinciális. Nagyon negatív is, név szerint velem szemben.

– *A külföldiek imádják Önt, a franciák utálják. Miért?*

– *(Csend).* Ezt próbálom megérteni.

– *Nincs bizonyos féltékenység a francia kollégái részéről?*

* Forrás: *Le Point*, 14/10/04, No. 1674, p. 106. Köszönöm Bacsó Bélának, hogy felhívta a figyelmet az interjúra. *(A ford.)*

– Klasszikus és visszatérő jelenség. A filozófusokat legtöbbször inkább külföldön olvassák, mint saját országukban.

– *Őn sem sokat tesz ennek érdekében. Elégge hermetikus például.*

– Ha hermetikus lennék, akkor ez még inkább igaz lenne a japán és az angol fordítósokra. Márpedig ott nagyon is olvasott vagyok. Nem fogadom el a hermetizmus vádját, ez rosszhiszemű kibúvó.

– *Hogyan lett Jacques Derrida Jacques Derrida? Honnan az Ön filozófiai hivatása?*

– Algériában nőttem fel, olyan családban, ahol nem voltak könyvek. Az iskolában fedeztem fel magamnak először Rousseau és Nietzsche, majd Gide és Valéry szövegeit. Kezdetben nem tettem különbséget a filozófia és az irodalom között. Mindenekelőtt arra vágytam, hogy regényeket vagy verseket írjak, és tanárként akartam megkeresni a kenyeremet. Algériában az érettségire előkészítő tanulmányok idején fordultam a filozófia felé. Ugyanakkor az irodalom továbbra is épp annyira érdekelt. Ezért vádolnak oly gyakran azzal, hogy keverem a két műfajt. Ősrégi probléma.

– *Mindig honvágya van Algéria után?*

– Igen, természetesen. Minden, ami ott történik, nagyon mélyen érint.

– *Miért azon a ponton sebzett Algéria, amit arab boldogtalanságnak lehetne nevezni?*

– Az algériai tragédia nagyrészt a gyarmatosítással magyarázható. Amikor az ország elhatározta, hogy emancipálódik, a modern európai nemzetállamot tekintette modellnek, az iszlamosítással tetézve mindezt. Egyszóval archaizmus. Innen a regresszió, ami nem sokára bekövetkezett, és ami gazdasági, ideológiai és vallási téren egyaránt jellemző volt.

– *Algériai franciaként Ön a függetlenség híve volt?*

– Megértettem az algériaiak törekvéseit, ugyanakkor szerettem volna, ha találnak egy olyan típusú politikai megoldást, ami lehetővé tette volna a francia algériaiaknak, hogy ott maradjanak.

– *Hiányzott egy algériai Mandela!*

– Mandela mindenütt hiányzik, minden kontinensen. Még inkább, hogy ma Dél-Afrikában sem mennek valami jól a dolgok.

– *1949-ben Ön elhagyja Algériát, hogy Párizsban, a Louis-le-Grand liceumban folytassa előkészítő tanulmányait. Hogyan élte át ezt a korszakot?*

– Algírból, a fehér városból Párizsba, a fekete városba érkeztem, mivel Malraux akkor még nem járt itt, hogy letisztítsa a homlokzatokat. Életemben először voltam internátusban, és rabnak éreztem magam. Tizenkilenc éves voltam, és úgy sírtam, mint egy kisgyerek.

– *Kik voltak azok a filozófusok, akik a leginkább meghatározták gondolkodásának alakulását?*

– Az előkészítő idején Kierkegaard, Heidegger, Husserl voltak rám sokszerű hatással, mindaz, amit akkoriban az egzisztencializmus fenomenológiájának neveztek.

– *Voltak modelljei?*

– Csodáltam Sartre-ot, és naivan arról álmodtam, hogy mint ő, olyan filozófus leszek, aki regényeket ír. Korábban Gide volt rám nagy hatással, akit úgy olvastam, mint egy őrült, a *Ingóványoktól a Meztelenig*. Számomra nem regényíró volt, hanem moralista, aki elmondta nekünk, hogyan kell élni. Alapjában véve a filozófia mindig ez volt számomra: etika és életmód keresése.

– *Az az érzése, hogy a filozófia Platón és Arisztotelész óta valójában fejlődött?*

– A filozófia eredete Platón. Azóta csak átalakult Kanttal vagy Hegellel. Azt azonban nem mondhatjuk, hogy fejlődött. Felhalmozásról, tökéstítésről, megvalósulásról kellene inkább beszélni. Még ha Descartes el is akarta törölni Arisztotelészt, nagyon jól tudjuk, hogy ő sem a nulláról indult, sőt örököse neki.

– *Apóriák című szövegében Ön azt magyarázza, hogy a filozófia apóriák halmaza, és a legjobb, amit tehetünk, az ellentmondásoknak való ellenállás...*

– Nem az ellenállás, hanem az elszenvedés. Nem állunk ellen az apóriáknak. Túlságosan erősek.

– *Tehát Ön nagyon szenved?*

– *(Nevetés).* Szenvedéssel töltöm az időmet. Nem vagyok mazochista, de szüntelenül összeférhetetlen parancsok közé szorulok. Például ami ezt a beszélgetést illeti, egyrészt azt mondom magamnak, hogy kötelességem beszélgetni, másrészt arra gondolok, hogy nem lehet pár szóval elintézni ezeket a fontos témákat: ez felelőtlenség. Hát igen, meg kell találni a legkevésbé bűnös kompromisszumot. Tehát tárgyalok saját magammal.

– *Mi lehet ma a filozófia helye a társadalomban?*

– Platón megkísérelte a filozófiai törvényt Szirakúza kis önkényuralkodója fölé helyezni. Sajnálatos kudarc volt. Az antikvitás óta minden filozófus többé vagy kevésbé, de arról álmodik, hogy a herceg árnyék-tanácsadója legyen. Véget kell vetni ennek a kísérésnek. Ezzel szemben én inkább hiszek a politika és a filozófia közötti szövetségben. Az európai kérdésekben vagy a nemzetközi jog megváltoztatásával kapcsolatban például a politikusok gyakran hivatkoznak a filozófusokra, és igazuk van. A politikai filozófiai. A jogi szintén. A dekonstrukció segít abban, hogy jobban átgondoljuk ezeket a kérdéseket.

– *Ön az a filozófus, aki kitalálta a dekonstrukció eszméjét. Nem ez sikerének a titka?*

– Bárhová menjek is, legyen az Közel-Kelet, Kína, Japán vagy az Egyesült Államok, a dekonstrukciónak valóban nagy a visszhangja. Kétségtelenül szükségünk van rá, hogy jobban megértsük azt a világot, amelyben élünk.

– *Ön hogyan határozná meg a dekonstrukciót?*

– Először is, valami olyasmit kell elemezni, ami konstruált. Tehát nem természetes. Lehet az egy kultúra, egy intézmény, egy irodalmi szöveg, az értékek vagy fogalmak értelmezésének rendszere. Egyszóval *constructum*. Dekonstruálni nem annyi, mint rombolni. Nem negatív fellépés, hanem egy konstruált struktúra genealógiai elemzése, melyet rétegekre akarunk bontani.

– *A dekonstrukciót illetően az emberiség nem Jacques Derridára várt, hogy csinálja...*

– Tulajdonképpen mindig is működött, anélkül hogy tudomásunk lett volna róla. Amióta például van esemény, a dekonstrukció ott van a levegőben. Az esemény nem tervezhető. Meglep, nyugtalanít, zavarba hoz. Az esemény a dekonstrukció.

– *Nem lehet azt mondani, hogy a dekonstrukció a kritikai szellem modern változata?*

– Igen, biztosan. A dekonstrukció ugyanakkor magát a kritika eszméjét is támadja. Nincs semmi kifogásom a kritikával szemben, sőt azt gondolom, hogy a lehető legmesszebb menően ösztönözni kell, de mindig van egy pillanat, amikor megkérdem magamtól, honnan is jön. Röviden, a dekonstrukció nem redukálható a kritikára. Nem negatív, hanem az állító igen gondolata, a nagy nietzschei tradícióban.

– *Amikor eldönti, hogy valamit dekonstruál, miként halad?*

– Először is, a másikkal kell fordulni. Felismerni. Megérteni, amennyiben szövegről van szó. Amikor dekonstruálok, mindig azt kérdezem magamtól, mi adja az általam tanulmányozott szöveg, személy vagy nemzet egyediségét és egységességét. Ezért van az, hogy a dekonstrukció mindenekelőtt a tisztelet és a szeretet gesztusa.

– *A dekonstrukció filozófusaként nem kísérti a szórszálhasogatás?*

– Nem értem, miért vetik a szememre, hogy bonyolultabbá teszem a dolgokat. Mintha a dolgok egyszerűek lennének! Inkább azt hiszem, hogy túlságosan is egyszerűsítetek, amikor a másikkal, Önről, rólam, egy kultúráról, egy nyelvről vagy egy intézményről van szó.

– *Ezért nem szeret nyilvánosan beszélni...*

– Igen. Még írás közben is attól félek, hogy túlságosan leegyszerűsítetek mindent. De amikor beszélek, ez még annál is rosszabb.

– *Konferenciákon mindig olvassa a szövegeit?*

– Igen, mindig. Amikor tanítok, akkor is.

– *Azt hiszi, hogy csak az íráson keresztül lehet átadni a gondolatokat?*

– Írás nélkül nem tudnék gondolkodni, még akkor sem, ha gyakran megeskik, hogy

gyaloglás vagy vezetés közben gondolkodom. Ha meg akarom szervezni a diskurzusomat, akkor írásra vagyok ítélve.

– Azok pártján áll, akik úgy gondolják, hogy az írás veszélyben van manapság?

– Igen, a könyvet az olvasás más formái veszélyeztetik. A könyvhöz libidinálisan, szenzuálisan kapcsolódok. Megengedi a szigort, a jövő-menést, de nem ellenzem más médiumok vagy hordozók fejlesztésének szükségességét sem, mint amilyen a számítógép, a web, hordozható számítógépek, az e-mail, amelyek kiterjesztik a kommunikáció mezejét.

– Már régóta érdeklődik az iránt, amit Ön „teletechnológiának” nevez...

– Ez így van, de a „tele” struktúrája az emberrel egyidős. Az írás maga is „tele”, amint Rousseau megjegyzi, mivel a távolba kommunikál. A „tele” új dimenziója azt teszi lehetővé számunkra, hogy bárhol és azonnal kommunikáljunk.

– Nyugtalanítja társadalmaink felgyorsult medialisációja?

– A kulturális egyneművé válás és a többé-kevésbé benne rejtett egyeduralom nyugtalanít. De ugyanakkor üdvözlöm azt, hogy a világméretűvé válás következtében a nagyon zárt társadalmak is kezdenek manapság megnyílni és emancipálódni. Nem lehetünk ez ellen.

– A világméretűvé váló jelenségek között ott van a megbánás. Ön, aki sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel, hogyan magyarázza ezt?

– Mindenekelőtt azzal, hogy a világ színpadán megjelenik a jog egy új fogalma: az emberiség elleni büntetés. Aztán azzal, amit a világ kereszténnyé válásának kellene nevezni.

– Mindenki azt mondja, hogy a világ keresztényietlenné válik!

– Épp ellenkezőleg! Még akkor is, ha úgy tűnik, a kereszténység visszaszorulóban van a hivatások számát, az intézmények látogatottságát illetően, nézőpontja mindenütt érvényesül, még olyan országokban is, amelyek soha nem kerültek a hatása alá. Ez az európai jogi beszédmód, mely egyre inkább uralkodóvá válik, az ábrahám kultúra hordozója, azaz zsidó, muzulmán, de mindenekelőtt keresztény, mivel a megbocsátás mindenekelőtt keresztény fogalom. Amikor egy japán miniszter bocsánatot kér, keresztényként beszél. Nagyon világos, hogy manapság a diplomácia, a geopolitika, az emberbarátság vagy a nemzetközi jog keresztény ihletésű.

– Ezt akkor mondja, amikor az egyház inkább céltábla, mint hivatkozási alap!

– Luther óta mindenki tudja, hogy a kereszténység képes asszimilálni a keresztényelkenességet. Luther azt hangoztatta, hogy destrukción dolgozik, Heidegger is átvette ezt az eszmét, de valójában dekonstrukcióról volt szó.

– Hogyan magyarázza azt, hogy a mindent-megbánás időszakában egy annyira keresztény ország, mint az Amerikai Egyesült Államok, nagy tömegben végzi ki a halálraítélteit, ráadásul jó lelkiismerettel?

– Az egyház soha nem ítélte el a halálbüntetést. Franciaországban igen, 1978-ban, egy püspöki nyilatkozatban. A Vatikán mindig tartózkodott attól, hogy formálisan megtegye ezt. Történetileg mindig is mellette volt.

– Hol helyezkedik el az állatok jogaival kapcsolatos nagy filozófiai vitában?

– Változóban van az embernek az állathoz való viszonya, de nem hiszem, hogy ez a jog hatására történhet. Aki jogot mond, kötelességet mond, és nem tudom elképzelni az állatokat, amint saját kötelességeikre figyelnek...

– Ön vegetáriánus?

– A szó szoros értelmében nem. Még akkor is, ha tendencia, hogy egyre kevesebb húst együnk, mint például én, szimbolikusan legalábbis ezt tesszük.

– Mit akar ezzel mondani?

– A másikkal való viszonyunk mindig kannibáli. A vágy is, a beszéd is. De amit a szárnyasokkal, szarvasmarhákkal vagy a disznókkal teszünk, a tenyésztés során és a vágóhídon, számomra teljességgel tisztátalannak tűnik. A középkorban az állatokat perben ítélték el, a disznókat nyilvános téren végezték ki, a legyeket pedig kiközösítették. Ma az állatokat elítélésük nélkül ölik meg. Theodor Adorno azt mondja, hogy a megvetés,

amellyel a filozófusok az állatokról beszélnek, magának a fasizmusnak a lényege. Az ő szemében az állatok elleni inzultusok épp olyan természetűek, mint a materialisták, a zsidók vagy a nők elleni inzultusok.

– *Valahol azt írja, hogy nem lehet filozófiát művelni pszichoanalízis nélkül. De lehet-e filozófiát művelni vallások nélkül?*

– Természetesen nem! Nem vagyok vallásos, semmilyen vallást nem gyakorlok, de komolyan veszem a hit jelenségeit.

– *Mindig hisz az Istenben, vagy csak időszakosan...*

– Valószínűleg van bennem egy gyermek, aki továbbra is hisz Istenben. De ez nem a felnőtt filozófus esete.

– *Soha nem szokott imádkozni?*

– De igen! A magam módján. Mindig. Minden esetben, nagyon gyakran. De természetesen se templomba, se zsinagógába nem megyek imádkozni.

– *Imádságok ezek vagy költemények?*

– Mondjuk azt, hogy inkább idiómák, amelyek nem felelnek meg a már bevett rítusoknak...

– *...és amelyek valaki Magasságoshoz szólnak?*

– Nem, amelyek keresnek valakit, akihez szóljanak. Nem szemérmesség kérdése, de nehezemre esik erről többet mondani.

– *Zsidónak tartja magát?*

– Egy ilyen kérdésre még nehezebb néhány mondatban válaszolni. Zsidónak születtem, egy olyan családban, amely tisztelte a rítusokat, beleértve a körülmetélést is, de mély zsidó kultúra nélkül. Tulajdonképpen zsidónak tartom magam, és egyáltalán nem tartom zsidónak magam. Még akkor is, ha utazási vágyamnak köszönhetően, aminek semmi köze sincs a zsidóságomhoz, jól illene rám a bolygó zsidó szerepe, szeretem a gyökereimet: Algériát vagy a francia nyelvet. Nagyon egynyelvű vagyok, nagyon frankofón.

– *Kiket csodál manapság?*

– Szeretek csodálni. Azt mondhatom, hogy mindenkit csodálok, akiről beszélek a szövegeimben, még akkor is, ha dekonstruktív szövegekről van szó.

– *Neveket!*

– Hélène Cixous például. Nagy író. De szeretném csodálni a politikai személyiségeket is, ez azonban nagyon nehezemre esik.

– *Van néhány kivétel...*

– Igen, természetesen. Mandela. De Gaulle, különösen. Még amikor a hatvanas években antigaullista voltam is, elbűvölt ez a személyiség, aki össze tudott házasítani mindent, a víziót és a számítást, az idealizmust és az empirizmust. Ügyes és agyafúrt lévén, mint minden jó politikus, mindenki fölé emelkedett a maga nagy eszméivel, sajtótájékoztatóinak verbális leleményességével és színházi előadóképességével.

– *És Mitterand?*

– Többször is találkoztam vele. Hatással volt rám. Még akkor is, ha egy kicsit korlátozt nézeteket vallott az irodalomról és a filozófiáról, olvasott ember volt. Szerettem volna csodálni.

– *Mindig távol tartja magát a politikától?*

– Soha nem tudtam volna ezt a mesterséget űzni. Minden alkalommal, amikor közel kerültem a miniszterekhez, legyen az Fabius, Chevènement vagy Lang a nyolcvanas években, arra a megállapításra jutottam, hogy senki sem oly kevésbé szabad, mint ezek az emberek. Hatalmas gépezet által kézben tartott „rabszolgák”, akik félelmükben reszketnek láthatatlan uraik előtt.

KOSOK

A félbeszakítatlan párbeszéd: két végtelen között, a költemény¹

(részlet)

3

Tudjuk-e majd olvasni, lesz-e erőnk, hogy megkíséreljünk felelni rá vagy felelősséget vállalni érte, hogy lefordítsuk a határozott névelők (hímnem, nőnem vagy semleges nem) vagy még inkább a személyes névmások (*ich, er, dich*) [*én, ő, téged*]² egymásra következősét vagy helyettesítését, melyek miközben legalább annyira megnevezik az élőket mint a holtakat, az élőlényeket, az embereket vagy az isteneket, bölcsen skandálják ezt a költeményt? Így zárul:

Die Welt ist fort, ich muss dich tragen.

Még egyszer újraolvasom, ezt kellene tenni vég nélkül. Most ezeket a személyes névmásokat húzom alá, hogy mintegy azt sugalljam, e költemény *Anspruch*-ja [*igénye*] Gadamer Celanról írt könyvét is szólítja: *Wer bin ich und wer bist du?* [*Ki vagyok én, és ki vagy te?*]³ Mintha venném a bátorságot, hogy szerényen belecsúsztassak egy utóiratot. Minden versszak fölött, az Önök szeme láttára és füle hallatára, valamiképp más-más személyes névmás öröködik: *sich, ich, er* [*magát, én, ő*] a három versszakban, *ich* és *dich* [*én, téged*] az utolsó verssorban. Ez utóbbi mond valamit a hordozásról (*tragen*), amit megkísérlünk elgondolni. Kiteszi magát annak, hogy egy olyan költemény valamennyi értelmének terhére hordozza, melyről sebtében azt hinnénk, hogy csak azért van itt, hogy e sort előkészítse vagy illusztrálja. Az utolsó sor pedig a fehér csend mélységes tartama által leválik a költeményről és elkülönül tőle mint különvált aforizma, egy más idő szentenciája vagy verdiktje, egy érzékelhető félbeszakítás után, mely minden másnál hosszabb, és arra csábít, hogy telítsük, sőt virtuális beszéddel, jelentésekkel vagy vég nélküli elmélkedésekkel túlterheljük:

GROSSE, GLÜHENDE WÖLBUNG
mit dem sich
hinaus- und hinweg-

¹ Részletek Jacques Derrida *Béliers, Le dialogue ininterrompu: entre deux infinis, le poème* című könyvéből (Paris, Galilée, 2003. 43-80.). A szöveg a Hans-Georg Gadamer emlékére 1993. február 5-én, Heidelbergben rendezett konferencián hangzott el. (*A ford.*)

² A továbbiakban a főszövegben szögletes zárójelben, dőlt betűvel jelzem Celan verseinek, verscímeinek, versrészleteinek magyar fordítását, továbbá a szövegben idézett német és angol szavak, címek, szövegrészek általam javasolt nyersfordítását. Derrida lefordíthatatlan nyelvjátékaira a főszövegben szintén szögletes zárójelben vagy lábjegyzetben utalok. (*A ford.*)

³ Hans-Georg Gadamer: „Ki vagyok én, és ki vagy te? (Kommentár Paul Celan verseinek *Atemkristall* című ciklusához) – Részletek”, Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrud, Sári László (szerk.), Budapest, Osiris, 2002. 255–261., ford. Sándorfi Edina. (*A ford.*)

*wühlenden Schwarzgestirn-Schwarm:
der verkieselten Stirn eines Widders
brenn ich dies Bild ein, zwischen
die Hörner, darin,
im Gesang der Windungen, das
Mark der geronnenen
Herzmeere schwillt.*

*Wo-
gegen
rennt er nicht an?*

Die Welt ist fort, ich muss dich tragen.⁴

*NAGY, PARÁZSLÓ BOLTOZATBAN
feketecsillag-raj
fúrja magát
kifelé, el:*

*egy kos kovakő-homloka
beégetem a képet, a szarvak
között, bennük,
a csavarulatok énekében, a
megalvadt szívtenger
velője duzzad.*

*Mi
ellen
nem szegül?*

Oda a világ, vinnelek kell.

(Csordás Gábor fordítása)

Csak segélykiáltást halljanak abban, amit most vakmerően megkockáztatok előadni.⁵ Semmiben sem vagyok biztos, még akkor sem, ha abban biztos vagyok, de semmi hasznot nem húzok belőle, hogy senkinek nincs joga bármiben is biztosnak lenni. A garantált olvasat bizonyossága lenne itt a legelső ostobaság vagy a legnagyobb áruulás. Számomra e költemény egyedi tapasztalat helye marad. A kiszámítható és a kiszámíthatatlan szövetségére lép benne, nem csak egy másik nyelvén, hanem egy olyan másik idegen nyelvén, aki a jövőt, éppúgy, mint a múltat, ellenjegyzésre adja nekem (micsoda félelmetes jelen): az olvashatatlan többé nem áll szemben az olvashatóval. Miközben olvashatatlan marad, ugyanabban a korpuszban kiválasztja és titkosítja [*il secrète et met au secret*] a végtelen olvasat lehetőségeit.

⁴ Paul Celan: *Atemwende*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1967. 93.

⁵ Mindez kétségkívül azon a szemináriumon kezdődött, amit erről a költeményről tartottam pár hónappal ezelőtt a New York-i egyetemen. Ez adott alkalmat a barátaimmal, Avital Ronell-lel és Werner Hamacherrel folytatott eszmecsere is, akiknek ezúttal is köszönetet mondok.

Bevallom, mint egy lehetséges vétket, hogy a költemény felfedezése során elbűvölt olvasatom hirtelen áttért az utolsó sorra. Mohón kisajátítottak tehát azok a hipotézisek, amelyeket később elmondok Önöknek, számos jelentés mint megannyi jelenet, színrevitel és lehetséges világ, mint megannyi megszólítás, ahol az *én* és a *te* az égvilágon bárkire és bármire vonatkozhat, kezdve a költővel, a költeménnyel vagy címzettjünkkel, az irodalom történetében vagy az életben, a költemény világa és az élet világa között, sőt túl a világon, mely nincs többé. Először is megpróbálom lefordítani ezt az utolsó sort. Nyelvtani jelen ideje többet hordoz magában egyetlen időnél: *Die Welt ist fort*: a világ már véget ért, a világ elhagyott minket, a világ nincs többé, a világ távol van, a világ eltűnt, a világ eltűnt a szemünk elől, a világ látókörön kívül van, a világ elment, isten veled világ, a világ elhunyt stb.

De milyen világ? Mi a világ? És előbb vagy utóbb: mi ez a világ *itt*? Megannyi elkerülhetetlen kérdés, a maga teljes gazdagságában. Természetesen visszatérek majd ezekre az első lépésekre, és az *ich muss dich tragen* (énnekem kell hordoznom téged) részre is, amely látszólag könnyebben fordítható, de éppoly nehezen értelmezhető.

Nem fogom itt kibontani az elméleti vagy módszertani magatartás előírásait, nem lesz rá időm, és máshol már kísérletet tettem rá. Semmit sem fogok mondani közvetlenül arról az áthághatatlan, de mindig visszaélészerűen áthágot határról, amely *egy-részt* elengedhetetlenül formális megközelítés, *másrészt* a disszeminális írás-olvasás között van. Az előbbi legalább annyira tematikus, politematikus, figyelmes megközelítés – mint amilyennek minden hermeneutikának lennie kell – az értelem explicit vagy implicit redőjéhez, a kétértelműségekhez, a túlhatározottságokhoz, a retorikához, a szerző szándékolt jelentéséhez, a költő és a nyelv stb. idiomatikus erőforrásaihoz való formális viszonyában. Az utóbbi pedig, miközben arra törekszik, hogy mindezt számba vegye, számoljon vele, és tiszteletben tartsa szükségességét, a maradék vagy a redukálhatatlan többlet felé sodródik [*se porte*]. E maradék többlete a hermeneutikában kivonja magát minden összeszedődés alól. Ez a hermeneutika, ez teszi szükségessé és lehetségessé is, amint itt lehetségessé teszi, többek között, egy ilyen aláírón és minden meghatározott olvasón túl, a költői életmű nyomát, ennek elhagyását és túlélését. E maradék nélkül nem lenne maga az *Anspruch*, a parancs, a megszólítás, sőt a kihívás sem, mely az egész költeményben énekel vagy éneklésre késztet, amit Celannal együtt, egy másik költemény címe vagy kezdő szava alapján így nevezhetnénk – *Atemwende, Singbarer Rest*. [*Lélegzetváltás, Énekelhető maradék.*]

Bizonyára mindent meg kell tennünk azért, hogy megtudjuk, mi ennek a költeménynek a meghatározható értelme, amely így zárul vagy íródik alá: *Die Welt ist fort, ich muss dich tragen*. De tételezzük fel, hogy meg tudjuk érteni, és azonosítani tudjuk, amit Celan *mondani akart*, hogy a világban vagy az életben milyen datált eseményről tesz tanúságot, ki nek ajánlja vagy kihez szól a költemény, ki a költemény egészében az *én*, az *ő* és a *te*, ami minden verssorban különböző lehet. Hát még ekkor sem fogjuk kimeríteni ennek a maradéknak a nyomát, magát e maradék maradványát, amely a *mi számunkra* egyszerre teszi olvashatóvá és olvashatatlanná a költeményt. Egyébként ki is ez a „mi”? Mí a helye, attól kezdve, hogy bizonyára szólítják, de hallgat, vagy legalábbis soha nem jelenik meg *mint olyan* ebben a költeményben, amely mindig és csak az *én-t*, *te-t* és *ő-t* nevezi meg. *Sibboletje* kiteszi magát nekünk és kitér előlünk, vár ránk, pontosabban mi várunk még ott magunkra, ahol *Niemand / zeugt für den / Zeugen*. [*Senki / nem tanúskodik / a tanúért*].⁶

Egy szakadék szélén, egy talán végtelen idejű szünet fehére után az utolsó sóhaj, a költemény lélegzetvétele: *Die Welt ist fort, ich muss dich tragen*, kétségkívül olyan sor, mely

⁶ Paul Celan: *Aschenglorie, Atemwende*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1967. 29. n. 1.

úgy tűnik, szétvált [*disjoint*]. De ugyanakkor Celan által, a mű által, amit örökül hagyott ránk, és amelynek a nyilvános térben megköti a formáját, illeszkedett [*ajointé*] és egyesült [*conjoint*] is, így hát ez a leválasztott sor máshol is előfordulhatna anélkül, hogy elveszítene értelmének erőforrásait, és más olvasatokat szólítana meg. E sóhaj lélegzete az *Atemwende* [*Lélegzetváltás*] esetében bizonyára a hordozó [*support*] (Gadamer talán azt mondaná, és talán túlságosan is gyorsan, hogy a költemény témája [*sujet*]), de a maga hangjegyvonaláiban [*portée*], annak zenéjében, amit hordoz [*porte*], már alá is festett, támogatt is azáltal, és fújja is az, ami megelőzi, bejelenti és létrehozza.

Márpedig, hogy a legbiztosabbal és a legegyszerűbbel kezdjük, a *tizenhárom plusz egy* verssor formális szerkezete, figyeljünk fel erre, tudós választásnak tűnik. Csak négy vonást emelnék ki kompozíciója zenekari architektúrájából:

1. Nyelvtanilag mindegyik ige ragozása *jelen* idejű. Minden úgy történik, mintha a beszéd soha nem szakítana a jelen jelenlétével, még akkor sem, ha ez a nyelvtani megjelenés, erre mindjárt visszatérek, nagyon is heterogén időbeliséget rejt, melyet ténylegesen felhasznál.

2. E jelenek között, de négy időben, az írásjelek használata nagyon is látható módon és elrendezésében láthatóan differenciáltan skandálja a költeményt: a) *kettős pont* az első versszak után (ezek közül a második ennél fogva úgy jelenik meg mint egyfajta implicit „azt jelenti” utáni magyarázat vagy fordítás); b) *egy pont* a második versszak után; éppen lezár egy bemutatást; c) egy *kérdőjel* a harmadik versszak harmadik sora után: a költemény egyetlen kérdése; d) végül *egy utolsó pont*, a szentencia után, az *Anspruch Spruchja*, a szentencia, a megállás, az utolsó felszólítás, a mondás [*dire*] és a diktálás [*dict*], sőt a költemény verdiktje [*verdict*], ami a *veridictumra*, a *Dichtung* [*költemény*] igazságára emlékeztet.

3. Ha az igék nyelvtani ideje és az írásjelek használata után a személyek és személyes névmások váltakozását elemezzük, megállapíthatjuk, hogy a kezdeti „*sich*” és a végső „*dich*” között az „*er*” az „*ich*” után következik (*brenn ich [...] Wo-/gegen /rennt er nicht?*) egy kérdező-negatív fordulatban, amely az egész költeményre olyan csavart illeszt, azt is mondhatnám, görcsös fájdalmat, mely előre rajta hagyja kínzó jelét az utolsó sor aláírásán.

4. Végezetül, hogy kijelentéseik és megnyilatkozásaik idejében elemezzük őket, a grammatikai jelenek mindegyike nemcsak különböző jelenekre utal, hanem mindegyik esetben gyökeresen heterogén időbeliségre, egymással összemérhetetlen kronologikus naptárakra és menetrendekre, melyek egymáshoz képest redukálhatatlanul időszerűtlenek maradnak. Tehát lefordíthatatlanok. Aránytalanok. Egyikről a másikra analógia nélkül lefordíthatatlanok. Másként mondva, csak *megkísérelni* lehet az egyikről a másikra történő fordítást. Kétségtelenül ez teszi, ez írja, ez írja alá magát ezt a költeményt, ez parancsol neki. Úgy jön létre, hogy ekként fordítsák – egészen a lélegzetvesztésig futtatva a fordítás „végtelen folyamatát”, amelyről beszélni fogok, ha mondhatom ezt franciául, *tout à l'heure* [*azonnal*]. Mi történik e négy szétvált és összeillesztett, szét-összeillesztett írásukhoz hangolt *időbeliség* között?

1. Először is, ige nélkül, egy *táblakép* (kép vagy festmény) néma és csendes jelenléte:

GROSSE, GLÜHENDE WÖLBUNG
mit dem sich
hinaus- und hinweg-
wühlenden Schwarzugestirn-Schwarm:

2. Aztán egy *cselekvés*: az egyes szám első személy performatív jelene:

der verkieselten Stirn eines Widders
brenn ich dies Bild ein, zwischen

*die Hörner, darin,
im Gesang der Windungen, das
Mark der geronnenen
Herzmeere schwillt.*

A táblakép után, a táblakép mélyén, de azért is, hogy leírja vagy megmagyarázza azt a cselekvést, melynek mintegy színházi díszlete, a kettőspont után, a cselekvés úgy jelenik meg mint egy narratív szekvencia tartama.

3. A táblakép és a cselekvés után, a díszlet és egyfajta performatív elbeszélés után, minden a kérdőjel által jelzett negatív kérdésben áll meg:

*Wo-
gegen
rennt er nicht an?*

4. Végezetül, tetteve legalábbis a közvetlen választ egy negatív, nyugtalan kérdésre, a rémület és csodálat között azzal szemben, ami nagyon is *unheimlich*nek tűnik, íme, a felelősség jelene, a másik hordozásának, a *te* hordozásodnak a kötelessége és ígérete közötti szentencia, a világ végének peremén a verdikt igazsága:

Die Welt ist fort, ich muss dich tragen.

Lehetne folytatni ennek a formális elrendezésnek az elemzését, és hogy csak egy példát vegyünk a megannyi lehetséges közül, közelítsünk ahhoz a jelenséghez, melyet a betűk hangfelvételének nevezhetnénk. A betűket mormolják, súgják, lihegik, sóhajtvák, sípolják: az *sch*-ek – (*zwischen*), a *schwa*- és *schwi*- (*Schwarzgestirn*, *Schwarm*, *zwischen*, *schwillt*) – között a *w*-ket (*Wölbung*, *Weg*, *wühlenden*, *Welt*), de még határozottabban a *wi*-ket (*Widders*, *Windungen*, *schwillt*).

Ez a formális elemzés nagyon messzire mehet. Mennie is kell. De kevésbé tűnik kockázatosnak. A kiszámítható bizonyosság és az eldönthető nyilvánvalóságok rendjébe tartozik. Nem így áll a helyzet a költemény *Anspruch*jára adandó hermeneutikai válasz esetében, és az olvasó vagy ellen-jegyző belső dialógusában. Ez a felelet, ez a felelősség a végtelenségig haladhat, félbeszakítás nélkül, értelemről értelemre, igazságról igazságra halad, csak a költemény betűi vagy formális elrendezése szab neki kiszámítható törvényt. Noha ugyanaz a törvény felügyeli, örökre alárendelt neki, éppannyira felelős az általam disszeminálisnak nevezett tapasztalat, magán a hermeneutikai mozzanaton, magán a hermeneutikán keresztül, egy félbeszakítás, egy cezúra vagy ellipszis, egy bevágás próbáját hajtja végre és vállalja magára. Egy ilyen hasíték nem tartozik sem az értelemhez, sem a jelenséghez, sem az igazsághoz, de lehetővé teszi őket maradványaikban, jelzi a költeményben egy seb hiátusát, melynek soha nem zárulnak össze ajkai. Ezek az ajkak olyan beszélő száj körül rajzolódnak ki, mely még akkor is, amikor hallgat, feltétel nélkül a másikat szólítja, olyan vendégszeretet nyelvén, melyet nem is lehet meghatározni. Mivel ezek az ajkak soha többé nem illeszkednek, mivel az egybekelt felek egyesítése többé nem egy telíthető kontextusban nyer bizonyosságot, a folyamat bizonyára mindig végtelen marad, de ezúttal nem folytonosan. Másként mondva, véges és végtelen. Talán itt van az, hogy a költemény csak a világ eltávolításában üdvözli vagy áldja, hordozza (*trägt*) a másikat, akarom mondani, „téged”, egyszerre, mint ahogy a gyászt viselik [*on porte*] és a gyereket hordozzák [*on porte*], a foganástól a vajúdásig, a világra hozatalig. A vajúdásban. Ez a költemény a „te” és az „én”, aki „hozzád” fordul, de a egészen máshoz is.

Most próbáljunk meg hűségesek lenni, amennyire csak lehetséges, a hermeneutikai igényhez magához, de ehhez az egyedi mássághoz is, mely magával ragadja magán kívül, magában magán túl. Kezdjük el szerényen e költemény konstellációjának olvasását, mely bizonyos konstelláció költeménye is, az égen lévő, azaz föld fölötti, sőt a világon túli csillagok konfigurációja. Ha ez a konstelláció soha nem áll is össze, az első versszaktól kezdődően úgy látszik, ígéri, vagy legalábbis bejelenti azt, amit én táblaképnek neveztem el. A ragyogó, sugárzó, szikrázó, parázsló ég boltozata (*Grosse, Glühende Wölbung*) állati élettől elevenedik meg. A fekete csillagokkal teleszórt csillagraj a vers lendületét egy sajátosan *planetáris bolyongás* gyors, sürgető, siettető mozgásába ragadja magával. A görög szó rajta hagyja nyomát, a bolyongásnak van planetáris küldetése. *πλανήτης* azt jelenti, „bolygó”, „nomád”, és ezt mondják néha egyszerűen az elkóborolt állatokról is. *πλανητικός* azt jelenti, instabil, féktelen, mozgalmas, előreláthatatlan, szabálytalan. *πλάvos*, mondják a bolygójárára, de egy diskurzus, egy írás beszédmódjában, tehát egy költeményben megjelenő digresszióra is. Vajon ez a konstelláció csak a csillagraj miatt tűnik megelevenedettnek, sőt állatinak? Nem, ez azért is lehetséges, mert a költeményben nemsokára feltűnik egy kos (*Widder*): áldozati állat, fagerenda, faltörő kos, mely betöri a kaput vagy nekírt a várkastély falának (*Mauerbrecher*), a kos ugyanakkor csillagjegyet is jelöl (március 21). A *zodiakós (zódion, a zóon* kicsinyítő formája, az állat) olvashatóvá teszi az órát (az elliptikus pályán megjelenő fény alapján) és a dátumot. Születéskor a csillagok együttállását mutatja a horoszkóp.⁷ Amint a neve is jelzi, a *horoszkópkészítés az órát látatja*, miközben egy létező sorsát jelenti be. Így egy égbolt naptárrá válásánál segítünk, melynek táblaképe magának a versnek az alapját képezi. Egy befejezhetetlen elmélkedés ellipszise, azon, amit Heidegger datálhatóságnak (*Datierbarkeit*) nevezett. Ebben a naptárban mindig meg lehet keresni, meg is lehet találni, vagy soha nem lehet megtalálni, azon az úton, melyet a *Schibboleth pour Paul Celan*-ban⁸ megmutattam, minden titkos dátumot (évfordulók, egyedi és rejtjelezett események visszatérése, születés, halál stb). Nem tudjuk itt azt tenni, amit tennünk kellene, azaz Celan teljes életművének visszhangkamrájában hallgatni meg ezt a költeményt, azon keresztül, amit újra felfedezve örökölt, témái, trópusai, szótágjai mindegyike által, melyeket néha egyetlen költeményben talál ki, párosít össze. Ez egészen a betűk szintjéig mehet. Hogy a megannyi példa közül pusztán egyre szorítokozzam, az égbolton lévő állatövi jegyek a horoszkóp más konstellációit is emlékezetünkbe idézik vagy bejelentik. Így a *Die Niemandrose [Senkirózsája]* kötetben, az „Und mit dem Buch aus Tarussa” [És könyvvel Tarussából] költemény (a *Cvetajevától kölcsönzött mottó után: „Minden költő Zsidó”*) nyitánya – *A kutya csillagképétől („Vom/ Sternbild des Hundes”)*. Ez alkalommal a csillag fényes (*vom/ Hellstern darin ...*). Talán egy sárga csillag (az én sárgajegyem, az én vakfoltom, az én zsidójegyem, *mein Judenfleck*, mondja Celan egy másik verse).⁹ A gettó nincs messze. Az Orion övének három csillagára tett megjegyzés után (*drei Gürtelsternen Orions*) Celan még megnevezi az „ég térképét” (*auf der Himmelskarte*). A „*Hüttenfenster*”-ben [*Kunyhóablak*], íme, miként lakoznék az ember a költőben, ha minden költő zsidó lenne:

⁷ Derrida rájátszik a francia *montre* különböző jelentéseire, igeként „mutat”, „tanít”, stb., főnévként „óra”, „csalóka látszat” stb. (*A ford.*)

⁸ Paris, Galilée, 1986. *passim*. A „datálhatósághoz”, különösen a Heidegger-utalásra vonatkozóan lásd a 33. oldalon lévő megjegyzést.

⁹ „*Eine Gauner- und Ganovenweise Gesungen zu Paris*
empres Pontoise
von Paul Celan
aus Czernowitz bei Sadagora” (*Die Niemandrose*, op. cit. p. 46–47.)

... geht zu Ghetto und Eden, pflückt
das Sternbild zusammen, das er,
der Mensch, zum Wohnen braucht, hier,
unter Menschen ...

[...menjete a gettóhoz és az Édenhez, szedjétek
a csillagképet össze, melyre neki,
az embernek, a lakáshoz van szüksége, itt,
az emberek között...]

A kettőspont után, mintegy a cselekvés elbeszélése érdekében, mely az állatoktól nyüzsgő égbolt alapján vagy még inkább alatt bontakozik ki, íme, a leghosszabb, a hatrosros trófa. Többhangúságának megfejtése órákat és éveket igényelne. Többek között a Bibliát és a Celan-korpuszt is elejétől végéig kellene idézni. A kos kovakő-homloka első sorban az égbolt fekete konstellációjára emlékeztet (*Stirn, Schwartzgestirn*), de ugyanakkor a megkövesedés motívumára is, melyre az imént volt is példánk (*versteinerten Segen*), és melynek látványos előfordulását követni lehetne Celan életművében.

Mi ez a kép, mi ez a táblakép (*Bild*), melyet „én” sütök rá, írok rá és írok alá tűzzel (*brenn ich dies Bild ein*) ennek a titokzatos kosnak (mert a *Widder*-nek ez is lehet egy jelentése, egy szfinx-kos, amelynek üzenetét még meg kell fejteni) a homlokára, a szarvai közé? Természetesen ez a beírás mindig lehet magának a költeménynek az alakzata vagy formája (*Bild*), mely *mondva* hozza létre valamiként auto-deiktikus vagy performatív módon aláírását vagy titkos pecsétjét, bélyegét. Az énekre, sőt a fordulatokra és a trópusokra vagy a versszakok csavarodásaira (*im Gesang der Windungen*) történő utalás nem teheti meg, hogy ne mondjon valamit magáról a költeményről is általában, különösen erről a költeményről itt. Egyetlen önmagába zárt öncél sincs bizonyosan ebben a hipotézisben, de anélkül, hogy valaha is megfeledeznénk erről, nem fogunk itt sokáig időzni. A többször is említett, leginkább állati élet és az utolsó sort (*Die Welt ist fort, ich muss dich tragen*) kísértő halál vagy gyász között, a kos, a szarvai és az égés kétségtelenül az Ószövetség egyik áldozati jelenetét idézik emlékezetünkbe és elevenítik fel. Több mint égő áldozatot. [*Plus d'un holocauste*]. A kos helyettesítését. Égést. Izsák megköltözését (*Teremtés*, 22). Miután másodszor is kimondta, „Itt vagyok”, miután az Isten által küldött angyal elveszi az Izsákra emelt kést, Ábrahám visszafordul, és a bozótban egy szarvainál fogva fennakadt kost pillant meg. Égőáldozatként mutatja be a fia helyett. Az Isten megígéri, hogy megáldja és megsokasítja utódait, mint az ég csillagait, talán épp az első versszakban levőket. Borzalmas sárga csillagokká is válhatnak ezek, egészen a költemény belsejéig. Aztán ott van, túl a fiatal bikán, egy kos, Mózeshez szólva, Áron két fiának halála után Isten megparancsolja, hogy égőáldozatul mutassák be az Izrael fiainak tisztátalanságért, engedetlenségéért és minden bűneiért végzett engesztelés hatalmas jelenetében (*Lévíták*, 16). A kost gyakran áldozták fel más alkalmakra is (békeáldozat, engesztelés, bocsánatkérés stb.). Megannyi kőbe vésett ábrázolása maradt fenn. Oly gyakran láthatóak a kos mintegy magukra csavarodott szarvai, talán éppen az állat kovakő-homlokán (*der verkieselten Stirn eines Widders*). Az Ószövetség teljes kultúráján keresztül a kos szarvai válnak azzá a hang-

---

„Egy csibész és csavargónóta
énekli a Zadagora melletti Csernovicból
való Paul Celan
a Pontoise melletti Párizsból”

(„Senkirózsája”, *Paul Celan versei*, Budapest, Enigma, 1996. 114–115. ford. Marno János.) *Makula*, a folt neve (sárga a szemfenéken), nagyon jól őrzi a jegynek ezt a többletjelentését, mely kiemeli a makulátlant, a bemocskoltat, a vádlottat, a nézés eredeti bűnét.

szerré, melynek zenéje kitartja a lélegzetet és hordozza a hangot. A pontozott énekre, akár egy mondatra hasonlító dallamban, az ég felé emelkedik a *sófár* szólítása, mely az égő áldozatokra emlékeztet, és a világ minden zsidójának az emlékeztetésében visszhangot kelt. A kibontakozó öröm éneke elválaszthatatlan az átmenetet biztosító látható formától: a szarv testének idegenszerű spiráljaitól, fordulásaitól, elfordulásaitól, csavarodásaitól és kicsavarodásaitól. Az *Im Gesang der Windungen* talán éppen erre a lélegzőmódra, nem merem azt mondani, hogy *Atemwendére*, utal. A legismertebb, de nem az egyetlen szertartás a naptár első napján, a zsidó újév napján, ismétlődik, amikor a világ minden zsinagógájában felolvassák Izsák megkötözésének történetét (*Teremtés*, 22). A sófár jelenti be a jom kippur végét is. Ennél fogva a világ minden zsidója számára összekapcsolódik a hitvallással, az engeszteléssel, az elfogadott vagy elutasított bocsánatkéréssel. Másokkal vagy magával szemben. A két dátum között, az újév napja és az engesztelés napja között az Isten írása képes egyik órától a másikra az élet könyvében egyeseket hordozni, másokat pedig egyáltalán nem. Tehát valamennyi zsidó a mindenség peremén érzi magát, az élet és a halál között, mintegy az újjászületés és a vég között, a világ és a világ vége, azaz a másik vagy saját maga gyászos megsemmisülése között.

Mi történik e második versszak írásjel-használata után? A költemény első pontjára zárul ez a versszak, egy költő első személyben elrendelt cselekvésének vagy áldozati műveletének dramaturgiája után, aki egyazon gesztussal nyomja rá és égeti bele a képét (*brenn ich dies Bild*). Az első pont után, íme, a kérdés, a költemény egyetlen kérdőjele: *Wo-/gegen/rennt er nicht an?* Ha az alliteráció az áldozat erőszakosságára emlékeztet (*das Mark der geronnenen Herzmeere schwillt*), a kos támadása vagy nekirontása az állat mozgását éppen olyan jól leírhatja, mint a fagerendáét vagy a fatörzset. Rohanásuk, nyomulásuk, nekirontásuk a főt, az elsőt rohamra vagy védekezésre, az ellenfél védekezéseinek megingatására sarkallja. Háború van, a kos, a hús-vér vagy a faltörő kos, a földön vagy az égen lévő kos támadásra lendül. Rátör, hogy leverje az ellenfelét. Ez egy *támadás* (*In / to what / does he not charge? [Minek/nem/ támad neki?]*), hogy Michael Hamburger találó fordítását idézzük itt). Ez *támadás – charge* – a francia és az angol nyelv közötti kétértelműség több lehetőségét is ad itt – nemde vádaskodás vagy megfizetendő ár (*charge* angolul), tehát egy adósság törlesztése vagy egy bűn kiengesztelése is? A kos nem támadja-e meg az ellenfelet, minden bűnök áldozati engesztelőjét, mint egy falat? Márpedig a kérdés formája, amint fentebb megjegyeztük, kérdő: minek ellen *nem* szegül? *Nem* támad? Megteheti, hogy támadjon vagy bosszút álljon, hadat üzenhet vagy válaszolhat az áldozatra, szembefordítva tiltakozását. Felháborodott értetlenségének kitörése a világon semmit és senkit nem kímél. A világon senki nem ártatlan, maga a világ sem. Elképzeljük Ábrahám és Áron kosának dühét, minden égő áldozat kosainak végtelen lázadását. De jelképesen minden bűnbak, minden helyettesítő erőszakos fellázadását is. Miért engem? Balsorsuk, ellenfelük mindenütt ott lesz. Tiltakozásának homloka vetné be a kost az áldozattal, az emberrel, az Istennel szemben. Véget akarna vetni végre közös világuknak. A kos támadni fog mindent és mindenkit, minden irányban, mint-ha a szenvedés megvakítaná. A *Wo-/gegen/rennt er nicht an?* versszak ritmusa jól skandálja az öklelések zökkenésszerű mozgását. Amikor emlékeztünkbe idézzük, hogy Áron a fiatal bikákat a kos feláldozásával társította, az állat utolsó, halála előtti nekirontására gondolunk. A torreádor szintén az áldozatot bemutató papra hasonlít.

Megannyi hipotézis, természetesen, és bizonytalanság. Mindez örökre magának az olvasásnak az eleme marad. „Végtelen folyamata.” A cezúra, a hiátus, az ellipszis, megannyi félbeszakítás, mely egyszerre megnyit és bezár. Örökre feltartóztatja a költemény megközelítését kriptáinak küszöbén (közülük egy, de csak egyetlenegy, egyedi és titkos tapasztalatra utal, teljesen másra, melynek a konstellációja csak a költő vagy egyesek tanúsága számára hozzáférhető). A megszakítások disszeminatív és telíthetetlen módon

meg is nyílnak az előreláthatatlan konstellációk, megannyi csillag előtt, melyek közül néhány talán még emlékeztet azokra az utódokra, melyekről Jahve azt mondja Ábrahám-nak az áldozatbemutatás félbeszakítása után, hogy megsokasítja őket, mint az ég csillaga-it: a hagyott nyomok elhagyása, ez is a költemény adománya minden olvasó és minden ellenjegyző számára, akik, mindig *a működő nyom, a nyom mint mű* törvénye szerint, teljesen más olvasat vagy ellen-olvasat felé sodródnak vagy sodortatják magukat. Ez itt össze-mérhetetlen írás is lenne, néha az egyik nyelvről a másikra történő fordítás mélységes kockázatával.

Ami érvényes így azokra a sorokra, melyeket idéztünk, *a fortiori* éppúgy ne lenne érvényes az utolsó sorra is? *Die Welt ist fort, ich muss dich tragen*, íme a szentencia, melyre, Celan úgy döntött (milyen döntés és honnan diktálták ezt neki?), mint talán eszkatologikus aláírásra, az utolsó szót bízva. A magunk részéről csak a leginkább kiemelt félbeszakítás után tudjuk kimondani. A költemény leghosszabb félbeszakítása után. Hosszú ideig vissza kell tartanunk a lélegzetünket, újra levegőt kell vennünk, egészen más lélegzet (ami olyan, mint egy másik fordulat, forradalom, lélegzetváltás, *Atemwende*) mély lélegzetvétélét, hogy sóhajtsuk vagy leheljük: *Die Welt ist fort, ich muss dich tragen*. Talán ez itt, de soha nem lehet tudni, és senki nem képes dönteni ebben, egy lehetséges válasz a kérdésre: *Wo- / gegen / rennt er nicht an?*

A szentencia teljesen egyedül áll. Egy vonalon tartja, tartja fenn, hordozza magát. Két szakadék között. Elszigetelten, szigetlakóvá téve, elválasztva, mint egy aforizma, kétség-telenül valami lényegi dolgot mond az abszolút magányosságot illetően. Amikor nincs többé a világ, amikor meglehet, hogy nincs többé *itt, hanem ott van*, amikor nincs többé közel, amikor többé nincs *itt (da)*, hanem *ott (fort)* van, amikor többé már *ott sincs (da)*, hanem messzire ment (*fort*), talán végtelenül megközelíthetetlen, akkor kell énnekem hordoznom *téged*, egyes-egyedül *téged*, egyedül magamban *téged*, és egyedül magamon.

Hacsak nem fordul meg az énnekem „kell” (*ich muss*) [*je dois*] döntő fontosságú tengelye körül a mondatok és a két ige (*sein* és *tragen*) rendje, a *ha, tehát* következménye: *ha (ott, ahol) veled szemben szükséges vagy kötelező, ha (ott, ahol) énnekem kell, nekem, hordoznom téged, téged, nahát, akkor, a világ eltűnni igyekszik, nincs többé ott vagy itt, die Welt ist fort*. Attól kezdve, hogy nekem kötelességem, abban a pillanatban, amikor *neked* el vagyok kötelezve, amikor én *tartozom [je dois]*, amikor *neked* tartozom, *magamnak* tartozom azzal, hogy hordozlak *téged*, attól kezdve, hogy beszéllek *téged*, és felelős vagyok veled szemben és éretted, semmilyen világ lényegileg nem lehet többé ott. Semmilyen világ nem tud többé fenntartani minket, közvetítőként, talajként, földként, megalapozásként vagy alibiként szolgálni. Talán csak egy ég mélységes magassága létezik. Egyedül vagyok a világon ott, ahol nincs többé világ. Vagy még inkább: egyedül vagyok a világban attól kezdve, hogy tartozom *neked*, hogy te függsz tőlem, hogy hordoznom és vállalnom kell, négy szemközt, szemtől szemben, harmadik, közvetítő vagy közbenjáró nélkül, földi vagy világi terület nélkül, azt a felelősséget, melyre felelnem kell előtted, érted. Egyedül vagyok veled, egyedül *neked* egyedül, egyedül vagyunk: ez a kijelentés elkötelezettség is. A költemény mind-egyik főszereplője virtuális aláíró vagy ellen-jegyző, akár megnevezetnek, akár nem: *ich, er, du*, a kos, Ábrahám, Izsák, Áron, utódaik végtelen sora, maga az Isten, mindegyik a másik abszolút egyediségéhez fordul, amikor a világ „*fort*”. Mindegyik főszereplő hallja, amint szólítják, amiként a költemény olvasója és címzettje is, én magam, mi magunk itt, attól kezdve, hogy a költemény, egyetlen túlélőként, ránk bízati megőrzésre, és a magunk részéről hordoznunk kell, minden áron megmenteni, legyen ez akár a világon túl. A költemény még magától beszél, minden bizonytalansággal, de öncél és önelégültség nélkül. Épp ellenkezőleg, halljuk, amint a másik megőrzésére, a mi megőrzésünkre bízva magát, és titokban a másik hordozására adja magát. Hordozni ezt a költeményt annyi, mint hordozására adni magunkat, a másik hordozására adni, a másiknak hordozásra adni.

Nem szeretnék visszaélni a türelmükkel. Hogy ne legyek túlságosan is elviselhetetlen, a magam részéről egy következtetés szimulákruma felé sietek, miközben egy virtuális kártyára teszem fel azt az *öt* átmeneti pontot, melyet leköt egy potenciálisan végtelen útvonal, „végtelen folyamat”, mondta volna Gadamer. Kettő e pontok közül a *tragen* szó körül állítanám meg bennünket minden időkre, a három másik pedig a *Welt* szó után mindörökre.

1. *Tragen*, először. Mit jelent ez az ige? És mit is kellene *tenni* itt, például miközben aláírjuk ezt a költeményt? Az utolsó szentencia, a másik üdvözlése vagy a másiknak szánt küldemény, senki nem fog dönteni teljes bizonyossággal rendeltetéséről. *Dich*, egyrészt jelölhet élő, emberi vagy nem-emberi élőlényt, *jelenlévő* vagy sem, beleértve a költőt, akihez szintén szólhat a költemény egy visszatérő aposztróf által, beleértve az olvasót és ennek a nyomnak általában minden címzettjét. Jelölhet egy *eljövendő* élő is. Az „énnekem kell”-nek (*ich muss*) szükségszerűen a jövő felé kell fordulnia. A gondolkodásban, amiként Kant mondaná, a kezdet felé fordul, afelé, aki jön, aki eljövendő marad, aki felemel vagy felemelkedik az égbe. A föld fölé. *Tragen*, mondják gyakran arra a tapasztalatra is, ami a még megszületendő gyermek *kihordásában* áll. Az anya és a gyermek között, az egyik a másikban és az egyik a másik számára, a magányosoknak ebben az egyedi párosában, egy és két test egymás között megosztott magányában, a világ eltűnik, távol van, szinte kizárt harmadik. Az anya számára, aki a gyermeket hordozza, *Die Welt is fort*.

2. De másrészt, ha a *tragen* a születés nyelvét beszéli, ha egy jelenlévő vagy eljövendő élőlény felé kell fordulnia, a halott, a túlélő vagy ezek kísértete felé is fordulhat, egy olyan tapasztalatban, ami abban áll, hogy a másikat magában hordja, amiként a gyászt és a melankóliát hordozzák.

3. Ettől kezdve a *tragen* e két lehetséges értelme kicseréli különböző lehetőségeit a világ legalább három elgondolásával, a világ elgondolásának három világával, a *fort*, az inkább ott, mint itt, a távol levő, elment, felfüggesztett, semlegesített, hiányzó és megsemmisített lét három módjával. *Die Welt ist fort*, lényegi és állandó igazság maradhat, de egyetlenegyszer, egyedien, egy történetben is megeshet, és ezt az előfordulást egy elbeszélésbe helyezve, mint eseményt, rábíznák valakire. A költemény jelene (*Die Welt ist fort*) nem engedi meg a két hipotézis közötti választást. Ugyanígy „a világ” jelölheti a létezők teljességét és „mindenki más”, „mindenkit” (*alle Welt*), az emberek vagy az élők világát.

Három nagy tulajdonnevet kell említenem itt, legalábbis az algebrai gazdaságosság szerint, melyek diskurzusát a költemény küldeménye egyszerre erősíti meg és tagadja, *jegyzi ellen*, e szó paradox értelmében. Elsőként Freud nevét, a gyászra és a melankóliára tett utalásunk miatt, és hogy kivonjuk az elemzést, legyen bár befejezhetetlen, a tudat, az önmagának és az önmagának való jelenlét, minden egológia rendje alól. Freud szerint a gyász abban áll, hogy magunkban hordozzuk a másikat. Nincs többé világ, vége a világnak a másik halálakor, és én magamba fogadom ezt a világvégét, hordoznom kell a másikat és világát, a világot magamban: az emlékek (*Erinnerung*) introjekciója, interiorizációja, idealizáció. A melankólia elfogadja ennek a gyásznak a kudarcát és patológiáját. De ha hordoznom *kell* (ez maga az etika) a másikat magamban, hogy hűséges legyek hozzá, hogy tiszteltetben tartsam egyedi másságát, akkor egy bizonyos melankóliának tiltakoznia kell a normális gyással szemben. Soha nem kell beletörődnie az idealizáló introjekcióba. Ki kell törnie az ellen, amit Freud nyugodt bizonyossággal mond erről, mintegy megerősítve a normalitás normáját. A „norma” nem más, mint az amnézia jó lelkiismerete. Megengedi, hogy *megfeledezzünk* arról, hogy a másik őrzése magunkban, *mint magunk*, már egyben *felejtés is*. Itt kezdődik a felejtés. *Kell* tehát a melankólia. Ezen a helyen egyfajta patológia fájdalma diktálja a törvényt – és a másinak dedikált költeményt.

4. A világnak ez a visszahúzódása, ez az eltávolodás, amely által a világ egészen a megsemmisülésének lehetőségéig vonul vissza, vajon nem egy transzcendentális fenomenológia legszükségyszerűbb, legkövetkezetesebb, de ugyanakkor legőrültebb tapasztalata-e? Vajon Husserl az *Ideen I.* híres 49. paragrafusában nem azt magyarázza-e el nekünk, a legszigorúbb bizonyítással, hogy az abszolút eglogikus tudathoz való közeledés, a maga legtisztább fenomenológiai értelmében, megköveteli, hogy a transzcendens világ léte egy radikális *epokhéban* legyen felfüggesztve? A világ megsemmisülésének hipotézise sem jogában, sem értelmében nem fenyegetné a fenomenológiai és tiszta egológiai tapasztalat szféráját. Ellenkezőleg, megközelíthetővé tenné számára, fenomenális tisztaságában elgondolkodtatóvá tenné számára. Költeményünk küldeménye meghatárlás nélkül ismétli ezt a fenomenológiai radikalizációt. A világ – és ami marad belőle, vagy még túléli, tudniillik az „én”, a tiszta *ego* számára való értelem – lehetséges megsemmisülésének tapasztalatát egészen saját határáig tolja. Ám e szélsőséges határ eszkatologikus peremén szembetalálja magát a husserli fenomenológia legnyugtalanítóbb próbájával, tudniillik azzal, amit Husserl az „elvek elvének” nevez. A tiszta *ego* ezen abszolút magányában, amikor a világ visszavonult, amikor *Die Welt ist fort*, az *alter ego*, mely az *egóban* konstituálódik, többé nem közelíthető meg egy eredeti és tisztán fenomenológiai szemléletben. Husserlnek a *Karteziánus elmékedésekben* meg kell ezt engednie. Az *alter ego* csak *analógia által, apprezentáció által*, közvetetten, az én belsejében konstituálódik, aki tehát hordozza, ott, ahol nincs többé transzcendens világ. Nekem kell tehát hordoznom, hordoznom *téged*, ott, ahol a világ eltűnik, ez itt az én felelősségem. De nem tudom többé hordozni a másikat, sem *téged*, ha *hordozni* annyit jelent, mint magába zárni, saját eglogikus tudatának szemléletébe. Kisajátítás nélküli hordozásról van szó. Hordozni többé nem annyit jelent, mint „viselkedni”, bevenni, magába foglalni, hanem a másik végtelen kisajátíthatatlansága *felé sodródni (se porter vers)*, találkozni abszolút transzcendenciájával, még magamban is, magamban magamon kívül. És én csak e bennem lévő végtelenül más, kikölkent idegen hordozása óta vagyok, lehetek, *kell* lennem. Hordoznom kell a másikat, és hordoznom *téged*, a másiknak kell hordoznia engem (mivel a *dich* jelölhet engem, vagy jelölheti az aláíró-költőt, akihez ez a diskurzus fordul, szintén visszatérteben), ott is, ahol a világ nincs többé közöttünk vagy a lábunk alatt, hogy biztosítsa a közvetítést vagy megerősítse a megalapozást. Egyedül vagyok a másikkal, egyedül az övé és érte, egyedül a tiéd és érted: világ nélkül. A szakadék közvetlensége, mely a másikkal szemben mindenütt kötelez, ahol az énnekem „kell” – „vinnelek kell” – örökre az „én vagyok”, a „*sum*” és a „*cogito*” fölé kerekedik. A *létezés* előtt én *hordozok*, mielőtt *magam lennék*, *hordozom a másikat*. Hordozlak *téged*, és tartozom ezzel, én neked tartozom ezzel. Maradok *előtte*, adósságban, és a tiéd előtt, te előttem, tartanom kell magam a hordozásodhoz, de nekem kell lennem a te hordozásodnak is. Mindig egyediek és helyettesíthetetlenek, e törvények vagy parancsolatok lefordíthatatlanok egymásra, egyikről a másira, egyik nyelvről a másira, de ebben nem kevésbé egyetemesek. A fordíthatatlant *énnekem kell* lefordítanom, áthelyeznem, átvinnem (*übertragen*) egy másik fordulatban épp ott, ahol fordítva fordíthatatlan marad. A túlra való átmenet erőszakos áldozata: *Übertragen: Übersetzen*.

5. Ez a költemény a világot mondja, a világ eredetét és történetét, a fogalom archeológiáját és eszkatológiáját, magát a világ *fogantatását*. Hogyan *fogant* a világ, hogyan születik, és ezzel egy időben nincs többé, hogyan távolodik el és hagy el minket, hogyan jelenti be magát a vége. A másik tulajdonnév, melyet itt említenem kell, olyasvalaki neve, akivel, azt hiszem, Gadamer mindig elkötelezett belső párbeszéde félbeszakítatlan volt, amiként Celané is, a *Todtนาuberg* cezúrája előtt és után: Heidegger, a világban-benne-lét (*in-der-Welt-sein*) gondolkodója nem csak indítványozta, több alkalommal is, hogy gondolkodjunk el a *kozmosz* és a világ fogalmának vagy a világ kanti értelemben vett „regulatív eszméjének” gene-

alógiáján, legyen az keresztény vagy sem. Nem csak a világ *welten*-jét mondta ki, világivá, azaz világméretűvé válását. Hanem arra is ösztönzött, hogy gondoljuk el az el-távolítást (*Ent-fernung*), mely eltávolítja és el-távolítja a közelit. Idézzük emlékezetünkbe a *tragen* köré összegyűlt szavakat (*Übertragung, Auftrag és Austrag*), melyek az *Identität und Differenz*¹⁰ esetében, nem messze az *Ent-fernung*ra tett utalástól, mely közelítve távolít és el-távolít, nevezik meg a kettő közöttet (*Zwischen*): „*worin Überkommnis und Ankunft zueinander gehalten, auseinander-zueinander getragen sind. Die Differenz von Sein und Seiendem ist als der Unter-schied von Überkommnis und Ankunft der entbergend-bergende Austrag beider. [...] Unterwegs zu dieser denken wir den Austrag von Überkommnis und Ankunft.*” [amiben az ájtövetel és a megérkezés egymáshoz tartott, egymásból-egymáshoz hordott. A lét és létező különbsége olyan, mint az ájtövetel és a megérkezés különbsége, mindkettőjük feltárá-el-rejtő kihordása. [...] Útban e felé gondoljuk el az ájtövetel és a megérkezés kihordását.]

Heidegger főleg aközött kísérelt meg különbséget tenni, ami *weltlos*, ami *weltarm* és ami *weltbildend*. Ez az egyetlen kérdésfelvetés-sor, melyet fel tudok itt tartóztatni. Arról a három „tézis”-csoportról van szó, melyet Heidegger nem sokkal a *Lét és idő* után mutat be egyébként így, a világról, végességről, magányról (*Welt-Endlichkeit-Einsamkeit*) tartott 1929-1930-as szemináriumán: „*der Stein ist weltlos, das Tier ist weltarm, der Mensch ist weltbildend.*” [„a kő világtalan, az állat világszegény, az ember világgépző.”]:¹¹

Semmi nem annyira problematikus számomra, mint ezek a tézisek, olyan megfontolások alapján, melyeket nem tudok itt kibontani.

De mit történik akkor, ha a mi költeményünkben a világ *Fort-sein*-ja a maga saját instanciájában e tézisek vagy kategóriák egyikének sem felel meg? Ha egy egészen más helynél fogva meghaladná azokat? Ha minden lenne, kivéve világtalan (*weltlos*), világszegény (*weltarm*) és világgépző (*weltbildend*)? Nem magának a világnak az elgondolását kellene-e tehát újra-gondolni e *fort* óta, és ezt magát az *ich muss dich tragen* óta?

Íme, a kérdések egyike, melyet, segítségül híva, szerettem volna feltenni Gadamernek egy befejezhetetlen beszélgetés során. Hogy irányt mutasson a gondolkodásban, hogy segítsen bennünket ebben a félelmetes feladatban, azzal kezdtem volna, hogy emlékeztessék rá, mennyire szükségünk van a másakra, és mennyire szükségünk van még rá, arra, hogy hordozzuk, hogy hordozzon bennünket, ott, ahol ő beszél bennünk, előttünk.

Talán éppen ilyen megfontolásból kellett volna Hölderlin idézésével kezdenem: „*Denn keiner trägt das Leben allein.*” (*Die Titanen*). [Mert senki nem hordozza az életet egyedül. (A titánok)]

ORBÁN JOLÁN fordítása

¹⁰ Neske, Pfullingen, 1957, p. 62-63. *Identité et Différence, Questions I*. Paris, Gallimard, 1968, p. 299. tr. A. Préau.

¹¹ *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt-Endlichkeit-Einsamkeit*, Gesamtausgabe, vol. 29/30. Frankfurt am Main, V. Klostermann, 1983, p. 273. sq.; *Les concepts fondamentaux de la métaphysique. Monde-Finitude-Solitude*, Paris, Gallimard, 1992, p. 263. tr. D. Panis; *A metafizika alapfogalmai. Világ-végesség-magány*. Budapest, Osiris, 2004. 230., ford. Aradi László-Olay Csaba.

LES MOTS HONGROISES DE DERRIDA – DERRIDA MAGYAR SZAVAI

„c'est au poète, suscité par un défi, de traduire!”
„Fordítsa hát kihívás sarkallta költő!”¹ (Mallarmé)

„Halld, mind, pendül, kondul, csendül... (Mihály Babits)” – imígyen harangozza be Derrida a magyar szavakat a *Glas* százhetvenkilencedik oldalán.² A harangot már a száz-tizedik oldalon megkongatja, amikor Saussure-kritikájában Fónagy Ivánra hivatkozik,³ majd a százhetvenedik és a száznyolcvanadik oldal között ismét felerősíti a magyar szavakat is érintő ha(ra)ngjátékot, amikor Babits fordítását és Fónagy kommentárját elemzi.⁴ A Derrida-szövegrész architextusát Mallarmé *Les mots anglais* című szövege adja, alaphangját E. A. Poe *The Bells* című költeménye, alaptételét pedig a fordítás. Derrida számára a fordítás nem pusztán nyelvi, filozófiai vagy költői kérdés, hanem filozófiai és poétikai gyakorlat, a jakobsoni értelemben vett nyelvek közötti (interlinguális), nyelven belüli (intra-linguális) vagy a jelrendszerek közötti (interszemiotikus) fordítás mellett, a fordíthatatlant, a fonetikai, a szintaktikai, a „bábéli performanciát” is feltételezi.⁵ Poe versének francia, magyar, német, olasz fordításait összehasonlítva Derridát a szó szerinti, hang szerinti, ritmus szerinti fordítás, de még inkább az „aktív »fordítás«” foglalkoztatja, az a mód, amiként az egyik szöveg ha(ra)ngjai a másik szövegben megkondulnak.⁶ Ez történik Poe és Mallarmé szövege között, de ez történik a „Mallarmé-»korpusz belsejében« Mallarmé és Mallarmé között”,⁷ amiként ez történik a mindkettőjük ha(ra)ngjait visszhangzó *Glas* lélekharangjának szavában és hangjában is.

A harangok francia hangja

„Van egy kis költeménye [Edgar Allan Poe-nak], a címe *Les Cloches* [A harangok], igazi irodalmi ritkaság, fordítani, azt nem lehet” – írja Baudelaire 1852-ben a *Revue de Paris* március-áprilisi számában *Edgar Allan Poe. Sa vie et ses ouvrages* [Edgar Allan Poe. Élete és munkái] címen megjelent szövegében.⁸

¹ Mallarmé, „Mimusjáték”, J. Derrida, *A disszemináció*, ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Pécs, Jelenkor, 1998. 173.

² Jacques Derrida, *Glas*, Paris, Galilée, 1974.

³ Iván Fónagy, „Motivation et remotivation. Comment se dépasser?”, *Poétique* 11. 415–431.

⁴ Iván Fónagy, „Les bases pulsionnelles de la phonation”, *Revue Française de Psychanalyse*, 1970. 34. 101–135; 1971. 35. 543–591.

⁵ Vö. Jacques Derrida, „Des Tours de Babel (1980)”, *Psyché. Invention de l'autre*, Paris, Galilée, 1987. 203–237. 209. 211. A fordítás kérdésének Derrida-értelmezéséhez ld. még: *Ulysse gramophone. Deux mots pour Joyce*, Galilée, 1987; „Transfert Ex Cathedra: Le langage et les institutions philosophiques”, *Du droit à la philosophie*, Paris, Galilée, 1990. 283–397.

⁶ Jacques Derrida, *Glas*, Paris, Galilée, 1974. 107.

⁷ Jacques Derrida, *Glas*, Paris, Galilée, 1974. 173.

⁸ Ch. Baudelaire, *Oeuvres complètes*, II. Ed. Claude Pichois, NRF. Bibl. De la Pléiade, Paris, Gallimard, 1976. 274.

Mallarmé megkísérli a lehetetlent, lefordítja a szöveget. Ám minden bizonnyal megelőzték, mégpedig Eugène Lefébure, Mallarmé barátja, akivel a Poe iránti rajongásban is osztoztak. Eugène Lefébure fia, Maurice Lefébure de Joigny jóvoltából a *Pléiade* 1945-ös kiadásának szerkesztői, Henri Mondor és G. Jean-Aubry rátaláltak arra a mintegy ötvenoldalas füzetecskére, melynek második oldalán ez áll: *Poésies melées/d'Edgar Allan Poe (traduits pour la première fois par E. Lefébure) [Edgar Allan Poe/Vegyes költemények (fordította elsőként E. Lefébure)]*.⁹ Tehát létezett egy első fordítás, ez lenne a Lefébure-é, és egy második fordítás, ez lenne a Mallarméé. A szerkesztők szerint ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy Mallarmé fordításkötete jóval később, csak 1889-ben jelenik meg. A szövegben nincs utalás arra, hogy Mallarmé ismerte volna az első fordítást. A Lefébure-füzet nem datált, de a szerkesztők arra a következtetésre jutottak az „életkörülmények” és az „írás” elemzése alapján, hogy a fordítások 1864 előttről származnak. Ezt a feltételezést erősíti meg az is, hogy 1862-ből datálódna a Poe-fordítással kapcsolatos első levelek Mallarmé és Lefébure között.¹⁰

Ugyanebben az időszakban Mallarmé több levélben is hangot ad Poe iránti elragadtatásának, Henri Cazalishoz 1864 júliusában írt levelében például ez áll: „Nem is tudod elképzelni, milyen mély benyomást tettek rám azok a versek, amelyeket adtál nekem. Egyedül te, Edgar Poe és Baudelaire vagytok képesek ilyen versekre, amelyek, mint bizonyos női tekintetek, egész gondolat- és érzelmvilágokat foglalnak magukba.”¹¹

A kritika és a *Pléiade* szerkesztői a Mallarmé-fordításkötet megjelenésének körülményeivel, a fordítások és kiadások időpontjainak pontos meghatározásával [1875, 1888 (a holland és japán „luxus” kiadás), 1889], *A holló [Le corbeau]* híres fordításával, a két M – Mallarmé és Manet – közös munkájával foglalkoznak, és kevés szó esik *A harangok [Les cloches]* fordításáról.¹² A szerkesztők a következő magyarázatot fűzik a költemény szövegváltozataihoz: „E költemény lényege (mint Poe esetében mindig) az ismétlődő rímek, a folytonos alliterációk ritmusában van, ez fordíthatatlan és fordíthatatlan marad.”¹³ A szerkesztők figyelmét azonban elkerüli, hogy Mallarmé a rímeket valóban nem fordítja, de a ritmust igen. Az is, hogy a rímet (*runic rhyme*) egyenesen ritmusnak (*rythme runique*) fordítja. Mallarmé „prózában” fordít, amire az 1889-es kiadás a címlapon és a cím alatt külön fel is hívja a figyelmet, ám zárójelben, dőlt betűvel kiemeli, visszaadja az ismétléseket. Ritmizálja a szöveget. Ez a ritmus azonban csak egyike a szöveg ritmusainak. Egy rejtettebb, összetettebb ritmusra utal, mely anyagában, struktúrájában és „műveletében” is „érinti” a fordítást, és Mallarmé nyelvfelfogása, költészetfelfogása és írásmódja felől válik értelmezhetővé. E nyelvfelfogás három olyan mozzanatát emelem ki, mely a költői nyelv mallarméi forradalmához vezet, és visszhangot ver a hatvanas években induló francia költészetben (Sollers), irodalomelméletben (Barthes, Kristeva) és filozófiában (Lyotard, Foucault, Derrida): a szavak és a dolgok viszonyának megkérdőjelezését, a szó egységének megbontását, a könyv egységének dekomponálását.

„Vége elkezdtem *Herodiásomat* – írja Henry Cazalishoz címzett levelében Mallarmé 1864-ben. – Rémmülettal, hiszen olyan nyelvet fedezek fel, melynek szükségképpen egy egészen új költészetből kell felbuzognia, melyet röviden így határoznék meg: *Festeni, nem a dolgot, hanem az általa kiváltott hatást*. A versnek itt tehát nem szavakból kell összeállnia, hanem intenciókból, és minden beszédnek el kell törlnődnie az érzés előtt.”¹⁴ A szavak

⁹ S. Mallarmé, *Oeuvres complètes*, ed. Henri Mondor et G. Jean-Aubry, NRF. Bibl. de la Pléiade, Paris, Gallimard. 1945. 1513.

¹⁰ Vö. i. m. 1514.

¹¹ I. m. 1517.

¹² Vö. i. m. 1518–152.

¹³ I. m. 1533.

¹⁴ Mallarmé, *Correspondance, 1862-1871*. I. ed. H. Mondor et Lloyd James Austin, Paris, Gallimard, 1959. 137.

és a dolgok viszonyának átértelmezése még egyértelműbb a *Sur l'évolution littéraire* című szövegben: „De az irodalomban van valami intellektuálisabb, mint ez; a dolgok léteznek, nekünk nem kell őket megalkotnunk; csak a viszonyokat kell megragadnunk; és ennek a viszonyoknak a szálai azok, amelyek a verset és a koncertet alkotják.”¹⁵

„A szavak a szótárban úgy nyugszanak, hasonló vagy különböző korokból, mint a rétegződések: már-már azt mondanám, telérek – írja a *Les mots anglais* (1877) című szövegében. – Az egész természet rokon, és így az élet letéteményeséül szolgáló szervezetből érkező Szó magánhangzóival és kettőshangzóival úgy jelenik meg, mint a hús; mássalhangzóival pedig mint a finom, felboncolandó csontozat.”¹⁶

A szó, a beszéd „kettős állapotára” vonatkozó nézeteit több változatban is megfogalmazza, így *A vers válságában* (1886, 1892, 1897) és a *Bevezetés René Ghil Értekezés a szóról című tanulmányához* (1886) című szövegében is:

„Manapság az a kétségbevonhatatlan törekvés érvényesül, hogy a szavak valamiféle kettős állapotát különböztessük meg, s ezeket eltérő sajátságokkal ruházzuk fel: az egyik nyers és közvetlen, a másik lényegszerű. (...) Mire jó a csoda, hogy egy természeti jelenséget a maga tünékeny rezdülésével átírjunk a szó szabályszerűsége szerint, ha nem arra, hogy eközben felragyogjon a tiszta fogalom, melyet már semmilyen közvetlen vagy konkrét vonatkozás nem zavar meg.”¹⁷

A *Kockadobás* „újdonsága”, amint erre az 1897-es kiadásához írott *Előszó*ban utal, „az olvasnivaló térbeli elrendezése”, az oldal mint „alapegység” látványának megbontása, a „szöveg mozgásának” „felgyorsulásának”, „lelassulásának” láttatása, a betűtípus változtatásának és a hangzás erősségének, a hanglejtés emelkedésének és süllyedésének, a sorok elrendezésének összekapcsolása.¹⁸ A papír közbelépése, a lap, az oldal felosztása, a térközök, a fehér az írást mint cselekvést, mint műveletet írja bele a *Kockadobás* szemantikai, szintaktikai, pragmatikai, fonetikai, retorikai, grafikai dimenziójába, a közöttük lévő viszonyba, az őket hordozó kultúrába. Az így felfogott írás teszi a verset „konstellációvá”, „állapottá”, „partitúrává”, ez teszi lehetővé a transzpozíciót, a zenei értelemben vett átírást és a fordítást is.

Anélkül, hogy a *Kockadobás* „újszerűségét” visszavezetném *A harangok* fordítására, vagy amellettt érvelnék, hogy Mallarmé esetében nem elég költői forradalomról beszélni, amint ezt Julia Kristeva tette,¹⁹ hanem számolni kell egy második forradalommal, amint ezt Barbara Johnson a „kritikai költemények” alapján feltételezi,²⁰ sőt a fordítások alapján akár egy harmadik forradalommal is, itt csak arra a mozzanatra utalnék, hogy *A harangok* fordítása talán még *A holló* fordításánál is egyértelműbbé teszi – mivel nem csak az angol holló károgó *r* hangját, hanem a különböző alapanyagú, méretű harangok hangját, ezek alkalomhoz illő ritmusát is meg kell szólaltatnia –, hogy *csak a fordíthatatlan fordítható*.

A Glas (1974) címében, írásképében, írásmódjában, fordíthatatlanságában is megidézi

¹⁵ S. Mallarmé, „*Sur l'évolution littéraire*”, S. Mallarmé, *Oeuvres complètes*, ed. H. Mondor et G. Jean-Aubry, Paris, Gallimard-Pléiade, 1945. 871.

¹⁶ S. Mallarmé, „*Les mots anglais*” (1877), *Oeuvres complètes*, 901.

¹⁷ S. Mallarmé, „*Bevezetés René Ghil Értekezés a szóról című tanulmányához*, (1886)”, Maár Judit, Ádám Anikó (szerk.) *Nyelv, költészet, titok*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 145., ford. Maár Judit. Mallarmé nyelvfelfogásához és költészetfelfogásához ld. Maár Judit és Ádám Anikó bevezetését, uo. 7–19.

¹⁸ S. Mallarmé, „*Előszó*” (1897), *Kockadobás*, ford. Tellér Gyula, Budapest, Helikon, 1985. 59–60.

¹⁹ Julia Kristeva, *La révolution du langage poétique*, Paris, Seuil, 1974; Julia Kristeva, *The revolt of Mallarmé*, R. G. Cohn (ed), *Mallarmé in the Twentieth Century*, London, Associated University Presses. 1998. 31–52.

²⁰ Barbara Johnson, *Défigurations du langage poétique, La seconde révolution Baudelairienne*, Paris, Flammarion, 1979. 173–211.

Mallarmé, *A harangok fordítóját és a Kockadobás íróját*. „Mindig – már – több mint egy – lélekharang [glas] – van” (*Glas*, 170) – hangzik a Mallarmé néven nevező szöveg nyitányaként, a szövegoszlop tetején.²¹ Az *Aumône* (1887) [*Alamizsna*] korábbi változataiban – *Haine de pauvre*, (1862), *A un mendiant* (1864), *A un pauvre* (1866) – mintegy a Mallarmé életmű „visszhang-kamrájában”²² hallgatja Derrida a „glas” megszólalásait és elnémulásait. Az egybeesések és egybehangzások alapján, de anélkül, hogy „átengedné magát e naturalista és teleologikus olvasat” (*Glas*, 173) csábításának, Derrida a Mallarmé-szövegek alapján egyrészt a költői eszköztár „túlhasználatát” [*suremploi*], a „túl-motiváltság” [*sur-motivation*] mozzanatát emeli ki, amely nem merül ki a hangutánzásban és a hangulatfestésben, másrészt az „aktív fordítást”, mely nem azonos a szószerinti fordítással. A motiváció kérdése visszautal a szöveg száznegyedik oldalára, ahol a Saussure által példaként hozott „glas” alapján Saussure „grammatológiai olvasatába” kezd,²³ és a *Bevezetés az általános nyelvészetbe* „motivátlanságával”, „önkényességével” szemben az *Anagrammák* „remotiváló olvasásmódját” hangsúlyozza. Az „aktív fordítás” már a *Glas* címválasztásával elkezdődik, de ebben a szövegrészben válik fordításeleméleti kérdéssé: „Az a tény, hogy minden változat egy másik változaton is dolgozik – és ezt el kell tudnunk mondani az »elsőről« is –, mindig egy redőt vagy szupplementáris használatot ad az egész jelenetnek, minden referenciális mozzanatára rányom egy laterális csavarást. A költemény mindig egy másik költemény aktív »fordítása« is, mely visszhangot ver benne.” (*Glas*, 173)

A Derrida által leírt „aktív »fordítás«” összekapcsolja a fordítás kérdését az intertextualitás kérdésével. Bár alig használja ezt a kijelentést, a Platon mimézis-elméletét megkérdőjelező mallarméi „rájátszás” (*allusion*),²⁴ a szintén Mallarmé idéző „disszemináció effektusai” az intertextualitás legkülönbözőbb típusait működtetik. A fordítás, akár az intertextualitás, Derrida esetében a tematikus, a szemantikai rájátszáson túl feltételezi a fonetikai, a morfológiai, a szintaktikai, a pragmatikai, a grafikai rájátszást is.

Mallarmé Poe-fordítása, mely „átírja, méginkább visszaveri a *The Bells*” hangjait, Derrida szerint arra mutat rá, hogy „a szemantikát megtöri másának ritmusa” (*Glas*, 178), hogy ez a „más, melyet megkísérelnek elszigetelni mint a jelölők láncát, mint az önkényes elemek identitását, folyamatosan egy olyan mimetika szerint válik használhatóvá, mely nem egy valós hangra, egy telített tartalomra utal, amint ezt az átírat láthatóvá teszi, hanem minden invariáns tartalom, minden végső elem nélküli relationalista ritmikus struktúrára”. (*Glas*, 178)

²¹ A *Glas* intertextuális hálójának Mallarmé-szálához ld. M. Riffaterre, „Az intertextus nyoma”, Sepsi Enikő (ford.), *Helikon*, 1996/1-2. 67–82.

²² Jacques Derrida, „Kosok. A félbeszakítatlan párbeszéd: két végtelen között, a költemény”, *Jelenkor*, 2005. október.

²³ Ferdinand de Saussure, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, Budapest, Corvina, 1997. 94., ford. B. Lőrinczy Éva. „A hangutánzó és hangulatfestő szavakra hivatkozva azt mondhatná valaki, hogy a jelölő megválasztása nem mindig önkényes. Ezek azonban sohasem szerves elemei egy nyelvi rendszernek. Számuk egyébként sokkal kisebb, mint hiszik. Olyan szavak, mint a *fouet* vagy a *glas*, megüthetik egyeseknek a fülét jellegzetes hangzásukkal; ahhoz azonban, hogy lássuk: ez nem eredeti sajátosságuk, elég latin alakjukhoz visszamenni (a *fouet* a *faqus*, ’bűkkfá’-ból ered, a *glas*=*classicum*); jelenlegi hangjaik minősége, vagy inkább amit nekik tulajdonítunk, a hangfejlődés véletlen eredménye. (...) A hiteles hangutánzó és hangulatfestő szavak (a *glou-glou*, *tic-tac* stb. típusúak) nemcsak csekély számúak, hanem bizonyos mértékben már megválasztásuk is önkényes; nem mások, mint bizonyos zajoknak megközelítő és félig már konvencionális utánzásai (vö. a francia *ouaoua*-t és a német *wauwau*-t). Azonkívül ezek, ha már egyszer bekerültek a nyelvbe, többé-kevésbé belevonódnak abba a hangtani, alaktani stb. fejlődésbe, amelyen a többi szó átmegegy (vö. *pigeon*, a vulgáris latin *pipio*-ból, amely maga hangfestő szóból ered). Mindez világosan bizonyítja, hogy az ilyen elemek elvesztettek valamit elsődleges karakterükből, és magukra öltötték a motivátlatlan nyelvi jel általános sajátosságait.”

²⁴ Jacques Derrida, *A disszemináció*, Pécs, Jelenkor, 1998. 173.

A Poe-vers alapján úgy tűnhet, érvel Derrida, mintha azonosíthatók lennének „azok az egyszerű magok”, amelyek köré minden sűrűsödik, így a *gl, cl, kl, tl, fl* és e hangkombinációknak az angol és a francia szavakban megjelenő változatai. Ám ez nem jelenti azt, figyelmeztet, hogy létezne „egy abszolút mag és egy uralkodó központ”, hogy a ritmus csak a szavakhoz és a betűkombinációkhoz kötődne. (*Glas*, 178)

A harangok kritikus hangja

„Az elismert szerzők és analitikusok, akik jelentős pozíciót töltöttek be a párizsi tudományos életben, többnyire egyfajta ipart műveltek – idézi fel François Sauvagnat a hetvenes évek hangulatát –, minden kérdéshez hozzá kellett szólniuk, minden tárgykörben, ami az érdeklődés homlokterében állt, muszáj volt publikálniuk valamit, a hátuk mögött tekintélyes kiadók és guruk álltak, maguk pedig elismert tudományos pozíciókat foglaltak el. Fónagy Iván esetében nem erről volt szó, holott mindenki idézte őt.”²⁵ Derrida Fónagy két szövegét is idézi a *Glas*ban, és mindkét alkalommal e szövegek dekonstruktív olvasatát adja. A *Motivation et remotivation. Comment se dépasser?* című szöveg olvasatában, miközben elismeri Fónagy teljesítményét, és kétszer is kiemeli: „Ez kétségtelenül igaz” (*Glas*, 111), rögtön rámutat Fónagy „téziseinek” problematikus voltára. Három Fónagy-idézet után következik az első „kétségtelenül igaz” és az első „de”. Íme, az idézetek: 1. „A demotiváció kényszerhelyzete – vagy még inkább a demotiválásra való képtelenség – az afázia egyik jellemző szimptomája. A betegek úgy értelmezik az összetett szavakat, mintha szórejtvények törvényeinek engedelmessé válnának: chien-dent [tarackbúza]: chien+dent [kutya+fog] (Goldstein).”; 2. „A remotiváció minden krónikus mentális betegségbe való visszaesés kísérője. [...] A gyógyulást a demotivált kifejezések progresszív visszatérése kíséri.”; 3. „A skizofrének örült eszméi úgy értelmezhetők, mint *megélt metaforák*.”²⁶ Íme, Derrida kérdése: „De milyen helytálló konceptuális fogás szolgáltatja ki nekünk a motiváció/demotiváció-motiválatlanság opozícióját, hogy ennél fogva csak a »demotiváció« nyelvi visszaesését» kockáztatva szabaduljunk meg »a krónikus mentális visszaeséstől«?” (*Glas*, 111)

Majd ismét egy idézetsor következik Fónagy szövegéből, mely a nyelv, a nyelvi fejlődés és a demotiváció viszonyát érinti: „Érdekes látni, hogy a demotiválásra való hajlandóság – a nyelvi fejlődés legfőbb erőinek egyike – mélységes nyelvi visszaesés forrása lehet.”²⁷ A „nyelvi visszaesés” kétségtelenül nem tévesztendő össze egyszerűen a „mentális visszaeséssel” (annál is inkább, mert ebben a régi kódban nehéz lenne a szétválasztás), kétségtelen, hogy a szerző itt a „matematika nyelvét” célozza, mint a tökéletes demotiváció példáját. De ha csak egyedül a „matematika nyelve” (nyelv egyáltalán?) a demotiváció folyamatának „eredménye”, akkor a „természetes” nyelvnek van valami köze „a krónikus mentális visszaeséshez” és a „skizofréniához”.²⁸ (*Glas*, 111)

Ezt a passzust követi a második megállapítás – „Ez kétségtelenül igaz, és miért is ne lenne az” –, és a második „de”, mely a Derrida által a *Grammatológiában*²⁹ és a *Marges de la philosophie* egyes passzusaiiban³⁰ leleplezett „fejlődés-séma” működését fedezi fel Fónagy

²⁵ François Sauvagnat, „Fónagy Iván és a párizsi miliő”, *BUKSZ*, 2000. Tavasz. 46. ford. Takács Mónika. Fónagy nyelv- és költészetfelfogásához ld. Pór Péter, „Egy régimódi tudós köszöntése”, i. m. 40–46., Kulcsár-Szabó Zoltán, „A nyelv a távolban”, i. m. 47–50., Tolcsvai Nagy Gábor, „Az emberközpontú nyelvértelmezés egy lehetősége”, i. m. 50–55.

²⁶ Iván Fónagy „Motivation et remotivation, Comment se dépasser?”, *Poétique* 11. 415–416.

²⁷ I. m. 421.

²⁸ I. m. 421.

²⁹ Vö. J. Derrida, *De la grammatologie*, Paris, Minuit, 1967. 235–379.

³⁰ Vö. J. Derrida, *Marges de la philosophie*, Paris, Minuit, 1972. 165–184., 369–381.

szövegében is: „De a szerző »a skizofrén beteg« aktivitását is a de-motiváció kontójára írja! A motiváció fogalmának túl laza előfeltevései túl homályosak. Arra a következtetésre vezetnek, Condillac, Rousseau és mások sémái alapján, hogy a fejlődés visszaesés (jó vagy rossz visszaesés az eredet irányába, az eredeten innen).” (Glas, 112) A fejlődés-séma másik eleme a különböző erők közötti harc, mely Fónagy érvelésében is megjelenik: „A nyelv genezise és fejlődése a demotiváció felé taszító és a remotivációt előnyben részesítő tendenciák közötti állandó harc. A nyelv a motivátlanságnak köszönheti születését, de nem tudott volna fejlődni, ha nem folyamodhatott volna folyamatosan a jelek és a struktúrák remotivációjához.”³¹ A harmadik „de” erre a harcra kérdez rá: „De mit jelent ez a harc, mi a tétje, melyek a formái és az erői? Miért a kényszerhelyzet és a szabadság, a motiváltság és az önkényesség, a természet és a *thésis* párharcában rögzíti önmaga megjelenését?” (Glas, 112)

A negyedik „de” a remotiváció elméleti problematikuságára utal: „Ez itt nem egy tézis, hanem az a tézis, mely strukturálisan veszélyben van, mely a demotiválásban motívált. Ebben a pillanatban, ha a demotiváció motívált, ha valójában »az elmélet *thesei* (...) minden motiváció kategorikus visszavonása (...) védekezés, a gyengén elrejtett tartalom által gyakorolt hatással szemben«,³² akkor a homogén térben a két szembenálló erő (motívált-nem-motívált) egyszerű alternatívája nem vethet számot az erők belső megosztottságával vagy eltolódásával: a re-motiváció is apotropeikus.” (Glas, 112)

Az ötödik „de” pedig a pszichoanalitikus diskurzus eszköztárának használatára vonatkozik: „Az elfojtás egy bizonyos logikája nélkülözhetetlen és redukálhatatlan itt – és ez nagyon hiányzik a »motiváció« problémájának modern értelmezéséből. De nem elég a pszichoanalízis »kifejezéseihez« folyamodni ahhoz, hogy elvileg megoldjuk a problémát és a szóban forgó elemek szisztematikus osztályozását kikezdjük.” (Glas, 112)

Meglepő, hogy Derrida, aki annyira gyakorlott volt a szövegek „kettős kódolásának” felfedezésében, Fónagy esetében szinte teljesen figyelmen kívül hagyja azokat a szövegrészeket, melyek a költői nyelvhasználatra vonatkoznak, és egy olyan nyelvfelfogást, költészetfelfogást körvonalaznak, mely több szempontból is szakít a hagyományos szemlélettel.

Fónagy *Les bases pulsionnelles de la phonation* című szövegét is ugyanebben a kritikus szellemben olvassa újra *A harangok* különböző fordításait elemző részben. Három észrevételt is tesz e szöveggel kapcsolatban, az első Fónagy hallását, a második az *L* mássalhangzó által felfedett elméleti problémákat, a harmadik pedig Fónagy elméletének problematikus voltát és hiányosságait érinti.

Derrida meglepődve állapítja meg, hogy Fónagy, miközben összehasonlítja Poe versének magyar, német és olasz fordítását, „süket marad a +L effektusra” (mássalhangzó+L). Fónagy a prózafordítás és a versfordítás különbségeit taglalva jut arra a következtetésre, hogy „E. A. Poe költeményében az ezüst harangok hangját az éj jeges egén át a magyar, német és olasz fordításban az *i* és a *ng*, *nk*, *nt*, *nd* nazálisok túlsúlya adja:

How they *tinkle*, *tinkle*, *tinkle*
In the icy air of night

Halld, *mind*, pendül, *kondul*, *csendül* ... (Mihály Babits)

Wie *sir klingen*, *klingen*, *klingen*,
Zwinkernd sich zum Reigen *schlingen* ... (Th. Etzel)

³¹ Fónagy, i. m. 428.

³² I. m. 428.

Ez a süketség azért annyira feltűnő Derrida szerint, mert Fónagy hosszan és gyakran elemzi az L-t. Márpedig ha a +L hatásnál maradunk Poe és fordításai esetében, és főleg ha nem csak ezt a két sort, hanem az egész verset figyelembe vesszük, akkor szembetűnik az L gyakori előfordulása.

Az L Fónagy elméletének egy további problematikus pontjára is rámutat Derrida szerint: „Márpedig az L az, amelynek gazdag elemzése után (annyira gazdag, hogy nem jut semmi eredményre) Fónagnak azt a következtetést kell levonnia egyszerűen (de mivé válik így a terve?), hogy lehetetlen a meghatározottság, tehát a motiváció, tehát egy egyértelmű szemantika: »Az L mássalhangzó összetett karaktere egy nem meglepő, de fontos igazsághoz vezet. Nincs egyszerű és kizárólagos megfelelés egy ösztön és egy adott hang között.«" (Glas, 179) Ezzel a következtetéssel Derrida értelmezésében Fónagy saját elméleti alapállását kérdőjelezi meg.³⁴

A *Les bases pulsionnelles de la phonation* egy nagyon lényeges mozzanatot hagy figyelmen kívül Derrida szerint, a tulajdonneveket: „Még ha megvan is Fónagnak az indoka arra, hogy ne siettesse a választ (...), a strukturális tagolás hiányossága, hogy ki sem jelöli e kérdés elméleti helyét.” (Glas, 180)

Két nevet azonban Derrida kiolvas Fónagy szövegéből, olyan szerzők nevét, akik nagymértékben, az idézetnél jóval nagyobb mértékben hatnak Fónagy szövegére – Mallarmé és Poe nevét. Mallarmét maga Fónagy idézi, Poe-t csak megidézi mint a Moe »szinonimáját«. (Glas, 180)

Derrida éles szemmel, kíméletlen pontossággal mutat rá ez alkalommal is Fónagy szövegének elméleti problémáira, ám ő maga is süket marad a magánhangzókra és a nem +L hanghatásokra. Ennek strukturális okai vannak, ahogy a látás feltétele a vakfolt, úgy a hallásnak is megvannak a maga feltételei. A +L hatás az angol, a francia, a német nyelven belül érvényesül. A magyar nyelv esetében ritka a mássalhangzó-torlódás, még ritkább a mássalhangzó +L, de még ennél is ritkább a *gl*-kombináció. Csak az idegen szavak – például „glükóz” – és a saussure-i értelemben vett „hiteles hangutánzó és hangulatfestő szavak” – „csinglingling” – esetében működik. Derridát és Fónagyot ugyanaz a süketség sújtja, melynek nagyon egyszerű magyarázata is lehet – *A harangok* mindenkire az anyanyelvén szólnak.

³³ Derrida nem adja meg pontosan e Fónagy-szöveg bibliográfiai adatait. Amint már a 4. lábjegyzetben jeleztem, a *Revue Française de Psychanalyse* folyóirat 1970. 34-es számában, „Les bases pulsionnelles de la phonation” címen találtam meg a szöveg első részét, az 1971. 35-ös számában „Bases pulsionnelles de la phonation” címen a folytatását. Ezek közül egyik sem tartalmazza a fent idézett szövegrészt. Feltételezem, hogy van a szövegnek egy harmadik része is, melyet még nem sikerült megtalálnom. Így az idézetet Derrida szövegéből veszem. E szövegrész részletesebb változata megtalálható Fónagy Iván *A költői nyelv hangtanából* (1959) című könyvében (2., javított kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 13–14.)

³⁴ Derrida olyannyira lényegesnek tartja ezt a mozzanatot, hogy kétszer is idézi ezt a szövegrészt a *Glas*-ban. A 112. oldalon azt állítja, hogy Fónagy ezzel a megállapításával „bonyolítja, sőt kockáztatja, vagy kompromittálja előzetes állításait”. „És mi történne akkor – teszi fel a kérdést Derrida –, ha az ösztönök (miről is van szó?) nem elégednének meg azzal, hogy egyazon fonikus vagy akusztikus »reprezentáción« belül gazdaságosan egy célra törnek, hanem megosztódnának, sőt belső ellentmondásukban meghatározhatatlanná válnának?” (Glas, 112)

A harangok magyar hangja

„Traduire Babits en prose aurait été un sacrilège.” „Babitsot prózában fordítani szentségtörés lett volna – állítja Nicolas Abraham, *A Jónás könyvének* francia fordítója – Abban a néhány költeményben, melyet hallani fognak, megkíséreltem átplántálni a franciába a magának Babitsnak kedves fordítástechnikát, s szótagról szótagra visszaadni a nagy magyar költő hangját és szándékait.”³⁵

Babitsot, a „traductor doctus-t” *A harangok* avatják fordítóvá.³⁶

„Ez az első műfordítása, mely nagyon tetszik nekem. Valósággal haragszom Önre, hogy műfordító vendég léteire ily otthonos és művészi tud lenni úgy félvállról” – írja Kosztolányi Babitsnak 1904 tavaszán, köszönetként *A harangokért*.³⁷

„*A harangok* mindenekelőtt rendkívüli formai játék – fokozza érvekkel a lelkesedést Rába György –, de Babits ebben a zenekari mutatványban nem annyira a l’art pour l’art zászlóvivője, mint inkább a részletek távolról is egymással harmonizáló szintézisének megteremtője. Mivel a poétikai, stilisztikai mozzanatok mindig fontosabbak neki a képzeteknél, *A harangok* tónusából a zene játékait érezte feltétlen közvetítendőnek.”³⁸

Babits versben fordítja a verset. A ritmust és a rímet is fordítja, ki is mondja a kettő egymáshoz való viszonyát:

I.

HEAR the sledges with the bells –
Silver bells !
What a world of merriment their melody foretells !
How they tinkle, tinkle, tinkle,
In the icy air of night !
While the stars that oversprinkle
All the heavens, seem to twinkle
With a crystalline delight ;
Keeping time, time, time,
In a sort of Runic rhyme,
To the tintinabulation that so musically wells
From the bells, bells, bells, bells,
Bells, bells, bells –
From the jingling and the tinkling of the bells.³⁹

³⁵ Nicolas Abraham, „Traduire Babits”, „Babits fordításáról”, Somlyó György (szerk.), *Arion 14*. Budapest, Corvina. 1983. 124. ford. Timár György.

³⁶ Edgar Allan Poe, „A harangok”, fordította Babits Mihály, *Edgar Allan Poe Válogatott Művei*, válogatta Borbás Mária és Kretzoi Miklósné, Budapest, Európa, 1981, 763–766.

³⁷ Idézi Rába György, *A szép hűtlenek* (Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969. 52.

³⁸ Rába, i. m. 53.

³⁹ A „The Bells” szövegváltozatai közül a J változatot használok. Edgar Allan Poe, „The Bells”, *The Works of the Late Edgar Allan Poe*, vol. II. 1850. 23–26. A különböző szövegváltozatokat ld. www.eapoe.org/works/poems/bellsj.htm

Halld, a szánon a harang,
 Szép ezüst harang!
 Mily világát vígságnak zengi ez a hang!
 Halld, mint pendül, kondul, csendül
 Át az éj jeges legén,
 Míg a csillagnak, mely fent ül,
 Fénye kristályfényesen dül
 Keresztül a lég egén.
 Ritmussá fut ám
 Mintegy titkos rím után
 Össze a csilingelés itt, melyre bong a sok harang
 Sok harang, giling-galang,
 Gingalang –
 És e csengés és e bongás, melyre bong a sok harang.

Babits a szóismétléseket nem fordítja. A ritmust nem egyazon szó ismétlése adja, mint Poe költeményében, hanem ehelyett két másik megoldást kínál. Az egyik megoldás az, hogy szemantikai szinten írja le a ritmust, mint ahogy ez a Fónagy és Derrida által idézett részben történik, ahol a „tinkle, tinkle, tinkle” helyett a „pendül, kondul, csendül” hallható. Rába György igyekszik megnyugtatni bennünket, hogy „a fordítás hangutánzása semmivel sem marad alatta az eredetinek, sőt, nyaktörőbb, mikor Poe szóismétlését (»tinke, tinkle, tinkle«) hangfestő szinonimákkal adja vissza”.⁴⁰ Szegedy-Maszák Mihály nem osztja Kosztolányi és Rába lelkesedését *A harangokért*; e rész fordításával kapcsolatban megjegyzi: „Poe *The Bells* című költeménye s Babitsnak e szöveg alapján készített fordítása ugyan egyaránt sok hangutánzó elemet tartalmaz, csakhogy amikor az angol szövegben ismétlődik egy szó, a magyarban rokonértelmű szavak követik egymást. A makacs egyhangúságot így másféle modorosság váltja föl (...) Nehéz volna tagadni, hogy az angol eredeti rendkívül üres, és így óhatatlanul is föltehető a kérdés, miért akarta Babits bevenni e költeményt európai olvasókönyvébe.”⁴¹

Kulcsár Szabó Ernő pedig arra hívja fel a figyelmet,⁴² hogy „a műfordításra vonatkozó magyar szakirodalom máig mérvadó teljesítményei – Kardos Lászlótól Rába Györgyéig – azonban olyan nyelvi horizontban⁴³ állnak, amely jellegéből adódóan nem problematizálhatta az eredeti és fordítás közt kialakuló közvetítés létmódját”.⁴⁴ Így például „Rába György könyvéből kiderül, hogy Babits fordítói gyakorlatában még akkor is inkább az át-sajátítás elve érvényesült, ha kései munkáiban a tónushűség és az interferencia elve⁴⁵ uralkodott el”.⁴⁶

A másik, Babits által kínált megoldás a szóismétlések helyett az, hogy, akár a fentebb

⁴⁰ Rába, i. m. 53.

⁴¹ Szegedy-Maszák Mihály, „Fordítás és kánon”, Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, Budapest, Anonymus, 1998. 66–92, 82–83.

⁴² Kulcsár Szabó Ernő, „A saját idegensége”, Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, Budapest, Anonymus, 1998. 93–111.

⁴³ Miként az irodalom, úgy a műfordítás értelmezőjére nézve is érvényesnek tekinthető, hogy „valamely irodalmárt elsősorban a kimondatlan előföltevései minősítenek, ezek közül pedig majdnem a legfontosabb arra vonatkozik, hogyan is szemléli a nyelvet”. Szegedy-Maszák Mihály, *Minta a szőnyegen*, Budapest, 1995, 26. (Kulcsár Szabó Ernő hivatkozása)

⁴⁴ Kulcsár Szabó Ernő, i. m. 98.

⁴⁵ Rába, i. m. 29. (Kulcsár Szabó Ernő hivatkozása)

⁴⁶ Kulcsár Szabó Ernő, i. m. 99.

idézett, refrénszerűen ismétlődő sorokban, nem magát a harang szavát ismétli, hanem a harang hangját szólaltatja meg, így lesz a „From the bells, bells, bells, bells / Bells, bells, bells –” fordítása a „Sok harang, giling-galang / Gingalang –”. Mindkét esetben a hangkombinációk, a szótagok ismétlése adja a ritmust.

Babits nemcsak fordítja Poe versét, hanem „itt-ott”, Rába György számítása szerint „a 105 soros versben hét-nyolc alkalommal”, „bele is költ a szövegbe”,⁴⁷ amire „csak a három-négyszeres – és visszatérő! – rímek légtornász mutatványa készítheti”; ilyenkor is szinonimával egészít ki:

Yet the ear distinctly tells,
In the jangling,
And the wrangling,
How the danger sinks and swells,

Mégis jelzi jól a hang,
Mint sikoltás,
Lárma, oltás,
Árad a vész, vagy lappang,

Rába felsorakoztatja „ennek a fantasztikumba átcsapó zenének” a „poétikai hangszerit”, az alliterációkat, a belső rímeket, a hangutánzást, a hangfestést, azokat az eljárásokat is, melyek a „hangulatkeltést, a zenével sugallást a fogalmi közléssel egyenlő rangra emelik”.⁴⁸ Ám mindabból, amit Babits Poe-tól tanulhatott, a leglényegesebb a „nyelvi elemek dinamikájának” „ritmusképző volta”, „a betűrímnek tulajdonított ritmusképző jelentőség”, „a parallelizmusok különböző válfajai”, így a refrén, a szóismétlés, motívumismétlés, gondolatritmus, egészen odáig, hogy „a közölést is zenei-asszociatív syntaxis alakítójaként használja”.⁴⁹

Rába kiemeli, hogy mindezen túl Poe, mint a „szimbolizmus közvetett őse” arra is megtanítja Babitsot, a fordítót, hogy a vers nemcsak „auditív jelrendszer”, hanem „jelformájú vizuális kép”, mely az ismétlődő elemet mindig más-más szövegekörnyezethez kapcsolja, ami elsősorban térhatásra vall, és különlegesen logikai-asszociatív jelenség, s mint ilyen az intellektuális szimbolizmus (Mallarmé) poétikájától sem idegen.⁵⁰

Mallarmé, *A harangok* francia fordítója csak hallatja, de nem látatja a különböző harangokat, holott a Poe-vers kézírata,⁵¹ a különböző változatok közötti különbség, az újrakiadások alapját képező G változat is azt mutatja, hogy Poe versbe önti a harangokat, és harangokba önti a verset. A Babits-kiadásokban megjelenő harangok formailag ugyan nem tűnnek annyira kimunkáltaknak mint Poe harangjai, de látványukban őrzik az eredeti mintázatát. A mai szövegszerkesztők segítségével Babits harangjai is egyetlen mozdulattal láthatóvá tehetőek:

⁴⁷ Vö. Rába, 54.

⁴⁸ Vö. Rába, 54–55.

⁴⁹ Vö. Rába, 54–57.

⁵⁰ Rába, 57. Rába a lábjegyzetben Jakobsonra és Lévi-Straussra hivatkozik. Vö. uo. 55. lábjegyzet.

⁵¹ http://knowingpoe.thinkport.org/library/source_life.asp

Halld, a szánon a harang,
 Szép ezüst harang!
 Mily világát vígságnak zengi ez a hang!
 Halld, mint pendül, kondul, csendül
 Át az éj jeges legén,
 Míg a csillagnak, mely fent ül,
 Fénye kristályfényesen dül
 Keresztül a lég egén.
 Ritmussá fut ám
 Mintegy titkos rím után
 Össze a csilingelés itt, melyre bong a sok harang
 Sok harang, giling-galang,
 Gingalang –
 És e csengés és e bongás, melyre bong a sok harang.

A Derrida által Fónagytól idézett szövegváltozatot olvasva alighanem maga Babits is zavarba jönne. Ebben a változatban ugyanis ez olvasható:

„Halld, mind, pendül, kondul, csendül ... (Mihály Babits)“

A Babits-kiadásokban⁵² pedig ez olvasható:

„Halld, mint pendül, kondul, csendül ...“

Grammatikailag mindkét megoldás helyes. A *mind* a többesszám fordítása, a *mint* a *how* fordítása. A *harangok* kiadásaiban következetesen *mint* szerepel, így a *mind* vagy Fónagy fordítása, vagy a nyomda ördögének műve.⁵³ A Derrida által idézett három fordítás közül a németben is található hiba, itt a *sie* helyett *sir* olvasható, ami az *e* és az *r* klaviatúrán elfoglalt helye miatt inkább tipikus elgépelésnek számít, semmint +R hatásnak vagy az angol iránti lovagias gesztusnak.⁵⁴ Ám a *mint/mind* alig hallható, inkább látható különbsége túlságosan is létező különbség ahhoz, hogy véletlen elírásnak minősüljön. Fónagynak az *nd* ismétlődésére vonatkozó kommentárja is arra utal, hogy itt nem véletlenről, sokkal inkább túl motiváltságról lehet szó. De akár Fónagy, akár a nyomda ördögének műve, a „Halld, mind, pendül, kondul, csendül“ fordítás *dekonstruktívabb*.

⁵² A *harangok* első megjelenése: *Magyar Szemle* (1906. aug. 30. 550–551.), majd megjelenik *A Hétben* (1909. jan. 24. 4. [985] sz. 54–55.) Babits felveszi a *Pávatollak (Műfordítások)* kötetbe (Budapest, Táltos, 1920. 54–58). Az itt megjelenő változat *Halld, mint pendül, kondul, csendül* (54), a kötet végén található hibajavító csak egy vesszőjavítást jelez, ami arra enged következtetni, hogy a korábbi kiadásokban is „mint“ szerepel, akárcsak a későbbi kiadásokban. Eltérést csak az írásjelek és a nagy-és kisbetűk használatában találtam, illetve a *Pávatollakban* megjelent változat esetén a második versszak utolsó előtti sorában a *Gingalang* elhelyezésében. A *Pávatollakban* megjelent változatban a sorok nagybetűvel kezdődnek, az 1961-ben megjelenő kiadásban (Babits Mihály *Versfordításai*, Budapest, Európa Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961. 59–62.) csak a mondatok kezdődnek nagybetűvel. Az általam idézett 1981-ben megjelenő változatban a sorok ismét nagybetűvel kezdődnek. A vers különböző megjelenéseihez ld. még Stauder Mária és Varga Katalin, *Babits Mihály Bibliográfiája*, Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Irodalom Háza, 1998.

⁵³ Fónagy nem adja meg a Babits fordítás bibliográfiai forrásait, a magyar szövegében is a „mind“ szerepel. Vö. Fónagy Iván, *A költői nyelv hangtanából* (1959), 2., javított kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 13.

⁵⁴ Fónagy Iván magyar szövegének javított kiadása nem tartalmazza *sie/sir* elírást, ami arra enged következtetni, hogy vagy már kijavították, vagy Derridától származik.

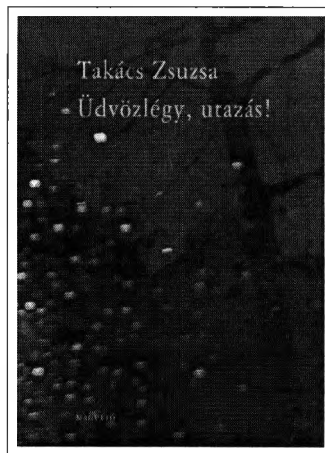
SZORONGATÓ ÉS FENSÉGES

Takács Zsuzsa: Üdvözlégy, utazás!

Zavarba ejtő cím. Hiszen jobbára személyt, esetleg állatot, netán tárgyat vagy akár egy ünnepet üdvözlünk ezzel a kicsit régies szóval, de ritkán egy elvont fogalmat. Ritkán azonban igen, hiszen a fogalom megszemélyesül az efféle közvetlen megszólítás hatására. És nemcsak megszemélyesül, hanem az 'üdvözlégy' szó hatására határozottan derűs, vidám jelleget kap. Noha nem tudjuk, miféle utazásról van szó – nagy utazásról? utolsó utazásról? váratlan, örömet ígérő vagy éppen rosszat sejtető, gondokkal járó útról? –, az üdvözlő szó előtte mégis arról árulkodik, hogy szívesen látott vendég elé sietünk e szóval. Olyan jövevény elé, amelyik némi tartózkodásunk mellett is megérdemli az előlről, hátulról, széles kalaplengetéssel való köszöntést. Az utazás tehát előttünk áll, nem valószínű, hogy ne vártuk volna, s hogy üdvözölhető közelségbe került, valójában már ő is csak ránk vár: menni fogunk.

De vajon örülhetünk-e ennek a várt és végre előttünk álló utazásnak? Ha az életünk meglehetősen statikus, utazásmentes, akkor az utazás képzetéhez a változatosság, színeség, események, kalandok, dinamizmus és élmények képzete társul, olyasmi, ami nem tartozik mindennapjainkhoz, kivétel- és kiváltságszámba megy, és mint ilyen, irigylésre méltó. Aki azonban utazás résztvevője, a bőrén érzi az utazás metafizikai képtelenségét, azt, hogy a folytonos helyváltoztatással az idő megállításának kétes látszatát hívjuk elő, magyarán úgy érezzük, hogy „máshol” viszont áll az idő – mert nem megszokott helyünkön érzékeljük/nem érzékeljük megszokott helyünkön a múlását. De nemcsak az idő látszik állni, hanem ezzel együtt az egész lét mintha más vágányon haladna: mások a viszonyaink, nincsenek, illetve csak felfüggesztve léteznek viszonyaink, egyfajta „kívüliség” állapotába kerülünk. Ez az állapot megszabadít kötelekeink egy részétől (nem ugyanaz vagyok, mint akit megszoktam otthon), de ezzel a kétes szabadsággal a kétségtelen bizonytalanság is ránk köszönt, amit csak erősít az ismeretlen közeg által esetleg kiváltott bizonytalan érzés. Már abban az esetben, ha az üdvözölt utazás nem éppen energiákat és kreativitást, a megfigyelőképesség fokozódását váltja ki.

Takács Zsuzsa az *Üdvözlégy, utazás!* című versében „egy kivilágított, téli villamoson” utaztat bennünket, mesterséges fényben tehát, a tágasság helyett a korlátolt tér élményével ajándékozva meg az olvasót. Se nem távolra, se nem sokáig utazik tehát a többes szám első személyben megszólaló utazó, aki a körülmények folytán inkább csak utas. Mintha éppen a térbe és időbe zártság kényszerítené kitekinteni a lucskos valóságból a nem látható Nap irányába, és igyekezne ott metafizikai távolsá-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2004
85 oldal, 1490 Ft

got teremteni, ahol a fizikai igencsak korlátolt. Az 'üdvözlég' mint üdvözlés főntebb említett derűje rögtön ellenpontot kap a „sehová nem néző”, sötét, délelőtti égítest említésével, és magyarázatul szolgál arra, miért van világítás délelőtt a villamoson. Nemcsak a Nap nem világít, hanem a tükör is fekete. Nap nélküli, komor világ, ahol a tükröződő sötét felület szolgál visszatükröző felületként, mutatja meg, készzeti szembenézésre a költőt. Ami a téli délelőttben vigasztalan, az készzeti megszólalásra „minket”. Rögzíti: a saját megindult (meghatott?) tekintetet és szívünk bátorságát. Nem ironikusan, hanem „komolyan” gondolja. Mire kell a bátor szív? Talán elviselni a létet ebben a kozmikus ürességben, amelyből már a Nap is visszavonult, sehová nem néz, „pillantásod ma nem nyugszik meg rajtunk”? Belenézni a fekete tükörbe? Hogy mégis tud örülni ennek a kis utazásnak, ahol a fő égítest ugyan nem töri át a sötétséget, de az ormótlan cipőkön megragadt sár és a nedvesen csillogó gumiszőnyeg mégsem a legborzalmasabb kellékek, sőt fivérünk és nővérünk, szeretjük őket. A megszokott borzalom megszelídítése a szív bátorságával, ez tehát, amire az utazó vállalkozik, mintha hangosan beszélne a sötétben a félelem elűzése kedvéért. Takács Zsuzsa rögzíti kozmikus kétségbeesését, de azzal, hogy fölvázolja, egyben megnöveli (a villamosból hóval borított síkságon dőcögő vonat lesz az olvasó képzeletében), talán egy csöppet szelídit is rajta azzal, hogy megnevezi. A Nap egyébként egy másik versben is feljön (*Vad hely*), „sötétséget ontva. / A vak szem a világ minden / nézését fölissza. Vagyis: / könyörgünk, feléd fordulunk”. A vak szem itt ugyan elsősre a sötétséget ontó Nap (önmagában is hátborzongató, kozmikus ürességet osztó kép), de általánosabban a nem látó emberé is. A mindennapi értelemben vaké, de ugyanúgy mindannyiunké, akik csak tükör által, homályosan látunk. A vaké, aki csak felinni képes a látványt, mert önmaga kevés, ezért kér, szomjaz, míg a látó a nézésével: ad.

Talán barátságosabb úti élmény, koppenhágai utcai színészek játéka ad alkalmat a költőnek, hogy a hosszasan leírt jelenetből eljusson az előbbihez hasonló következtetésre. A vers *A pillanat letűnése* címet viseli. A letűnés megszűnést, átalakulást jelent: „a pillanat öröklétté válik” a bizonyára hatásosan játszó hirtelen megmerevedése folytán. A játékosok beindították a képzeletet, majd faképnél hagytak mindenkit, a szó szoros értelmében eltakarodtak a helyszínről. Takács Zsuzsa „érdeme”, hogy nemcsak a képzelet beindulását, hanem a lendületet kapott képzelet megtorpantását mint művészi eszközt, a csalódást, a biztosító kötelek nélküli repülés okozta elbizonytalanodást is észrevette. A színészek segítségével döbrent rá, hogy menthetetlenül földiek vagyunk, végesek, halandók, akik képzeletünk bármely szökellésére büszkék ugyan, mégis tehetetlenséggel mozdulók. Nem bírjuk el, ami nem ránk van méretezve, ami több, mint a pillanat. A testünk halandó és elpusztul, de ha örökké szeretnénk élni, tapasztaljuk, hogy: „...szemünknek fáj az öröklét”.

Ha Takács Zsuzsa verseinek számomra legmegkapóbb jellegzetességét akarnám kiemelni, köthetném azt az előbb példának vett vershez, de szinte mindegyikhez. Ez pedig a konkrétsága, a súlyosan koppanó, önmagukon többszörösen túlmutató szavak természetes használata. Mindeközben nem érzem, hogy verset ír, konstruál, mindössze a szükségségeset, talán a legszükségesebbet mondja. Szavai többnyire súlyos szavak, egyúttal azonban hétköznapiak is. Súlyosakká azáltal válnak, hogy takarékosan, mértékkel használja őket. Nincsenek könnyű megoldások, nincsenek híg szavak. Mintha ez a költészet kivételé magából a dekoncentrációt, a félmegoldást, de azt is, hogy valamit is az olvasóra vagy a körülmények kedvező állására bízna. A verset ő írja, bennünk pedig visszhangzik a kész mű. Sima felület vagyunk, amelyre koppanva esik a vers. Szavai úgy illeszkednek egymásba, mint a modern házfalak sima, sötét kőtömbjei: nem igényelnek kötőanyagot. Tiszták és átlátszóak, mint az üveg (*Forma, üvegkoporsónk*). Szándékosan nem nagy ívű katedrális mondtam; mind a szorongató, mind a fenséges emberléptékű méreteken valósul meg Takács Zsuzsa költészetében. Szorongató és fenséges? Mintha ezzel összefog-

laltam volna mindazt, amit találtam ebben a kötetben? Címnek jó e két szó, amely kifejezhető egy szép versben, a *Jöttek a földmérők* címűben. A cím megismétlődik az első sorban (avagy az első sor címként kiemelődik), reális és érdektelen esemény, amelyet a második sor kicsit eltuloz. Az első kettőt, amelyben valami racionális jelenik meg, az utána következő sorok szenvedélyességükkel, személyességükkel ellensúlyozzák, színre hoznak egy másik ént, amely a leszorított szemhéja és a függönyök mögül mintegy figyel a racionálisan megmért másikat. „Látta a növekedő kertét.” Ez a mondat már előrevetít valamit a későbbi, megbolyduló rendről árulkodó, majd egzisztenciális bizonytalanságot sugalló sorokból. Miért növekedett meg a kert, és jó-e ez vagy éppen nyugtalanító? Lehet jó, amennyiben a megnövekedés kitágulást, gazdagodást enged asszociálni – csak már eszünkbe jutott az ellenkezője is, és ez nyugtalanít... Aztán az események összekuszálódnak, felgyorsulnak, ellenőrizhetetlenné válnak: a földmérők pánikját érthetetlen semmi, vagyis egy nagyon is valóságos valami váltotta ki: „a hosszú nyárfasor elbizonytalanította / őket”, mire összecsomagoltak és esküdöztek, hogy soha nem térnek vissza. A vers mesterien alkalmaz kihagyást, kitűnően választja meg a nézőpontot, ahonnan aztán a nézett objektum és az események jól követhetők. Bár tudjuk, hogy egy „szenvedélyes én” szemével látjuk, amit látunk, mégis objektív és a nézőtől függetlenedett eseménynek hat mindaz, ami történik. Erre szokták mondani, hogy kafkaian félelmetes. A hosszú nyárfasor, amely megnyugtathatna, támpontot adhatna, szépen beülhetne a kompozícióba – ehelyett elbizonytalanít, és felgyorsuló események láncreakcióját váltja ki.

Szelídre, már-már angyalira is tudja hangszerelni a verset Takács Zsuzsa, amikor akarja. Az ő angyala úgy kísért, úgy oson valóságos szereplők között, leleskedik és hallgatózik, mint Wim Wenders filmjében: jelen van, és még sincs jelen, irányít is, meg sorunkra hagy, engedi megtörténni, aminek meg kell történnie, nem avatkozik be. A *Honvágy* első személyű beszélője efféle visszatért lélek, aki test nélkül fázik, melegedne, sóvárog azok után, akik rendelkeznek még a testükkel, akiknek érthetetlen jelzést tud már csak adni, ám az is csak neki fontos. Szinte természetes, hogy tárgyakkal, hangokkal, ütközésekkel, anyagokkal, színekkel és fényvel van teli az élőkhöz visszatért lélek számára a közeg. De Takács Zsuzsa más verseiben is tárgytól tárgyig, súlyos konkrétumtól konkrétumig jut, mintha neki is ez a sűrű közeg lenne csak biztonságos, ahol azonban élete tárgyai porlepte limlomnak, üveg csecsebecsének tűnnek, miközben „álmod tágas, belső terében foszló / kötélén lengsz”. A kép – életét, a teljes életet egy szakadó kötélén töltött néhány pillanatnak tekinteni, amelynek során néhány szórványos taps az, amit erőfeszítése nyomán begyűjthet – a kép megkapó és szívszorító, különösen, ha a régen halott apa menti meg a zuhanástól, de Takács Zsuzsa ebben a nagy álomban is távol tartja magát az önsajnálattól, miközben egy percig sem marad szárazon szenvtelen (*Foszló kötél*). Az érzelmeit mintha tényekből faragott kövek közé préselné – vannak ezek az érzelmek, de nem szabadulnak fel, átláthatók, mint az üvegből való forma, szétrobbanna, ha nem akarná ezt a robbanást is kontrollálni. Ha nem akarna rávilágítani, a józanító fény körébe vonni „a lehetséges, eszét vesztett vadat”, mielőtt az ugrana: „Igen, ha nem volna, akiről / hallottunk: Isten.” (*Villanykapcsoló*) Ez a vers zárása, csak éppen nem tudni teljes bizonyossággal, hogy a figyelmeztetőleg megnevezett a panaszok és vádak előadása ellen lett-e megidézve, avagy olyasmiként, mint ami a lámpánál (értsd: józanságnál) is hatalmasabb, és engedélyezi az ösztönöket. Ez a bizonytalanság azonban nem baj, ellenkezőleg, olyan helyként tartjuk számon, mint ami egy fokkal többet kíván az olvasójától.

Ha a vers, mondjuk, per definitionem mindig túlmutat önmagán, ha fokozott mértékben sosem pusztán az, amit olvasásra kínál egy esemény, kép, érzet tömör, sarkított, megvágott, kiragadott, összefüggéseitől valamilyen mértékben megfosztott, illetve különböző szokatlan összefüggésbe helyezett leírásával, ha az időtlenség megragadása, ha a kevésből, még inkább a jelentéktelenből építkezik, ha a modern vers hanghordozásában a

versszerűt kerülve alkot újat, azáltal, hogy megmutatja, miért érdemes figyelmére és figyelmünkre ez a jelentéktelen, ha tehát ott talál rést a mindennapok szövetén, ahol eddig nem tudtunk ilyenről, mindezt pedig a nyelv szuverén, észrevétlenül szellemes és pontos alkalmazásával teszi, nos, akkor Takács Zsuzsa mostani kötetében sem találunk egyebet, mint színtiszta költészetet. Ami azonban színtiszta, az nem steril, és formailag is csak olyan értelemben tökéletes, hogy abszolút ökonomikus. A *Honvágy* című verse jó példa arra, hogy bár szinte túlárad benne a privát, és olvasóként nem minden vonatkozásában sikerül behelyezkednünk a bőven adagolt részletekbe, vagy nem minden részletében kapjuk meg a felismerés élményét, ám tagadhatatlan, hogy mégis önálló univerzum, amely nem igényel magyarázatot, kiegészítést: egész, teljesen az. A vers, esetlegesnek tűnő részletei ellenére (egy könyv, egy térkép, teríték egy asztalon, egy levél olvasása stb.) Egyként fogadtatja el magát. Másfelől az is következik ebből, hogy aligha jellemezhetjük e kötetbeli verseit nyitott versekként, szövegüknek kezdete, felütése, majd témájának elvárása, „megoldása”, zárása van, talán főleg zárása, befejezése, súlya, és nemcsak egyszerűen befejeződnek. A zárt tematikát és formát talán megköveteli az is, hogy a költő történetekhez, alkalmakhoz, álmokhoz, napokhoz kötődő élményeit alakítja cseppformájú verssé. Érezhetően: a vers amikor kifakad, mintegy kiszakad a költő kohójából, hogy csillogó gömb formájában szilárduljon meg. Valahogy nem csoda hát, hogy a költő úgy áll képzeletünk előtt, mint magas szirtfokon magányos fenyő, amely a helyzetre nem a bomlás, a megrészegült önimádat vagy a harsány hiúság kiáltásával reagál, hanem visszafogott szenvedéllyel, mert tudja, minden verse takarékos győzelem, betakarítás, ünnep.

Bárha visszafogott szenvedélyt, takarékoságot, betakarítást említettem is, nem nagy ellentmondás, ha Takács Zsuzsa verseinek klímáját, hőfokát két véglettel jellemezhetjük: a téliesen jegessel és dermesztővel, illetve az izzóval. A telet, havat talán nem szereti köznapinapi módon, de többször is megszólítja, megszólaltatja (*A hó, ez az ájult, A távozás tere*). Mintha az örök tél birodalmába zuhanna vissza – bár csak egy letépett tavaszi virágot említett – a faképnél hagyott menyasszony Kafka/Kierkegaard által archetípussá tett figurája, amelyet Takács Zsuzsa egy hangzó faktorial, a menyasszonyi ruha szakadásának fül-siketítő hangjával egészít ki: „...ruhája uszályát / rángatva menekül, és a szögletekbe / akadt túll jajgatva meghasad, / és azontúl mindannyiunknak / hallgatnunk kell az anyag tiltakozását, / a minden székszörgésnél, köhögésnél, /lábcsozogatásnál hangosabb templomi / zenét: a menyasszony sírását” (*A menyasszony megszégyenülése*). Az *Egy másik születés* évszakok nélküli ugyan, de a jeges borzadályt idézi: a szakadék közelsége összemossa a halált – lezuhanunk-e? – és a születést: „a bolyhos, vérző szikláról” az életbe zuhanás, vagyis a születés vár-e ránk. A szakadékba hullás egy másik vers (*Holtpont*) másik tetőgerincén is kísért – Takács Zsuzsa verseinek motívumai ritkán járnak egyedül, viszont gyakran ismétlődnek, variálódnak.

Takács Zsuzsa pozíciója a szemlélődés a valahová megérkezett állapotából. Nehezen nevezném meg, hogy hová érkezett meg – és honnan beszél. Nem az érettség kor ez a hely, hiszen erre csak közvetve, a tapasztalat sugárzásából, az emlékek sorjázásából következtethetnénk. De nem is valamilyen családi vagy társadalmi helyzettel lehetne körülírni azt, ahol a költő van. Hogy ott mit lát, azt nem titkolja: amit az életben – tehát a halál előtt – álló, a mások halálát, a végtelent, az elveszettséget megélt láthat. Hogy a *Mottó* című versből Kafkának Felicéhez írt sorait idézzük, és ami a költőt talán – és az ő nyomán engem bizonyosan – a legjobban magával ragadja: „nem kór ez, amit nyugágyába fektet az ember, / és elgyógyítgat itt fenn Zúraubán, / hanem fegyver, amit kezem / ügyében tartok.” Amit én úgy értelmezek, hogy a költő számára nincs olyan állapot, a halál várásának egyetlen pillanata sem, amelyet ne költészetének szolgálatába állítana. Takács Zsuzsa témái – számuk egyszerre végtelenül sok és végesen kevés – mintha ezt támasztanák alá.

A FÖLDI VISSZAEMLEKEZÉS REJTELMEIRŐL

Földényi F. László három könyve kapcsán

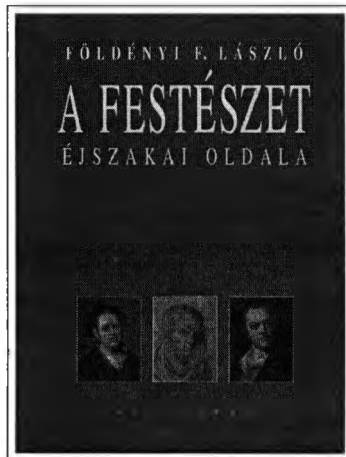
Három könyvet olvastam el Földényi F. Lászlótól lassú egymásutánban, *A festészet éjszakai oldalát* – a szerző művészetelméleti, -filozófiai értekezését Caspar David Friedrich, Francisco Goya és William Blake műveiről –, a *Légy az árnyékomat*, amely a 20. századi művészet egyik érdekes alakját, Sophie Calle-t mutatja be, valamint *A gömb alakú torony* című esszékötetet, amely mintegy folytatása *A tágra nyílt szem* (1990–1994) kötetébe egybegyűjtött, többek között az ember metafizikai magárahagyottságát feszegető írásainak.

A festészet éjszakai oldala is több, önállóan már megjelent könyvből van összerakva. A szerző most mégis fontosnak tartotta, hogy két régebbi elemzését összekapcsolja az újonnan készült, Blake-vel foglalkozó írásával. Caspar David Friedrich képeit szemlélve Földényit leginkább magányos alakjainak Istentől való eltávolodottsága izgatja, az a keserű felismerés, hogy már elvesztünk, nem tudjuk helyrehozni a világot. Goya *Szatur nuszában* a szerző a megbomlott egység, a végső pusztulás jelei után kutat, melyben az európai festészet mélypontját látja. Blake művében, a *Newton álmában* az elrontott teremtés elvontabb alakzatait mutatja meg, és a kérdésre, előre viszi-e a tudomány a világot, negatív választ ad – és e válasz izgalmas távlatokat nyit Földényi számára a racionalizmushoz való viszony megítélésében.

Közben persze azon is töprengtem, hogyan foghatnám én is egybe e könyveket a magam írásában, igyekeztem feltérképezni a kötet mélyén megbúvó közös vonulatot, a nézőpont hasonlóságát és az írói intenciót. „Leltárt” készítettem azokból az ismételten visszatérő problémákból, felvetésekből és elemekből, amelyek ezen – ha egymástól látszólag tematikájukban oly távol is eső – írásoknak kétségkívül közös jegyei.

Más az olvasat akkor, ha ugyanattól a szerzőtől közvetlenül egymás után olvasunk el műveket, és más, ha önmagában áll a könyv. Az egymás mellé állított, egymás után olvasott művekre nagyobb a rálátás, olyan tematikus, narratív, strukturális elemek kerülhetnek az olvasó látókörébe, amelyek egy-egy mű önmagába zárt struktúrájában esetleg kisebb hangsúlyt kapnak. A kérdésre, miről is szól e három könyv, az egyszerre olvasás okán talán más, kissé különösebb választ adhatok, mintha csak külön-külön szemlélném e szellemi kalandra hívó műveket. Földényi F. László folytonosan a kulturális emlékezetkihagyás eseteit sorolja, szemléli, nézi, mutatja meg íásaiban, miközben arról a sokrétű valóságról ír könyveiben, amely nem pusztán a

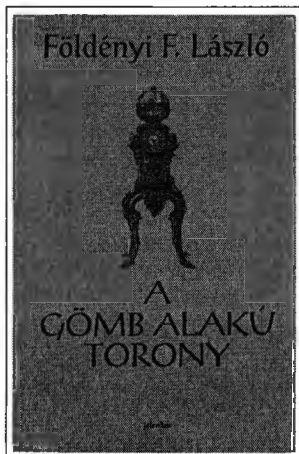
*Kalligram
Pozsony–Budapest
568 oldal, 3500 Ft*

tudás vagy a lélek, hanem e kettő együttes megnyílásán keresztül differenciálódik a szerző és az olvasó tekintete előtt. Ugyanis – és e megállapítással Földényi folytonosan szembesíti olvasóját – a világból egyre inkább kiszoruló transzcendencia és lélek a valóság struktúráiból nem küszöbölhető ki. És erről ugyan megpróbálunk mai világunkban (is) megfedkezni, ám a művészet épp ezen üres emlékezhelyek betöltésével emlékeztet bennünket amnéziánkra. Földényi talán ezért is foglalkozik behatóbban egyrészt olyan alkotókkal, akik felismerik az amnéziát, másrészt erre reagáló művekkel, amelyekben a kulturális emlékezetkihagyás tudatosul, egyben ki is töltve az amnézia okozta űrt: megmutatva, illetve reprezentálva természet és ember megváltozott, szekularizálódott viszonyát. „Civilizációnk végleg megfedkezni látszik arról, hogy léte olyasmiben gyökerezik, ami fölött egyáltalán nincsen hatalma és befolyása. Így válik a tragédia a létezés ismérvévé...” – állapítja meg egyik esszéjében a szerző, akit a ketté-, illetve megszakadás pillanatai, mozzanata és annak következményei érdekelnek. E repedéseken futtatja végig pillantását a szerző.

Érdeklődésének középpontjában főként az európai kultúra válsága áll. És mint *A gömb alakú torony* fülszövege ígéri: az egyes életművek és művészi jelenségek vizsgálatokor elsősorban ennek megnyilvánulásai, illetve létrejöttének, újratermelődésének módozatai iránt tanúsít kiemelt figyelmet. Miközben a dolgok, jelenségek legbensőbb kapcsolatai után kutat, főként a felvilágosodás, a romantika korát és a 20–21. századot vetíti egymásra. Az írói pillantás a múlt felől közelít rá a jelenre, az írói kéz múlt és jelen összefüggéseit tapintja. Rácz Péter *A testet öltött festmény* című írásában találóan jegyzi meg a szerzőről: „Földényi a képzőművészetről nem művészettörténeti megközelítésben beszél, esszéinek perspektívája talán egzisztenciálisnak nevezhető: a művészetfilozófiai, esztétikai, valamint a kultúrtörténeti elemzéseit a szabad asszociáció révén mozgásba hozva úgy írja le az érdeklődését felkeltő jelenséget, hogy mindig a személyes, belső befogadói történések drámája kerül a szöveg előterébe.”

Földényi a látványtól a tudásig, a tudástól a kételyig, a beszéd-től a hallgatóságig jut el. Írásai ezért is olyan különös hangulatúak; szerzőjük személyes élményekről számol be, egy-egy könyv, műalkotás keletkezésének háttere, története, oka-miértje érdekli. Könyvei azért is izgalmasak, mert a szerző sohasem végleges, hanem egyfajta keletkező olvasatot tár az őt olvasók elé. E közös „tanulás” lényege a visszaemlékezés. Hiszen ismeret révén mintegy ki tudjuk vonni a dolgokból azt a „belső szót”, formai elemet, amely lényegüket alkotja. Földényi e különleges belső dramaturgia szerint ír: fikciót teremt, tovább szövi, körbejárja, plasztikussá teszi a különböző elméleteket, „szavassítja” a képzőművészeti alkotásokat. Már-már a platóni bölcsélet középpontjában álló metafizikai teorema szerint jár el: az ideák szemléletének, feledésének és visszaemlékezésének háromlépcsős folyamatát élheti újra át mindenki, aki e könyveket kézbe veszi. Az a taktilis emlékezet jellemzi, amely – mint ő maga írja egyik tanulmányában valaki kapcsán – „érez szemmel és látó kézzel érzékel”. Lehetőséget ad a művek körbesétálására, de a bemutatott szerzőket is körbejárhatja az olvasó: plasztikus portrékat fest, és épp a fikció segítségével újra-éleszti az egykoron élt művészeket, teoretikusokat. Írásait éppen az elmélet és a fikció arányjátéka teszi igazán izgalmassá.

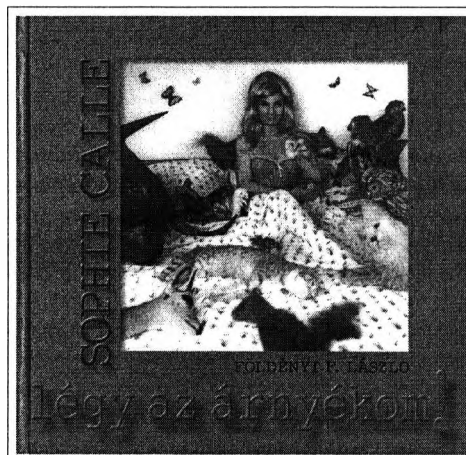
Jelenkor Kiadó
Pécs, 2003
296 oldal, 2600 Ft

Földényi rendkívüli érdeklődéssel figyel az egyedire, az egyes sorspályák individuális vonásaira. Könyvei, esszéi többnyire olyan művészekről szólnak, akik saját korukban valamilyen szempontból „korszerűtlennek”, a kor normáitól eltérőnek számítottak. A normától való eltérés esetenként a hosszabb út választását is jelentheti. Az „éjszakai oldalt” bejáró művészeknek és teoretikusoknak különleges figyelmet szentel, azoknak, akik a szellemileg (is) szekularizálódott világgal szembeni műveikben kételyeiknek hangot adtak. Akiket megszólaltat, mind a hosszabb utat járva, a megbotlást, az elbukást is vállalva alkottak. Hiszen Dosztojevszkij, Sesztov, Goya, de akár Sophie Calle is ellenálltak a mozgalommá szerveződés kényszerének. Vagy mint Lars von Trier, aki szintén a nagyságot akarja visszacsempészni a világba, a szenvedélyt, a transzcendenciát – még a bukás árán is. Calle művészete irodalom és képzőművészet határmezsgyéjén mozog, művészet és nem-művészet összemosódásának tipikus példája, melyben az alkotó egyszerre építő és fogoly: egy tükrök közé zárt személyiség krízisének, önvesztésének magányos ön-rekonstrukciója. Calle absztrakciót sejtető szerkezetei szenvedélyes, végletesen személyes történeteket tartanak fogva. Goya is kora kulturális krízisének kézzelfogható, de mégsem tudatosult jelenségei elé tart tükröt *Szturnuszával*. Kleistnél „a lappangó nyelvi káosz egy tökéletesen ellenőrzött, racionálisan átgondolt grammatikai szerkezetbe van zárva”. És Friedrich is azzal fokozza képi világa szenvedélyességét, hogy ő maga korántsem tanúsít szenvedélyes magatartást. Így a hűvös, kimért, visszafogott szerkesztés és a „lappangó téboly” nem oltja ki műveiben egymást. Forgács Péter filmje a leletmegőrzés, az archiválás pillanata, melyben a „minden (film által történő) rögzítés mélyén ott fenyegető káosz is érezteti erejét”, csakúgy, mint Calle installált, különös „valóság-mű”-archívumaiban. Nem véletlen Földényi megfogalmazása e művészeket illetően: ők a „rombolva építők, akik olyanok, mint a szél, vagy a homok”, akik „segítenek lebontani a bábeli tornyot, hogy helyére felépülhessen az, amire egyelőre még nincsenek szavaink, de ami mindenképpen a szabadság biztosítója lesz”.

A szerző, amikor természet–ember–Isten viszonyaira, kultúra–civilizáció–szabadság összefüggéseire kérdez, az individuális problematika mellett egzisztenciális kérdések felé is tereli olvasója figyelmét. A kérdésés lehetősége önmagában föltételez valamiféle előzetes tudást. Platón szerint a tudás forrása a születést megelőző létezés, melynek során a lélek, testi akadályt nem ismerve, a dolgok örök ideáinak szemlélésébe merül, majd születése után „visszaemlékezik”. A keresztény tematika szerint a kérdőre vonhatóság látóhatára a határtalan, létnek és tudásnak az egysége; az a valaki, akit minden kérdésben újra megszólítunk és föltételezünk, és ez a végtelen lét: Isten. E kollektív emlékezés, akár a mítosz is, olyan – választ provokáló – megszólításai az embernek, amelyet a transzcendencia intéz hozzá.

Földényi írásainak egyik legfontosabb megállapítása, hogy megszűnt az egyetértés az embernek a maga legtágabban értelmezett természetéhez való viszonyulását illetően. Ezen ténnyel és következményeivel számtalan írásában foglalkozik a szerző. Vannak,

Enciklopédia Kiadó
Budapest, 2002
144 oldal, 2500 Ft

akik a természettel való foglalatosságot továbbra is nyíltan onto-teológiai kérdésnek tekintik (mint például C. D. Friedrich), és vannak, akik a természetet minden teológiai vonatkozásától meg akarják szabadítani, és lényegét, Newton nyomán, a pusztá ráció segítségével próbálják megragadni. Az a Newton, aki (mint maga a megtettesült rossz) Blake nyomatának főalakjává növi ki magát. Milyen következményekkel jár a természetbe ágyazott ember saját sorsához való viszonyulásának módosulása? Földényi egyik fontos megállapítása e viszonyrendszert illetően, hogy az ember, a természet és a hallgatás zárójelébe zárt Isten egymás mellé rendelődik. Ennek pedig a 21. századra is mélyre ható következményei vannak: „Az újkori szekularizációs folyamat eredményeként egy nem-isteni lény (ember) istenként kezd viselkedni, korlátozott létében is mindenhatónak hiszi magát (...) keres magának egy eszközt, amellyel törekvését, esendőségét önmaga előtt is leplezheti.” (12) Ez az eszköz pedig a technika, az a „szürke európai pokol”, amely a 20. században végleg győzedelmeskedik. A „folyamatos üzemzavar” százada ez, hiszen a tőke hatalma és a technikai-technológiai szellem ekkor válik mértékteleenné. A technika, amely át- és átformalja a környezetet, végleg megszünteti a világ Istentől adott, természetes voltát. Az elvesztett egység pedig válságot, tanácsstalanságot szül: meddig terjed az ember hatásköre, ha elveszítette azon képességét, hogy a kozmoszsal, az univerzum egészével szerves egységben létezőnek lássa magát? És ez a kérdés már a kor etikai irányultsága felé mutat: „A *cogito* teljhatalmába vetett meggyőződés a szekularizáció egyik jellegzetes tünete, s gyökeresen eltér attól a tradicionális, nemcsak európai, hanem az Európán kívüli kultúrák számára is magától értetődő alapállástól, miszerint nem az ember jelöli ki önnön gondolkodásának és énjének határait.” (69) A szellem szekularizációja elvilágiasodást jelent, ami meghasonlottságot is okozhat. Mindez akkor válik érezhetővé, amikor egy kultúra, egy kor, mint például a felvilágosodás, a vallást vallástalanul éli meg: „Ha a felvilágosodás előtti világot tradicionálisnak nevezzük, a felvilágosodást pedig, a kétarcúságában rejlő feszültség miatt, szekularizáltak, akkor a mai világot hajlamosak vagyunk posztszekularizáltaknak, vagy – egy szándékolt abszurd fogalmat használva – *unipolárisnak* nevezni. A tradíció az embert *kötöttsége* és *beágyazottsága* által tette szabadabbá. A szekularizáció a *kritikus* gondolkodásra adott lehetőséget, ami egyszerűs mind az (etimológiailag rokon) *krízissel* való küzdelem felemás szabadságával is megajándékozta. Az *unipoláris*sá vált, globalizálódott, gömbbé bezárult ezredvég viszont magát a szabadságot tette illuzórikussá, mivel ezt egyre inkább az emberre végzetként nehezedő körülményekhez való alkalmazkodás elfogadására igyekezett korlátozni.” (72)

És mi történik ebben a helyzetben a művészettel? Egykoron a művészet tisztelte múzsáit, hiszen ők a harmonikus transzcendencia őrei voltak. A ma műalkotásai a folyamatos önkorlátozás eredményeként születnek meg: ahelyett, hogy az alkotó megfellebbezhetetlen kijelentéseket nyújtana a világról, kimondatlanul is az ún. „objektív valóság” és az erre való reflektálás szétválásztatatlanságát sugallja. Lemond arról, hogy egyértelműen eligazítson, hogy mindenben illetékesnek vélje magát (e lemondás és az önkorlátozás – művészetről lévén szó – természetesen gazdagodást és feltöltődést is jelent). A mai művészet egy zárt nyelvi-zenei-plasztikai-festői univerzum megteremtésére törekszik, amely úgy „tükrözi” az úgynevezett valóságot, hogy közben azonos is vele (Sophie Calle). Napjaink művészete – hangzik Földényi következtetése –, ha nem is váltja meg a világot, de lakhatóvá teszi. Éppen azért, hogy állandóan e világ lakhatatlanságát is igyekeznek bizonyítani: „Azzal ugyanis, hogy a művészet lemond a hagyományos tükröző, imitáló szerepéről, nem az igazság bemutatásáról mond le (mint azt ellenfelei hangoztatják), hanem azt teszi eleve kérdésessé, hogy létezik-e úgynevezett »Igazság«, és hogy az esendő ember képes-e még arra, hogy a médiumoktól behálózott világban a maga tiszta, érintetlen belsőjével mintegy mérlegre tegye a valóságot, a »külsőt«, s arról isteni érvényességű megállapításokat tegyen.

A művészet önkorlátozása ennyiben számomra nem a »valóság« előtti kapitulációt jelenti, hanem ellenkezőleg: ennek komolyan vételét...” (157) A világ mű-szerűvé válását több írásában is tematizálja a szerző, miközben bizonyítja olvasója számára, hogy mindaz, ami a század elején felszínre került, már a romantika gondolatiságában is ott lappangott. A „talált tárgyak” végérvényesen benyomulnak a művészetbe – a 20. század elején Duchamp műveibe csakúgy, mint Sophie Calle-éba a század végén. Ezzel párhuzamosan a történetek mindenhatóságába vetett hit roppant meg a leglátványosabban. Befejeződött a Nagy Célirányos Elbeszélés, amely az európai kultúrát végigkísérte, és lineáris jellege miatt eleve a történelem célszerűségét hirdette: „A történetek megbízhatatlanságának (elégtelességének, rövidzárlatosságának) mai lelepleződése mögött éppúgy a létezés egészére vonatkozó tanácsstalanság ismerhető fel, mint a legkorábbi gondolkodók esetében.” (171)

„Korszerűtlen”, többé már nem lényegi kérdés a transzcendencia, épp az, ami nélkül nemcsak művészet, (Eliade megfogalmazása szerint) nemcsak szabadság nem képzelhető el, hanem a történelem fogalma is érvénytelenné válik. A szekularizációval szemben fellépő művészeket és gondolkodókat ugyanakkor az a belátás hajtja, hogy az ész nem ura és teremtője a szabadságnak, hanem abból csupán részesedik. Nem véletlen, hogy a szekularizáció egykori és mai legfelvilágosultabb kritikusanak Blake-et és Kertész Imrét tartja Földényi, hiszen mindkettejük művészete éppen azt mutatja meg, mit eredményezhet ez a belső viszály. „Az embernek kell, hogy legyen valamilyen vallása és lesz is neki: ha nem Jézus vallása, akkor a Sátáné” – írja Blake a *Jeruzsálemben*. Dosztojevszkij alakja pedig első sorban azért foglalkoztatja a szerzőt, mert az orosz író személyében immáron valaki nyíltan kétségbe merete vonni az ész mindenhatóságát. És a filozófus Sesztov egész élete sem volt más, mint folytonos viaskodás a racionalizmussal, „szembeszegülés a kigyóval, amely rábírta az embert, hogy a hit helyett a tudást válassza”. És hogy mindehhez mit szól Földényi? „Egy percig sem kétséges, hogy *A gömb alakú torony* szerzője a szekularizált világ polgárának tartja magát, ez a talaj a lába alatt, habár azt nem merném kijelenteni, hogy otthon is érzi magát benne” – írja találon Pályi András a *Titánok kora* című írásában. E sorsszerű passzívítás állapotát Heidegger csakúgy, mint a gnosztikusok, a *léte vetettség*nek nevezte. A Hegelt olvasó Dosztojevszkijről szóló Földényi-fikció is a történelmen kívüliség, a lét-nemlét határait feszegeti. Nietzsche is leleplezi az ésszerűségbe vetett görcsös hegeli hitet, tisztán látva, hogy amit történelemnek neveznek, többnyire konstrukció, szemellenzős önvédelmi mechanizmus, azaz „az isten hiánya okozta rettegés”.

A hit, remény, transzcendencia, határ és mérték fogalmainak „korszerűtlenné” válása a kultúra–civilizáció–szabadság viszonyrendszerét is megváltoztatta. Pedig kultúrának azt a társadalmi állapotot nevezhetjük, amelyben eleven párbeszéd folyik az istenség és az ember között, a transzcendencia és az ember között. Olyan állapot, amelyben komolyan veszik, valódi felszólításnak tartják a mítoszt, és a kultusszal valódi, nem pedig formális feleletet akarnak rá adni. A felelet és a felelősség szó rengeteg nyelvben azonos tőből ered. Az fejeződik ki ebben, hogy ha felelsz a hívásomra, attól kezdve felelős vagy értem. Ugyanakkor: „Az egész mai civilizáció azt sugallja, hogy akkor vagyunk igazán szabadok, amikor a világ és a körülmények leveszik rólunk saját létezésünk terhét. Pedig az európai hagyomány ennek éppen az ellenkezőjét tanította. Azt, hogy a valódi szabadság reménye akkor adatik meg, amikor ez a teher ismét ránk nehezedik. Amikor nemcsak mindennapi létezésünkkel szembesülünk, hanem azzal is, ami születésünket megelőzi és halálunkat követi.” (75)

Földényi F. László érdekes, figyelmet megragadó címekeket ad köteteknek, írásainak. A romantika három alkotójában (Friedrich, Goya, Blake) azt tartotta szükségesnek hangsú-

lyozni, amit *A festészet éjszakai oldala* kötet címmel is kifejez: festészetüknek, egyben magának a létezésnek is a sötét, a hit elvesztésével elsötétült, éjszakába borult oldalát. Az éjszaka megelőzi az újjászületést, a beavatást és a megvilágosodást. Szimbolizálja a káoszt, a halált, az örületet, a széthullást. Belépni az éjszakába annyi, mint visszatérni a meghatározatlanságba, ahol a rémálmok, szörnyek és sötét gondolatok keverednek. Földényi a 18–19. század fordulójának leglényegesebb művészeti, egzisztenciális problémájának tekinti e hitvesztést és annak következményeit. *A gömb alakú torony* és a *Légy az árnyékom* címek lényegileg e problematika továbbgondolására utalnak. A 20–21. század véglegesen szekularizált, technokrata, globalizált, homogenizált világának monologikus beszédmódja egy én- és önvesztett világban: „...kezdjük megvalósítani a bábeliek utópiáját, s épülőfélben van a torony – amely ez esetben gömb alakú, hiszen a földgolyóval azonos. Mindenki ugyanazt a nyelvet kezdi beszélni, s érzékei világszerte feltűnően hasonló benyomásoknak vannak kitéve. S ekkor magának az emberi szabadságnak a jelentését kell újraértelmezni. Ma (...) egy gömb alakú toronyba bezárva, mintha minden célt magunk mögött hagytunk volna. Ahelyett, hogy mint tárgyat meghódítottuk volna, ő hódított meg bennünket.” (69) Pedig a föld mint gömb, glóbusz, ideális test, őseredeti forma, a tökéletesség és harmónia szimbóluma. A szakrális építészetben a torony (a templom és a szentély mellett) a földtől az isteni felé való emelkedés fokozatait jelölte. A ma gömb alakú tornya nem emelkedik már Isten felé.

Úgy tűnik, a művészet „tisztá érzékenysége” (Malevics) emlékezetünk forrása marad, a művészettel folytatott párbeszéd pedig az egyik biztosíték arra, hogy emlékezetünket frissen tartsuk arról, amit elvesztettünk.

A fából faragott Puskin

Tatyjana Tolsztaja: Kssz!

„Puskinnak köszönhetően tudunk tömörkedni olyan dologról, ami csak a legtávolabbi kapcsolatban van magával Puskinnal: (...) a kubitkák, az öltözetek, a rangok, az áfonyafürdő receptje (négy pud áfonyához három vödör víz). (...) De még korszakánál is többet tudunk magáról Puskinról.”

Pjotr Vajl–Alekszandr Genisz: *A szabadság chartája. Puskin*

„Vége az életnek” – suttogta halálos ágyán Puskin. Majd egy kicsit később jól érthetően megismételte: „Az életnek vége.” A költő utolsó szavai, amelyeket a hozzá közel hajoló Vlagyimir Dalnak mondott 1837. január 29-én éjjel, néhány nappal d’Anthèsszel vívott pisztoly-párbaja után, széles körben elterjedtek – köszönhetően Vaszilij Zsukovszkij nyilvánosságra hozott levelének, amit Puskin apjának írt.

Tatyjana Tolsztaja *Kssz!* című regényének végén Benedikt a robbanástól megfeketedett Puskin-szoborról lekászálódó, kissé megégett, még füstölgő Nyikita Ivanicsot ezekkel a szavakkal fogadja: „Vége az életnek, Nyikita Ivanics.” (306.) A háromszázéves, vén Fűtő azonban, aki anyaszült meztelenül, ősz hajától és szakállától megfosztva immár másodszor élt túl egy világméretű Robbanást, ráadásul a katasztrófa mind a kétszer közvetlenül a halála előtt történt meg, kiköpi szájából a még benne maradt

parazsat, és csak annyit mond: „Ha vége, hát újat kezdünk.”

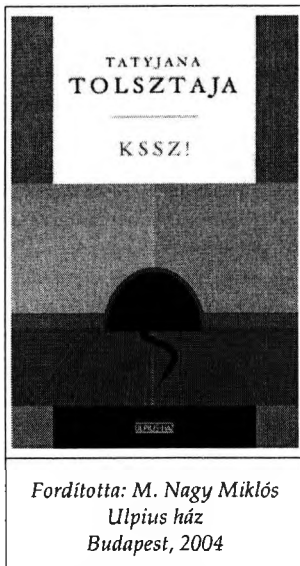
Az immár másodízben is újjászületett egykori múzeumi dolgozó, az *Emlékműveket Őrző Társaság* tagja, a Puskin-szobor szellemi atyja ezek után fogja magát, a levegőbe emelkedik, és nevetve elszáll. A szobor kifaragója, Benedikt értetlenül néz utána. Nyikita Ivanics, a Fűtő nem hogy nem halt meg az „ércnél is maradóbb” (Horatius: *Exegi monumentum...*) Puskin hátára kötözve, hanem ellenkezőleg: hatalmas tüzet okádva kiirtott mindenkit. Kivégzőosz-

lopa pedig – amely a hol bálvány, hol pinokciónak nevezett Puskinból megmaradt – továbbra is ott meredezik füstölögve a tájban, mint egy nagy, fekete fura farkas: „útját gyom nem növi, / égnek tör s dacosabb, / mint amely a hatalmat, / a hős Sándor cárt hirdeti.” (Puskin: *Az emlékmű*)

A halhatatlanságról, a költészet, a szó és a hírnév erejéről szóló (többször jelöltenül idézett) horatiusi és puskini sorok parodisztikus módon szó szerinti értelemben valósulnak meg a regényben. A Benedikt által mitikus módon „életre keltett” pofa-

szakállas, göndör hajú puskin-pinokkió alaktalan, felismerhetetlen formában a tűvészt is túléli: „Egészen soha én meg nem halok”, írja Puskin. E verrsor Tolsztaja-féle kiegészítése pedig: csupán csak a *puskinság* minősége és formája változik.

A Puskin alakjával, életrajzával és mű-

Fordította: M. Nagy Miklós
Ulpius ház
Budapest, 2004

veivel mélyen átítatódott orosz kultúra és gondolkodásmód, a költő súlyos és nyomasztó hagyományával való szembenézés és kultuszának parodisztikus megjelenése Tolsztaja több száz évvel az atomrobbanás után játszódó regényének egyik központi kérdése. Ez egyfelől Puskin szoborszerű megkövesedésének, bálványá, ikonná, márkajelzéssé, köznévvé válásának bemutatásával történik meg, másfelől a hol a metaforicitást, a fikció létezését (el) nem ismerő referenciális, a valóság tükrözésén alapuló olvasásmód, hol a mitikus-mesei gondolkodás- és látásmód humoros, karneváli megjelenítése révén. Az orosz kritika által (Natalja Ivanova, Lev Danyilkin, Jelena Rabinovics stb.) műfaji szempontból hibridként, utópiaként, antiutópiaként nevezett Tolsztaja-szövegben a költő alakja ráadásul a Puskintól eredeztetett 19. századi orosz regény és annak kereső hőséneke travesztikus felidézése révén jelenik meg.

A kissé érzékeny, neurotikus, gyakran a messzi északon élő láthatatlan, félelmetes küszöltől rettegő Benedikt a 19. századi regényhősökhöz hasonlóan több szempontból is két világ határán áll. Egyfelől *Régenti*, egyetemet végzett anyától és újkori apától származik. Testileg látszólag teljesen egészséges, normális ember, egy idő után viszont kiderül, hogy neki is van egy újkori emberekre jellemző *Következménye*, egy farkinca. Ezt házassága előtt – mintegy a felnőtt létbe való belépés beavatási szertartásaként – Nyikita Ivanics levágja, azaz a regény kezdetén a kamaszlét és a felnőttlét határán áll (mint Miskin herceg, Raszkolnyikov vagy Rugin). Hiába akar fűtő lenni, hogy Nyikita Ivanicshoz hasonlóan a titokzatos tűzzel foglalkozhasson, anyja kérésére megtanulja a betűket, így a foglalkozása írnok lesz. A régi Moszkva területén alapított Fjodor-Kuzmicsszk város legfőbb *Mirzájának*, Fjodor Kuzmicsszknak tulajdonított írásokat másolja. Ebben a világban tudniillik a tűz fellobbantásán kívül minden találmány és írás a hatalom birtokosa, a Legfőbb Mirza fejéből pattant ki. Benedikt, aki a többi *pógárocška* nyomorúságos minden-

napjait éli – amely élet alapját az *egerek* képezik: egeret esznek, egérfaggyúval világitanak, az egér a cserekereskedelem alapegysége –, mit sem tud arról, hogy a szövegek, amelyeket másol, tulajdonképpen az orosz- és a világirodalom alapművei. Ez csak az „eszmélése”, „ráismerése” pillanatától – újabb parodisztikus utalás a 19. századi regényhősökre – válik nyilvánvalóvá számára. Addig például Puskin az „Élet, egérmotozásod / Miért izgat úgy, mondd, miért?” sorait – sok más költő szövegéhez hasonlóan (Goethe, Cvetajeva, Blok, Paszternak stb.) – Fjodor-Kuzmicsszk szellemi termékének, megkérdőjelezhetetlen alapigazságának, kinyilatkoztatásának hiszi.

Tatjana Tolsztaja egy Oroszországról írott szövegében azt írja, hogy ebben a világban „az egyetlen abszolútum – a relativizmus, az egyetlen konstans – a káosz”. E káosz „bizarr képletei és együtthatói” pedig – folytatva Tolsztajával – „széles körben ismertek és réges-régen közzétették őket, úgyhogy akit érdekelnek, meg tud velük ismerkedni – az egész orosz irodalom, a teljes folklór és történelem a rendelkezésére áll”. („Orosz világ”, ford. Goretity József, *Jelenkor*, 2004. július–augusztus, 782.). Az író e 2001-es írásában megfogalmazott állítása az egy évvel korábban befejezett regényének végkövetkeztetéseként, illetve a regény forrásait feltáró nyilatkozatként is olvasható. Az orosz irodalom, folklór, mitológia és történelem ismert történeteiből, alakjaiból, elemeiből gyúrta össze Oroszország paródiájaként is olvasható regényét.

Főhőse, aki egyben narrátora, én-elbeszélője a regénynek, a maga módján kifejezetten érzékeny a mindennapi munkája során olvasott és másolt szövegek iránt. A szomorúan végződő *guruló és éneklő cipőcska* története (a *Kolobok* című népmeséről van szó) ugyanúgy befolyásolja lelkiállapotát, ahogy az évszakok vagy a napszakok. Gyakori gondolatfutamai közül már az egyik legelsőben – amelyet a tél, a hideg és az este hív elő – megjelenik a „ki vagyok én?” kérdése. „Belső monológiában” a

törzsközösségi szinten élő, többistenhitű népek vagy éppen a kisgyerekek gondolkodásmódjára ismerhetünk, amennyiben hol a világ félelmetes és érthetetlen természeti jelenségei, hol a megmagyarázhatatlan érzelmi állapotok válnak érthetővé azáltal, hogy az ember magyarázatképpen allegorikus formát ad nekik. Az „önmagam idegenségének érzete”, a „ki vagyok én kérdése” Benediktnél így kivetül és megszemélyesül: a fákon élő láthatatlan küsz művévé válik, a küszben ölt testet.

Benediktben a *felfalt cipócska* meséje öntudatlanul és kimondatlanul lényegében a halál, a vég kérdését veti fel egy olyan világban, ahol a halál esetleges, és bizonyos esetekben túlélhető: egyfelől nem lehet tudni, hogy mikor mi okozza, hogy Fjodor-Kuzmicsszk lakói közül kiket érint egyáltalán, másfelől nem szabad elfelejteni, hogy ez a világ már egy „világ(halál)vége” utáni világ, a mitikus világrend egy következő ciklusa. Azaz a „ki vagyok én?” kérdése nem a halál mint kitüntetett vég, nem a múltó idő aspektusából vetődik fel, hanem egy olyan végnélküli élet viszonylatában, amelyben ha valakit ezek a kérdések elkezdnek izgatni, azaz metaforikusan a küsz elérte az illető nyaki erét, és rontást hozott rá, akkor ezentúl a sorsa az lesz, hogy megbolondulva, megnyomrodva vonszolhatja magát tovább és tovább és tovább... Ennél a „betegségnél” pedig még a halál is jobb a regény szerelői szerint.

Benedikt vonzódása a különböző szép-irodalmi szövegekben felépülő világok iránt egy fejlődésregénybeli főhőst anticipálna, aki sajátos adottságai miatt kiválhat a környezetéből – azon felülemelkedve, azt meghaladva. Tolsztaja főhősében azonban együttesen vannak jelen és bomlanak ki a szüzsé során azok a tulajdonságok, amelyek a fejlődő hős, de egyben a változatlan, mitikus hős sajátjai is. A regény műfaja is éppen ezért a lotmani terminológiával élve a mesei alapú nyugat-európai fejlődésregény és a mítoszalapú orosz regény kevercse. A főhős változásának iránya, értékelése minimum kettős

lesz, de ennek bemutatása is az, hiszen az önmagáról szöveget alkotó Benedikt naiv nézőpontja (referenciális olvasás) Tolsztaja néha ironikus, néha humorosan elnéző nézőpontjával (rejtett és nyílt intertextuális utalások; az [anti]fejlődésregény, a mítosz és a mese parodisztikus felelevenítése) párhuzamosan van jelen.

A főhős változásába, nevelésébe a Fűtő szeretne beleszólni. Nyikita Ivanics úgy érzi, hogy Benediktet lehetne tanítani, van benne kreativitás. Az Emlékkörző Társaság tagjában egy Régenti nő, Anna Petrovna temetésén fogalmazódik meg, hogy Benedikttel közösen faragjanak szobrot Puskinnak. Az „egér a mindenünk” világgával szembe Nyikita Ivanics a „Puskin a mindenünk” elvét szegezi. A neolitikum Prométheuszát – a pógárocskákkal ellentétben, akik a másolt versekben található, számukra ismeretlen dolgokat, élőlényeket mind-mind az egerekre vezetik vissza – az atomrobbanás utáni világ helyszínei, eseményei Puskinra emlékeztetik. Beszédében jelöletlenül szerepelnek Puskin-idézetek: így az elhunyt Régenti nő neve *Anna Petrovna Kernt*, Puskin egykori közeli barátjánőjét és az általa ihletett ***hoz (1825) című vers sortöredékét idézi fel benne.

A fiú Nyikita Ivanics szóbeli leírása alapján elkészíti a bálványt. Nem érti, miért kell alacsonynak fargania, ha a Fűtő korábban azt mondta, hogy „óriás és géniusz”. Nem tudja, mekkora emlékművet faragjon, ha nem ismerik pontosan annak a bizonyos „Sándor-oszlopnak” a magasságát. Végül nem érti, hogy arra a kérdésre, miszerint akkor „sztalinfából” fogják-e készíteni a szobrot, miért kezd el Nyikita Ivanovics magából kikelve ordítani vele: „Ez Puskin! Puskin! A leendő Puskin!” (139.) Míg a magyar olvasó számára az M. Nagy Miklós kitűnő fordításában szereplő „sztalinfá” roppant találó és hatásos, addig az orosz szövegben ismét csak a puskini (ellen)világ idéződik fel e szó által: a *dubelt* egyszerre rejti magában a tölgy szót, másrészt a Puskin-t folyton zaklató 19. századi cári titkosrendőrség egyik

hírhedt-híres tagjának, Benkendorf segítőjének, Leontyij *Dubeltnak* is a neve.

Hogy Benedikt végül hat ujjat farag a szobornak, végképp kétségbe ejti Nyikolaj Ivanicsot. Míg a testi hiba számos kultúrkörben a szent örült egyik jegye, a regény atomszenyezett neolitikumi világában a *Következményé*, azaz Benediktnek Puskinat sajátta, a bálványt magához hasonlatossá tevő gesztusának, Puskin-olvasatának egyik szimptomatikus eleme. A Fűtő istenkáromlásnak érzi, hogy neki kell eldöntenie: a „szabadság dalnokának” melyik ujját vágják le – így megmarad mind a hat. És a „Downkóros. Hatujjú szeráf. Pofon a közízlésnek” (172.) felállítódik a keresztúton, pont ott, ahol a Régenti Moszkvában állt. Puskin „ikonná” válása hasonlóan karneváli jelenet. Benedikt jelenlétében meghal egy Régenti nő. A fiú hirtelenjében, mivel úgy emlékszik, hogy a Régentiek valamilyen kis képet dugdosnak ilyen esetben halottaik kezébe, fogja magát, és egy nyírfakéregre rárajzolja a göndörhajú, hatujjú bálványt, majd a halott Varvara Lukisnyina kezei közé teszi.

Jurij Lotman szerint a 19. századi gozoli, dosztojevszkiji regénnyel szemben a nyugat-európai (fejlődés)regény műfajának egyik jellemzője a főhős társadalmi felemelkedése: Benedikt esetében ez a házasságkötéshez kötődik. Felesége révén bekerül e robbanás utáni társadalom elit kasztjába, a félelmetes *Vörös Szán* tulajdonosa, a karmokkal rendelkező *főszanitéc* családjába és palotájába, ahol rengeteg Régenti könyv van, és furcsa mód: nincsenek egerek. A nevében a 'jó szó' jelentést hordozó Benedikt – Lermontov Pecsorinjához, Puskin Anyeginjéhez vagy éppen Turgenyev Ruginjához hasonlóan, akiknek története szimbolikusan a saját szó, az egyedi megszólalásmód és nyelv kereséseként is leírható – elindul a korábban hitt és vallott „egér a mindenünk”-től a „Puskin a mindenünk” felé vezető úton. Másképpen, korábbi életének fő mozgatórugóját, az egérből készült ételek és az egerekre cserélhető más élelmiszerek megszerzését az olvasás és a könyvszerzés váltja fel.

Új otthonában, amelynek lakói folyamatosan csak esznek, Benedikt szó szerint falni kezdi a könyveket, majd miután elolvasta, vagyis „megette” őket, kétségbeesetten keresi az utánpótlást. Az evés az olvasás, az olvasás pedig az evés metaforájává válik: a szövegek lényegében megemésztetlenül vándorolnak Benedikt gyomrába. A család csak hízik és hízik, Benedikt pedig csak tölti magába a könyveket. Annyira a hatásuk alá kerül, hogy mikor elfogynak, gondolkodás nélkül kapja fel Apósa hivatalának, a szanitéceknak a csuklyáját és kampóját: hogy könyvéhségét csillapítsa, „mentse a művészetet”, azaz rekvirálja a lakosságtól régi nyomtatú könyveiket.

Az új szanitéc előtt vízió formájában folytonosan az ocsmányságokat művelő nép képe lebeg: a pógárocskák alakja, akik a könyveket a láboston fedőnek használják, vagy tépkedik azokat, esetleg az illemhelyen hasznosítják. Mintha csak Puskin a *Néhai Ivan Petrovics Belkin elbeszélései*hez írt előszavának egy részlete elevenedne fel: Belkin kéziratának „egy részét a kulcsárnő használta fel különböző házi célokra. Így a múlt télen is lakásának ablakait egy befejezetlen regény első részével ragasztotta be.”

Benedikt ezek után lényegében monomániásan a lét könyvét kezdi el kutatni, amelyről szerinte Nyikolaj Ivanics is beszélt, amit „puskin is keresett” (232.), amelyből megtudható, hogyan kell élni, amely az ő látomásaiban erdei tisztáson, a föld alatt van elásva, vagy éppen gyertyafényes szobában fénylik. Végül a bálványhoz mint Istenséghez fordul tanácsért: „Válaszolj nekem, puskin! Hogyan éljek? (...) Nélkülem szemetlen csonk voltál, egy hitvány tuskó, névtelen fa az erdőben; (...) senki sem tudna rólad! Ha én nem lennék, te sem lennél! »Bősz hatalmával a semmiből ki hívott életre engem?« [Részlet Puskin 1828. május 26. című verséből. A dátum Puskin 29. születésnapja – K. Zs.] Én hívtalak életre! Én! Igaz, kicsit görbére sikeredtél (...) De már csak viseld el magadat így, gyermekem – amilyenek mink va-

gyunk, olyan vagy te is, másmilyen nem lehetsz! Te vagy nekünk a minden, mi pedig – a tied vagyunk, és nincs senki másunk! Senki! Hát segíts nekem!” (253–254.)

Benedikt számára a könyvek olvasása a történetekkel való azonosulást jelenti: a szövegek világában érzi jól magát, a könyvtárban, ahol sajátos szövegrendező logika alapján rendezi össze „másodlagos világát”. A posztmodern olvasás dekonstrukciójának allegóriája lehetne ez, ahogy a polcokon *A háztartási hulladék szortírozása* után az *Orosz-japán műszaki szótár*, majd *A partizán kézikönyve* és *Sartre* következik. Mindeközben Benedikt csak a történetet, a cselekményt keresi, a „nagy elbeszélést”, amely a „hogyan kell élni” kérdésére válaszol. Miközben ez neki nem sikerül, mert nem is sikerülhet, a könyv olvasója számos, az orosz kultúrtörténetben felbukkanó, azt metatextuálisan leíró (leképező és átszövő) „nagy” történetet talál: ilyen a Bulgakov *Mester és Margaritájában* is központi szerepet játszó, a Tolsztajaregényben transzformált módon folyton visszatérő tűz- és művészetmotívumok kapcsolata („A kéziratok nem égnek el”, „mit visz ki az ember egy égő házból”), vagy a Goretity József által is megemlített macska-egér harc. (Goretity József: „Moszkva–Fjodor–Kuzmicsszk–Moszkva”, *ÉS*, 2005. január 21., 29.)

Benedikt előtt, aki nem tud belenyugodni kudarcába – nem eszik, nem fürdik, csak fekszik –, lassanként Gogol Akakij Akakijevicséhez hasonlóan a betűk világa és a tárgyi világ kicserélődik, összemosódik. A betűk formája egy-egy tárgyra emlékezteti, illetve a szanitéc kampójáról, sapkájáról és villájáról egy-egy betű jut eszébe. Végül ráébred arra, hogy a könyv Fjodor Kuzmicsszk palotájában lehet. Apósával az élen, aki csak erre várt, betörnek a palotába, megölik a könyvek halmán csücsülő legfőbb Mirzát, miközben Benedikt a következőket kiabálja: „Elloptad Puskin verseit! Puskin a mi mindenünk. A kereket a Puskin találta fel. A járomot is a Puskin találta fel.” (282.) Ezek a Puskin mindehatóságáról, Puskin

mirzaságáról tanúskodó sorok parodisztikusan ellenpontozzák *A Mester és Margaritában* Nyikanor Ivanovicsnak, a moszkvai Szadovaja utca 302/b számú ház lakóbizottsági elnökének szavajárását: „Nyikanor Ivanovics mindaddig, amíg azt az álmod nem látta (Az álomban Puskin *Fukar lovag* című művének hatására az emberek beszolgáltatják titkolt valutájukat – K. Zs.), mit sem tudott Puskin költői munkásságáról, ám őt magát jól ismerte, és naponta többször ejtett olyan mondatokat, mint: »Hát a laktórt Puskin fogja kifizetni?«, vagy: »A lépcsőházban az új villanykörtét Puskin csavarta be?«, meg: »Petróleumot ki vesz? Talán Puskin?«.”

Puskin az Isten, a Valaki, a Náncsi néni, egy hangsor, nyelvi táj, egyszóval tényleg a mindenünk, akinek az istenítése miatt a „könyvfüggővé” vált főhős nem veszi észre, de nem is érdekli, hogy apósa újabb diktatúrát hoz létre, amelynek egyik logikus lépése Nyikita Ivanics likvidálása. Az új diktátor szerint Nyikita Ivanicsra, a Tűz atyjára többé nincs szükség: a föld alatt benzineshordókra akadtak. Benedikt választhat: vagy a könyveitől fosztják meg, vagy kivégzik Nyikita Ivanicsot a Puskinhoz kötvé.

Benedikt a „művészet megmentését”, azaz a könyveket választja. Döntését a szellemi táplálék megmentéséről egy gyomorrontás görcsei közepette hozza meg. „Nagymonológjában” a regényben előlebukkanó láthatatlan, félelmetes küsz a gondolkodás, a szavakra való rátalálás szenvedéssel teli folyamatának metaforájává lesz: „Én csak könyvet akartam – semmi más –, csak könyvet, csak szót, mindig csak szót – adjatok szót, mert nincsen szavam! (...) Hát hisz ott van, ott a szó – nem ismered fel? –, ott vonaglik bened, próbál kiszabadulni! Ó az! A tiéd! Így erőlködik, így furakszik kifele a tompa, korgó nyörgés-nyöszörgés a fából, a kőből, a tuskóból (...) Így, ilyen hitványul nyögnek-morognak az elvarázsoltak, a megverték (...), kitépott érrel, átharapott gerinccel; így vonaglott biztosan a te Puskinod vagy faramuskinod is – mit

mond a nevem neked?" (Az utolsó mondat részlet Puskin *Nevem vajon mit mond neked?* című verséből – K. Zs.)

Az orosz irodalmi nyelvet megalkotó Puskin szereplőjévé válik tehát egy olyan regénynek, amelynek a szerkezete autorreferenciális módon teremt (nyelvi) távolságot a benne felépülő elkorcsosult, rontott nyelvet (más szempontból pedig éppen hogy új nyelvet) használó, kulturális emlékezet nélküli világgal: fejezetcímei, a régi orosz ábécé betűi csak a Régentiek számára „az emlékezet tartóoszlopai”. Benedikt csak az új orosz ábécét ismeri. Számára Nyikolaj Ivanics visszatérő mondata: „Az ábécét tanuld!” – értelmetlen.

A leginkább a swifti antiutópiára emlékeztető történetben Puskin, tágabban az orosz nyelv és kultúra – amelynek egyébként számos más, itt nem érintett szelete is része a szövegvilágban (lásd erről a

Goretity József tanulmányában említett számos 20. századi kultúrtörténeti és irodalmi vonatkozást) – puskinban, a faragott bálvány formájában öröklődik tovább.

Végül azt, hogy hányféle fából faragható ki *Puskin, puskin*, hogy továbbélésének lehetőségei mennyire foglalkoztatják Tatyjana Tolsztajt, tanúsítja az író Szűzsé című írása: „Tegyük fel, hogy abban a pillanatban, amikor d’Anthès fehér mutatouja már a ravaszon pihen, Isten egy kis költőietlen madara, amelyet a fenyőágak közül vertek fel a kékes hóban való lármázással és topogással, lekakálja a gonosztevő kezét. Plutty! A kéz természetesen önkéntelenül megremeg: lövés.” Puskin megsebesül, de túléli, d’Anthès meghal. A költő ezután még hosszú-hosszú évtizedekig él és furcsa kalandba keveredik egy kisleányval, akit egészen véletlenül így hívnak: Vlagyimir Iljics Lenin – –

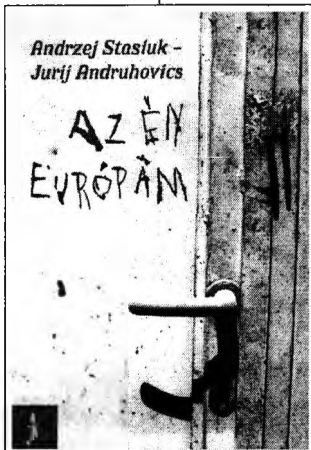
Egészséges erotika,
avagy esszék Európa ágyékából

*Andrzej Stasiuk–Jurij Andruhovics:
Az én Európám. Két esszé az úgynevezett
Közép-Európáról*

„Mindig az a benyomásom, hogy azok számára, akik Közép-Európában élnek, vagy legalábbis jól ismerik a kultúráját, elég világos, és nem fér hozzá kétség, hogy létezik-e Közép-Európa vagy sem. Ez tapasztalat kérdése, tapasztalatok egész komplexusáé egy jól leírható kulturális térről. A leírás és nem a definíció volna itt a megfelelő megközelítési mód. Nincsenek világosan meghúzott határok, és nemcsak egyetlen

centruma létezik. Ez nem valami politikai elképzelés vagy politikai szervezet, amelyet javasolni és megtervezni lehetne. És mégis létezik a képzeletben, a mentális térképeken, az attitűdökben, a hiedelmekben, a mindennapi életmódban” – írja Karl Schlögel egyik remek esszéjében (*Lettre*, 2001/41.), s e sorokban mintha csak a lengyel írónak és ukrán pályatársának – egymással teljesen nem összemosható, de minden különbség ellenére alapvetően hasonló – felfogása tükröződne. Igyekeznek távol tartani magukat minden olyan törekvéstől, amely (Kelet-)Közép-Európát elméleti síkon próbálja meghatározni és történetét egyetlen egységes narratívában összefoglalni. Stasiuk az ő Közép-Európájától (amelyet a játék kedvéért szülőhelye, Wołowiec köré húzott háromszáz kilométeres körként határoz meg) idegen-

nek érzi a Nyugatnak azt az (állítólagos) igényét, amely világos, szabatos, kerek történetekben képzelet el és képezi le a világot. Kifogásolja, hogy ugyanezt elvárják attól a régiótól, amely csakis a Nyugat képére szabott „Európához” csatlakozhat, és lehetőségei kimerülnek egyik oldalról az asszimiláló maszk felvétele, másik oldalról a teljes elszegényedés és kiszolgáltatottság közötti választásban. *Hajónaplójában* olvas-

Fordította Körner Gábor
JAK Világirodalmi sorozat
József Attila Kör – Kijárat Kiadó
Budapest, 2004
140 oldal, 1200 Ft

hatunk egy felidézett sereglyesi emlékről: „azt igyekeztek megtanítani nekem jószándékú amerikaiak, hogy hogyan lehet elmondani pontosan és érdekesen egy történetet. Isten a tanúm, próbáltam megérteni a módszert, de saját történetem széttöredezett az ujjaim között, amikor láttam, hogy figyelnek és a fülüket hegyezik.” (108–109.) A balkáni háborúról szólva szintén reflektál a történetek összetettségére, ellenpontosza az annak idején a nyugati és a magyar sajtóban is gyakorta a Jó és a Gonosz harcaként beállított délszláv konfliktust. Grammatikai azonosulása a „nyugati” szövetségesekkel metszően ironikus: „Igaz, délen még tart a háború, de egyelőre még nyeresre állunk. Mindenesetre leromboltuk Újvidéken az utolsó Duna-hidat, és a Folyók Atyja egyre több gyalogos és immár végképp szárnya-

szegett szerbet tartóztat fel különösebb erőltetés nélkül, akik sehogy se találják a helyüket, mióta Törökország a saját dolgai-val van elfoglalva.” (68.) Stasiuk (vagy elbeszélője) szerint a különbség és a megértés nehézsége (tán lehetetlensége) az emberi szabadságról alkotott gyökeresen különböző elképzelésből adódik, hiszen a már emlegetett amerikaiak is, mint megtudjuk, „abban a hitben éltek, hogy a hősök saját sorsuk urai” (109.), míg – ha máshonnan nem, hát Kertész Imre műveiből ez nekünk, magyaroknak is ismerős gondolat – a kelet-európai számára a sors szabad akaratú irányítása nem vetődik fel valós lehetőségként.

De hogyan próbálnak mégis megbirkózni az alcím (és az írói vállalkozás értelmi szerzője, Stasiuk neje) által kijelölt céllal a szerzők? *Két esszé az úgynevezett Közép-Európáról*: még ha az „úgynevezett” szó jelzi is a távolságtartást, valamit mondaniuk kell magáról a tárgyról, valamiképp identifikálniuk kell azt. Nem meglepetés: a kétféle írói egyéniség kétféle választ ad. Míg Andruhovics a korábban jelzett fenntartások ellenére (erről bővebben később) történetet/történeteket mond, addig Stasiuk apró jelenetekben próbálja megragadni az elmondhatatlant. Míg előbbié „inkább utazás az időben”, addig Stasiuk esszéje „normális térbeli utazás a mai Lengyelország keleti részein, Románián és Ukrajnán át” – állítja maga Andruhovics Gönczy Gabriella kérdéseire válaszolva (*Lettre*, 2003/51.), s ha némileg karikíroz is, az ő írásának központi szervezőlve valóban az „idő”, a múlt és jövő közt őrlődő pillanatnyiség kérdése, míg a lengyelé a „tér”, a térkép és a felszíni formák elemzése. A Stasiuk-szöveg nyitóbekezdése szerint épp ezért a saját esszéjét a jövőre irányuló remény engedményével záró Andruhovics bolond álmodozó: „Az idő csak azokat érdekli, akik a változásban reménykednek, vagyis a javíthatatlan hülyéket.” (67.) Mint látni fogjuk, végül kiderül, hogy bizony őt magát is igencsak érdekli az idő, így a mondat a mű vége felől önreflexióként is olvasható.

Ukrán barátjának történetmesélési gyakorlata is csak első pillantásra ellentétes Stasiuk narratíva-ellenes poétikájával. Igaz, hogy Andruhovics írásából végeredményben egy családörténet, egy személyes eredetmítosz körvonalai rajzolódnak ki, de saját történetétől, a történettől ő is többször kifejezi távolságtartását. „A családi eposzoknak” – írja – „sokszor több, egymással nem teljesen összhangban lévő változatuk is van, ráadásul egyik sincs összhangban az események menetének hivatalos, történelmi verziójával, amelyet a tankönyvekből ismerünk. Azonkívül a családi eposzokra (ahogy a tankönyvekre is) komoly hatást gyakorolnak a ponyvaregények és tévéorozatok.” (19.) Egy másik szöveghelyen, közvetlenül mielőtt dédapja Galíciába való megérkezésével elindítaná saját „családi eposzát”, a bolhapiacokhoz való személyes vonzódásával állítja párhuzamba a családtörténetek rapszodikus és fragmentarizált formája iránti rajongását: „Ugyanígy szeretem a néha elviselhetetlenül szövevényes és ellentmondásos családi mitológiákat, a vándorlások, esküvők, születések, eltűnések különféle verzióit, a hirtelen felbukkant külső szereplőket és váratlan kitérőket.” (13.) Önironikus kipillantásokban sohasem szűkölködik írása, így többször találunk olyan eltávolító zárójeles megjegyzéseket is, mint például a 18. oldalon: „(mese, folytatódik a mese!)”. A magam részéről ugyan óvakodnék azt sugallni, hogy a töredezett, ellentmondásos, olykor összefüggéstelen történetmesélés közép-európai specifikum volna (a kötet szerzőit mintha megkísértené ez a gondolat), de annyit meg kell hagyni, hogy – miként más korábban (fél)periférikus irodalmakban is – ez az elbeszélési mód különösen népszerű régióinkban. Ebből a szempontból Bodor Ádám *Sinistra körzete* lenne a paradigmaticus közép-európai regény – nem véletlen, hogy épp Stasiuk saját kiadója, a lakóhelyéről elnevezett Czarne fedezte őt fel a lengyel olvasóközönség számára. Mindazonáltal egy Kelet-Nyugat szembeállítás erre alapozni, úgy vélem,

botorság volna. Ahogy arra is érdemes rákérdeznünk, hogy vajon ez a bizonyos „Nyugat” mennyire tartja fenn az egységes, kerek narratíva igényét? Nem szerencsés, hogy Stasiuk egyetlen egységes Nyugatról beszél, és még a legminimálisabb megkülönböztetést sem téve összemossa a nagypolitikai és például a művészi-tudományos szcéna elvárásait, amelyek természetesen önmagukban is heterogén rendszerek. Azt a közhelyet nem kell hangsúlyoznom, hogy utóbbira napjainkban (immár sok-sok évtized óta) nem feltétlenül az egészvilágosság a jellemző, amit Stasiuk nyugati népszerűsége is remekül illusztrál.

Andruhovics jövőbe vetett reménye önmagunk megfogalmazásának esélyén alapszik, és a megfogalmazás módja pont az imént referált fragmentarizált történetmesélés, egy történet elmondása „a számos emberi történet közül” (14.). Saját történeteink együttállása mások történeteivel – ezen keresztül teremődik meg mindaz, amit Közép-Kelet-Európának vagy Közép-Európának nevezünk, amely így voltaképp egy irodalmi tér lesz. Írásának utolsó előtti fejezetében Andruhovics demonstratíván meg is ismétli az ő egyik lehetséges történetét, összefoglalva annak elemeit: „Tehát legyen nyár: eső áztatta hegyaljai rónán csavargunk valahol a Duna-medencében, valahol egész közel a középponthez – Európa és valamennyiünk középpontjához; az ember Énje a test közép-keleti részében található; hihetetlen mennyiségű olcsó, finom bort veszünk, vöröset és fehérét, egy öreg német a hucukok templomát pingálja a hágóhoz közeli faluban, ez az utolsó megrendelése, szegény Karl, végre sikerül neki Péter és Jakab apostol; sorra nyílnak a kapuk, a hidak áteresztenek, a Duna túlsó partján újabbnak, nagyobbak tűnik a világ, igazi Chichago, szőlőhegyek vannak itt, meg egy ösvény a várba, nyom és sejtelen, a templomosok rózsakertje, dermedt homok az órában, a lyukakban mozdulatlaná vált biliárdgolyók, álló repülők a vonat fölött, álló vonatok, elkopott gravírozás az

ezüstgyűrűn, madarak Poprád és Práter fölött, iszunk az üvegekből, és kis híján tánkra perdülünk a romokon. Esőt várzsolunk, de ez még semmi – napsütést, a fiúnak elcsuklik a hangja, s még annyi minden lesz” etc. etc. (64–65.) Persze, lehetne ez másképp is – rögtön utána az egész elbeszélést visszavonja: „Habár azon a nyáron kicsit másképp történt minden.” (66.)

Andrzej Stasiuk Keresztes Gáspár interjújában (*litera.hu*) így nyilatkozik a könyvről: „Az én Európám kitalált dolog, műalkotás, a képzelet terméke. Tulajdonképpen egy amolyan ideális vidék terve. Ki kellett találnom ezt a vidéket, hogy jól érezzem magam benne.” A fentiek alapján ez a megállapítás Andruhovicsra éppúgy igaz lehet, de míg az ukrán prózája kimértebbnek, nyugodtabbnak, bölcsebbnek hat, addig Stasiuk ironikus, néha švejkés túlzásai és poentírozó hajlama a feljegyzések fikatív voltát még inkább nyilvánvalóvá teszik. A *Hajónapló* szertelenebb szöveg a *Közép-Keleti revízió*nál, a beszélő kevésbé kifinomult gondolkodó benyomását kelti, olykor kissé nehéz követni, helyenként túlzottan enigmatikus, és ilyenkor már-már önmaga paródiájává válik. Ugyanakkor Andruhovics esszéjénél összességében mégis eredetibbnek és izgalmasabbnak tartom ezt a közhelyek által is átszőtt, gyakran ironikusból hirtelen szentimentálisba forduló, már-már giccsbe hajló írást. Mindenesetre rész és egész tökéletes összhangban áll itt, ugyanúgy egyszerre borzongató csodálattal és a jól ismertnek kijáró bensőségességgel tekinthetünk Stasiuk szövegére, mint ahogy ő tekint a Disneyland idéző cigány palotákra Konin és Kalisz környékén – azokra az épületekre, amelyekben a „közép-európai lélek” kézzelfoghatóvá válik (85–86.). Stasiuk írásáról azért különösen nehéz elmarasztaló észrevételt tenni, mert deklaráltan szembe megy mindenfajta eredetiség szeménnyel, elutasít bármiféle ízlés-alapú hierarchizálást, és azt tekinti értéknek, amit e közép-európai lélek megteremt, azon belül viszont mindent értéknek te-

kint. Az esztétika törvényei itt nem érvényesek. Ahogy nincs alapunk a kacsalábon forgó, rózsaszín gipszstukkós épületkölteményeket megítélni, ugyanúgy minden Stasiukot érő kritikánk is önmagunkra hullik vissza, és csak azt mutatja, hogy lám, nem értettük meg Stasiuk giccselvű poétikáját, amely az „ízléstelenségben”, az egymást ütő elemek összepasszításában, a túlzásban, a másodlagosságban látja Közép-Európa lényegét, ez az, amit megőrzendőnek tart. Válaszul a nyugati arroganciára és asszimiláló törekvésekre, amely csak saját torz tükörképét látja a keleti államokban, Stasiuknál egyfajta felsőbbrendűség-érzést is felfedezhetünk, és pedig pont azért, mert ez a fajta expanziós törekvés szerinte nem jellemző Közép-Európára. Egy érdekes felvetése szerint a régió emblematikus figurája a cigány: „Néha már arra gyanakszom, hogy az én Európám másból sem áll, mint olyan helyekből, ahol [a cigányok] láthatóak, ahol nem engedelmességek a mimikri vagy az asszimiláció törvényének.” (116.)

Andruhovicsot követve korábban azt állítottam, hogy Stasiuk elbeszélőjét leginkább a tér érdekli. Most ezt úgy pontosítanám, hogy a két dimenzióba leképezett tér – ugyanis a világot egy fotográfus szemével nézi: „ebből áll az én Európám. Részletekből, apróságokból, néhány másodperces, filmetűdszerű történekekből, felvilágosító snittekből, melyek úgy örvénylenek a fejemben, akár a levelek a szélben, s az epizódok e viharán átsüt a térkép és átsüt a táj.” (108.) A film említése ellenére az összbemutató mozgóképnél sokkal jobban hasonlít sűrű fotómontázsra, amely együttesen rajzolja ki Közép-Európa kontúrjait, hasonlóan ahhoz, ahogy Andruhovicsnál az egyéni történetek állnak össze a régió portréjává. Nem véletlen, hogy Stasiukot közép-európai útjain egy fotográfia, André Kertész *Vak hegedűs* (1921) című képe kísérti: „Akárhová utazom, mindenhol ennek a háromdimenziós, színes változatát keresem, miközben sokszor úgy érzem, mindjárt megtalálom [...] Hipnotizál ennek a képnek a tere, s

minden utazásom csupán arra szolgál, hogy végre megtaláljam a kép belsejébe vezető titkos átjárót.” (98–99.) Stasiukot a fényképnek az a sajátossága érdekli leginkább, hogy egyszerre mozdulatlan, hiszen állókép, és ugyanakkor dinamikus, hiszen a szünet nélkül játszó vak hegedűs és ifjú vezetője átkel az úton, az öreg jobb lába a levegőben: éppen lép. A háttérből egy kisfiú figyelni őket. A kép széle már közel, „[m]indjárt eltűnnek, és a zene is elhallgat. Csak a kisfiú, az út meg a keréknyom marad a képen.” (98.) Ahogy a fotó mozgás és mozdulatlanság e kettősségét megjeleníti, úgy időtlenség és időbeliség is egyszerre van jelen. Időtlenség, hisz mint az elbeszélő is kiemeli, az alakoknak a szórt fény miatt nincs árnyékuk – és időbeliség, hiszen az exponálást követő pillanatban már el is tűnnek. A fotográfia e köztes világába szeretne Stasiuk belépni, abba a világba, amely – az író fogalmait használva – fikció és valóság közt képez átmenetet. A fénykép a valóságot fikcióvá alakítja, miközben mégsem tud szabadulni tőle – ebben hasonlít a közép-európai tekintetre. A gönci főutcán ücsörgő öregasszonyokat svájci kortársaikkal hasonlítja össze az elbeszélő: „Padokon ültek. Fekete kendőjük és ruhájuk magába szívta a forróságot, de nem volt melegük: egy lépésnyire feküdt tőlük az árnyék, de nem mozdultak, nem próbáltak elbújni. Csak ültek és fürkészték az utcát, az elhaladó autókat, tekintetük fel-alá járt a szemközti alacsony házsoron, behatolt a kocsmá kirakatán, [...] sehol sem állt meg, de ez a »sehol« mindenre kiterjedt, [...] belém fúrták tekintetüket, amikor melljük értem, de a pupillájuk mozdulatlan maradt. Muszáj, hogy fikció legyen a világ, ha ilyen sokáig ki lehetett bírni.” (86.) Az öregasszonyok szeme előtt meglevenedő valóság számukra fikció, viszonyuk hozzá passzív, távolságtartóan befogadó, míg a svájciaknak maga a megkérdőjelezhetetlen valóság, amelyet átélnek, megélik, amellyel élénk kontaktusban vannak: „Látszólag nem foglalkoztak semmivel, de mozdulatlanságuk egy sor apró mozdulattal állt: odébbtolták a teás-

csészét, megigazították a hajukat, megmozdították a fejüket, hogy elkapjanak valakit vagy valamit a sugárúton, finoman kidugták a lábukat a – talán szűk – papucsból, csikorgatták a fémszéket, hogy beljebb húzódjanak a napernyő árnyékába, kritikusan vizsgálgatták a körmüket. Teljes természetességgel és osztatlanul elmerültek a valóságban.” (87.)

Az ilyen és ehhez hasonló megfigyelések egy jelentős része – legalábbis számomra – kevés meggyőzőerővel bír: Stasiuk időnként mintha többet tüzelne, mint töltené. Türelmetlen, túlságosan igyekszik a jelentés(adás)ig eljutni. Viszont biztató, hogy minden jel szerint ezzel ő maga is tisztában van: „Nem tudom pontosan, mire jók ezek az alapjában véve elég banális megállapítások, a korántsem olyan magától értetődő párhuzamok erőltetett keresése, a földrajz, az előérzet és az elhibázott diskurzus ingatag konstrukciója.” (106.) Persze még más kifogások is megfogalmazhatók a stasiuki gondolkodásmóddal szemben. Így nem osztom azt a vélekedést, hogy a mindent megőrzés, a befagyasztó változatlanág útja lenne a kívánatos, és azt sem hiszem, hogy mindazt meg kell őriznünk, ami az évszázadok során Közép- vagy Kelet-Európát azzá tette, ami. Például ha az egészségügyi ellátás színvonalának emelkedése asszimiláció, akkor én készséggel alávetem magam a Nyugat kolonializálásának, a skandináv rendszert szolgáló majmolva. Vagy hogy csak az Andruhovics-írás által is megidézettekre („A közép-európai halál [...] kollektív: *Massenmord, zacsisztka*”, 37.) hivatkozzak: a kelet-európai örökségből azért nélkülözni tudnám a különböző kisebbségi etnikumok ellen időről időre elkövetett pogromok nemes tradícióját. Az ilyesmiről Stasiuk hajlamos megfeledkezni, ami persze egyrészt érthető, ha egyszer azt az ideális Közép-Európát keresi, ami-ben élni szeretne, másrészt viszont azzal is szembe kell nézni, hogy az ő elképzelt Közép-Európája számtalan helyen érintkezik és végül nagyon könnyen összekeveredik a valóságos Közép-Európával, még a saját szemében is.

Nem akarom azonban bagatellizálni a fontos kérdést, hogy a fejlődéselvű nyugati nézetrendszerrel való azonosulás, a változások, az életszínvonal emelése a regionális identitás elhalványulásához, eltűnésehez vezet-e. Stasiuk válasza már a szöveggel való találkozásunk előtt kiderül, a borítóról is leolvasható (Kálmán Tünde a művel tökéletes összhangban lévő, kitűnő munkája!), amely egy korrodálódott fémaajtót mutat, amelyről itt-ott már lepattogzott a festék, és az van belekarcolva: „Az én Európám”. Ha lecsiszoljuk és újrafestjük, ez eltűnik... Ebből fakad Stasiuk melankóliája, amit még jó humora sem képes elnyomni, mindvégig érzékelhető. Ő és Andruhovics egyaránt mélységesen pesszimista abban a tekintetben, hogy a Nyugat valaha is képes lesz-e Közép-Európára figyelni, az innen jövő üzenetet megérteni. „Nemrégiben mosás közben” – írja Stasiuk – „váratlan megvilágosodás ért: megéreztem, hogy közép-európai vagyok. Talán OMO volt, talán Ariel, vagy valami más színes dobozos por. A távoli, szinte mitikus civilizáció – a Procter and Gamble, a Henkel vagy a Lever – az anyanyelvemen szól hozzám. Mi több, más közép-európaiakhoz is a saját nyelvükön szólt: *Prací prostriedok pre farebnúbielizen. Proszek do prania tkanin kolorowych. Detergent pentru rufe colorate. Fékezett habzástú mosópor színes ruhákra...* Beraktam a holmikát a mosógépbe, precízen kimértem az Arielt vagy OMO-t, és éreztem, létezésem teljes mértékben és visszavonhatatlanul elismerést nyert.” (99–100.) Ez persze nemcsak öncélú viccelődés, hanem egy gondolat illusztrációja: „talán lehetetlen mások számára, hogy kicsivel többet mondjanak a nyelvünkön, mint a mosópor használati utasítása.” (101.) Ezután az elbeszélő beindítja a mosógépet: „Igen, Európa, beállítottam az »alapmosást«, a 60°C-t, s most elmélkedhetek rólad a következő két órában.” Én pedig azon tűnődöm, vajon tisztában van-e azzal, hogy nincs az a mosószer, ami hatvan fokon ne szedné ki a színeket (a couleur locale-t?) a ruhákból... De talán pont így válnak iga-

zán autentikus regionális viseletté, beilleszkedve a „hamisított Adidas melegítőkkel és Puma cipőkkel” (82.) tarkított bazári kollekciókba.

Noha egyik szerzőtől sem idegen az aforisztikus beszédmód (hiába utal rá egyszer Andruhovics, hogy nincs érzéke az aforizmákhoz), szerencsére némely pályatársukkal ellentétben mégsem válnak megmondóemberekké: írásaikat átszővi az (ön)íronia és saját tapasztalataik esetlegességének tudata. Stasiuk vissza-visszatérően élvezettel játszik el Európa földrajzával. Lengyelország formai arányosságáról zengve dicshimnuszot frusztrációtól mentesen karikírozza ki a nacionalista diskurzusokat, vagy vidám kacsintással játszik rá helyenként a nemzeti karakterológia mítoszaira (például a csehek bátorságáról szónokolva, ami egy lengyel szájából, ugye, legalábbis kétértelmű). Rendszeresen utal az Európa testének böngészéséből fakadó erotikára, nem beszélve annak ötletszerű bejárásáról, mely során óhatatlanul felvetődik a kérdés: vajon „mi” hol helyezkedünk el e testen? Mi más is lehetne egy a női szempontokra különösebben nem érzékeny,

derék közép-európai férfi válasza: az ágyékában. Azon a helyen, amely egyszerre vágyott, egyszerre fenyegető (emlékezzünk csak egy másik közép-európai, Kubin rajzáira), vagyis magában hordozza a fent már jelzett kettősséget, amely mindig hozzátartozik a régió élményéhez. Ahhoz az élményhez, amely egymástól távol álló dolgokat képes a legnagyobb természetességgel összebékíteni, ahol a katonazenekar pár tucat taktuson belül sztyeppe népdalokat kever Gershwinnel és Beethovennel, ahol valaki egyszer Kossuthot, máskor Chesterfieldet szív, ahol egyszer körtét iszik, majd Jim Beamet szopogat. Ahol „a hanyatlás és a növekedés különös szimbíozisa működik; [és] sosem tudni, mit talál az ember, sosem tudni, melyik tendencia válik uralkodóvá a tájban, mielőtt elborít mindent a semmi fényháza.” (125.)

Nagyszerű, lebilincselő könyv ez, amely ráadásul Körner Gábor jóvoltából szépen szólal meg magyarul is. Csak remélni tudom, hogy minél többek forgatják majd, el-elgondolkodva saját hovatartozásuk kérdésein, és azon, hogy mit jelent ma itt élni: Közép-Európában.

PÁLFALVI LAJOS

A biedermeier és a bolsevizmus között

Berkes Tamás: A cseh eszmetörténet antinómiái

Berkes Tamás a közép-európai komparatistika legizgalmasabb korszakában, a nyolcvanas években kezdte irodalomtörténeti pályáját. A hatvanas évek groteszkjéről szóló, *Senki sem fog nevetni... Groteszk irányzat a hatvanas évek közép- és kelet-európai irodalmában* (1990) című köny-

vében a félmúlt legaktuálisabb problémáit tárgyalta. Itt még minden összefüggött: Havel és Örkény, Mrozek és Kundera, irodalom és társadalom. Mivel a könyv a groteszk állóképességét hangsúlyozta, ahhoz a pathhelyezethez kötötte a műveket, amely pont a megjelenés pillanatában

szűnt meg. Bár a vizsgált regényeket, drámákat sikerült a hatvanas éveknél (és az adott nemzeti irodalomnál) tágabb kontextusba helyezni, így is csak a rezsimen belüli örökkévalóság várt rájuk. Aztán az elmúlt másfél évtized alatt vagy elvesztették remekmű-státuszukat, vagy az egyén-szabadság-hatalom-történelem reláción kívül is szóra bírhatónak bizonyultak, amikor egyszer csak megmozdult a grandiózus állókép.

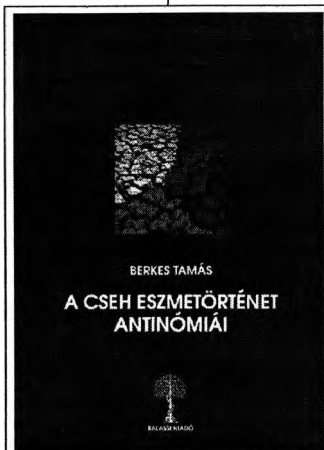
Az a régi könyv szűkebb terjedelemben tárgyalt egy alig áttekinthető, de igen nagy jelentőségű témát. Az irodalom itt egész régiók emancipációs törekvéseit tükrözte, sőt előmozdította. Nemzetközi volt, a leendő „visegrádi nagyok” mellett baltiak, balkániak és kelet-európaiak is szóhoz juthattak benne. Az új könyv nagyobb terjedelemben tárgyalt egy nyelvi-leg teljesen leszűkített, de néhány évtizedesről néhány évszázadossá tágított időbeli keretek közé helyezett problematikát. A címben az *irodalomtörténetet* felváltotta az *eszmetörténet*, a *közép- és kelet-európaiak* pedig a *cseh* kontextus. Ezen a nagyon tanulságosan áttekinthető tudományterületen már hosszú távra is berendezkedhetett a szerző, ez pedig igen jó hatással volt mindenre, ami csak kapcsolatba hozható olyan fogalmakkal, mint a felkészültség, a szakmai kompetencia és a tudományos alaposág – csak hát itt nem süvít úgy a történelem szele, mint Gombrowicz *Operettjében*.

Bár az itt összegyűjtött tanulmányok hosszabb idő alatt készültek, sikerült jól felépített kötetet összehozni belőlük, mert a szerző nem témák köré csoportosította írásait, hanem azokat a szövegeket helyezte egymás mellé, melyekben hasonló módon közelíti meg a cseh eszmetörténet kérdéskörét. A *Hosszmetszetek* című első rész

a cseh nemzeti tudat legfőbb problémáit tárgyalja, akár évszázadokon át követve a kulturális élet főszereplőinek vitáját. A könyv kétharmadát *A nemzetébredés kora* című második rész teszi ki. Ebben a felvilágosodástól a romantikáig tartó időszakban született meg az a szláv-germán köz-helyekből összetákolt – amilyen önkényes, olyan életképes – konstrukció, amely mindmáig ellátja érvekkel és történelmi analógiákkal az elmúlt két évszázadban mindig más-más formában lejátszott cseh (kis)nemzeti önmegvalósítás ideológiáit és prófétáit. A *Két századforduló* című záró fejezet a legrövidebb, Berkes itt visszatér a közép-európai komparatiztika hagyományaihoz, bár most is gyakran túllép az irodalomtörténet határain, hiszen Masarykot és Jászit is összehasonlítja.

A nemzet, amely a nyolcvanas években még az oroszok által rákényszerített *mésalliance*-ban is nagyrészt megőrizte „elrabolt nyugatként” kiérdemelt jó hírét, egyszer csak problematikussá válik (olyan kulcskérdésekre gondolok, mint a cseh-német és a cseh-osztrák viszony vagy a XIX. századi nagy „nemzetébredés” tevékenysége). Ez persze nem a válság jele, ellenkezőleg, a katasztrófa elmúltával végre eljött az ideje annak, hogy tisztázzuk az alapkérdéseket. A pusztítás mértéke tényleg megrendítő: a könyv legelső bekezdéseiben olvashatjuk, hogy „1948 és 1955 között több mint 27 millió 500 ezer könyvet semmisítettek

meg”, 1970-ben is több száz művet zúznak be, betiltják az összes irodalmi folyóiratot és az írószövetséget. Elképzelni sem könnyű a normalizáció kezdetén hallgatásra ítélt kétszáz író és száznegyvenöt történészt. Szóval mégsem érték be annyival, hogy nevelő céllal példát statuálnak egy-két izgága alakkal, abban a re-

Res Publica Nostra sorozat 8.
Balassi Kiadó
Budapest, 2003
350 oldal, 1800 Ft

ményben, hogy a csendes többség ért belőle? Ezek szerint nem, ehelyett nagy csoportokat tüntettek el, nem véletlenül mondta Kundera 1979-ben, hogy a harmincéves háború óta nem végeztek ekkora pusztítást a cseh kultúrában.

Mint már annyiszor, a kilencvenes évek elején is a kulturális folytonosság helyreállítása lett a legfőbb feladat. Korábban a csehek ihletett mítoszteremtéssel reagáltak az ilyen helyzetekre – a XIX. század elején azért hamisították a Hanka-féle kéziratokat, hogy hamis ereklye közbeiktatásával hozzanak közelebb egy létező hagyományt, amelyből erőt meríthetnek a modern nemzet megteremtéséhez; a csalást Masaryk leplezi le honfitársai legnagyobb felháborodására, majd kárpótlásul a huszitizusból teremt hazafias ideológiát nekik: a Cseh Testvérek tanításaiban véli felfedezni „a cseh karakter örök lényegét”, vagyis a hazugságból nincs menekülés, csak egy másik hazugságba. Ezzel szemben ma már nemcsak akkor szabadulhatnak egy jórészt belső használatra konstruált mítosz hatása alól, ha másikat találnak helyette.

A hipnózis elmúltával két felismeréssel gazdagodhatunk. Az egyik a mítoszgyártás módszereit, eszközeit leplezi le: ez elég kiábrándító, mert kisszerűnek és igénytelennek mutatja a kanonizált „nemzetébresztőket”. A másik viszont, mondhatni, lélekemelő, mert felnyitja a szemünket a hagyományok gazdagságára. Ide tartozik minden, ami nem egyeztethető össze a cseh nyelvi és etnikai kizárólagosságot szolgáló törekvésekkel: német tartományi patriotizmus, latin és német nyelvű műveltség, barokk historizmus és kozmopolitizmus, a Monarchia jobb időszakai (a labancság apoteózisa), a nemzeti céloktól messze kanyarodó tévutak.

A kötetben olvasható tanulmányok tematikai sokszínűsége nagyon jól érzékelteti ezt a gazdagságot. Berkes a *Valahol a csehek is utat veszettek* című írásában Patočka interpretációjában tekinti át a cseh–német nyelvi konfliktust, bevezeti a

csehországi (*böhmisch*) nemzet fogalmát, amelynek talán más sorsa is lehetett volna, nemcsak az, hogy – változó erőviszonyok mellett – az egyik fél megpróbálja kiszorítani a másikat. A lendületes nemzeti önmegvalósítás során mintha elveszett volna egy humanista alternatíva: „nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy a cseh játzsma legalább kétesélyesnek volt mondható. Magam is hajlok arra, hogy a nyelvileg vegyes, köztes jellegű, ingadozó vagy nemzeti szempontból indifferens rétegek viszonylag nagy súlya miatt volt elvi – s talán gyakorlati – lehetőség egy svájcihoz hasonló, kétnyelvű politikai nemzet megteremtésére.”

Végigkövethetjük a cseh újjászületéshez vezető hosszú folyamatot, amelyben minden helyesírási vagy filológiai kérdésnek hatalmas jelentőséget tulajdonítottak. Azért mondhattak kiváló nyelvtudósok olyanokat, hogy a cseh nyelv közelebb áll a latinhoz és a göröghöz, mint a némethez (nyilván görög eredetű a csehben a városi mesterségek szókészlete), mert egyszerre hatott rájuk az antikvitás kultusza és a pánszlávizmus eszméje. Az irodalmi kánon is ekkor távolodott el a legfontosabb irányzatoktól, ekkor jön létre az a népművelői didaxistól terhelt mutáns, amely túl érzelmes a klasszicizmushoz, a romantikához viszont túl óvatos (lásd Mácha viszontagságait), ezért tökéletesen megfelel neki a „nyárspolgári hazafiság” veszélytelen artikulálását megkönnyítő, bármilyen kompromisszumot elviselő biedermeier. A fontolva haladás művészete.

Sokkal több ismeretet ad erről a korszakról a szerző azzal, hogy részletekbe menően, egyéniségeken, intézményeken, programokon, a történelemszemlélet változásain keresztül mutatja be a kor szellemi állapotát, nem pedig a magányos remekművekhez írt kommentárokat gyarapítja. Van, amikor érdekesebb a középszer, a reálisan létező, a kulturális építőmunkába lelkesen bekapcsolódó irodalom kutatása – legyen az biedermeier vagy akár szocreál.